

Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa. Homenatge a Joan Salvador Beltran i Cavaller

(15 i 16 d'octubre de 2021)

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Segones Jornades de la Secció
Filològica de l'Institut d'Estudis
Catalans a Tortosa. Homenatge
a Joan Salvador Beltran
i Cavaller

Joan Salvador Beltran i Cavaller (Arxiu de l'IEC)

Segones Jornades de la Secció
Filològica de l'Institut d'Estudis
Catalans a Tortosa. Homenatge
a Joan Salvador Beltran
i Cavaller

(15 i 16 d'octubre de 2021)

Barcelona, 2024

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica. Jornades (2021 : Tortosa, Catalunya), autor
Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa : homenatge a Joan Salvador Beltran i Cavaller : (15 i 16 d'octubre de 2021). — Primera edició
Bibliografia
ISBN 9788499657530
I. Pradilla, Miquel Àngel, 1960 — editor literari II. Beltran i Cavaller, Joan S. (Joan Salvador), 1933-2020, entitat homenatjada III. Títol
1. Beltran i Cavaller, Joan S. (Joan Salvador), 1933-2020 — Crítica i interpretació — Congressos
2. Català — Catalunya — Terres de l'Ebre — Congressos
3. Literatura catalana — Catalunya — Terres de l'Ebre — Congressos
811.134.1Beltran i Cavaller, Joan S. (Joan Salvador).09(063)
811.134.1'282(460.237 Terres de l'Ebre)(063)
821.134.1(460.237 Terres de l'Ebre)(063)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Miquel Àngel Pradilla,
membre de la Secció Filològica de l'IEC

Les Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa es van celebrar conjuntament amb l'Ajuntament de Tortosa, amb la col·laboració de la Fundació "la Caixa"

Aquesta publicació compta amb el suport de la Fundació "la Caixa" i de l'Ajuntament de Tortosa

© dels autors de les ponències

© de les fotografies: Ajuntament de Tortosa, Institut d'Estudis Catalans, Neus Ferré i Ramon Sistac

© 2024, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Primera edició: novembre de 2024

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-753-0

Dipòsit Legal: B 13532-2024

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

Abreviacions emprades pels autors	7
Reportatge fotogràfic	9
Presentació, <i>per Ramon Sistac i Vicén</i>	15
Llindar, <i>per Miquel Àngel Pradilla Cardona</i>	17
<i>Cruïlla i Aïnes</i> , de Joan Salvador Beltran i Josep Panisello, <i>per Albert Aragonés Salvat</i>	21
L'obra de Joan Salvador Beltran: <i>Vocabulari de cruïlla</i> , <i>per Pere Montalat Buscató</i>	31
El Montsià: un nuc imprescindible, <i>per Àngela Buj Alfara</i>	39
Quedarà la beneïda remor de l'aigua, <i>per Emigdi Subirats i Sebastià</i>	95
El tortosí: cruïlla de la llengua, cruïlla d'isoglosses, <i>per Carles M. Castellà Espuny</i>	109

Les comarques centrals de la llengua catalana i el problema dels límits dialectals. Una aproximació, <i>per Lluís Gimeno Betí</i>	129
Llengua i literatura ebrenc actual, <i>per Josep-Sebastià Cid i Català</i>	145

Abreviacions emprades pels autors

ALDC	<i>Atles lingüístic del domini català</i>
ALDT	<i>Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa</i>
CEL	Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans
CIRIT	Consell Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i>
DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>
DIEC	<i>Diccionari de la llengua catalana</i> de l'IEC
DNV	<i>Diccionari normatiu valencià</i>
IEC	Institut d'Estudis Catalans
PEO	<i>Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana</i>
ret. cent.	retoromànic central
ret. occ.	retoromànic occidental
ret. or.	retoromànic oriental
SF	Secció Filològica
UNED	Universitat Nacional d'Educació a Distància
UOC	Universitat Oberta de Catalunya
URV	Universitat Rovira i Virgili

Reportatge fotogràfic

La Secció Filològica de l'IEC l'1 de juliol de 2016, amb motiu de la incorporació de Joan Salvador Beltran a la Secció (fotografia de l'IEC).

Recepció de l'Ajuntament de Tortosa a la Secció Filològica, el 15 d'octubre, a l'Espai Sant Domènec. D'esquerra a dreta, Màrius Serra, tresorer de la Secció Filològica; Ramon Sistac, president en funcions de la Secció Filològica; Enric Roig, regidor de Cultura de l'Ajuntament de Tortosa, i Miquel Àngel Pradilla, membre de la Secció Filològica i coordinador de les Jornades (fotografia de l'Ajuntament de Tortosa).

Recepció de l'Ajuntament de Tortosa (fotografia de Neus Ferré).

Sessió acadèmica, el 15 d'octubre, a l'Espai Sant Domènec. D'esquerra a dreta, Albert Aragonés i Miquel Àngel Pradilla (fotografia de Ramon Sistac).

Presentació del poemari *Personatges/Paisatges*, de Jesús Massip, el 15 d'octubre, a l'Espai Sant Domènec. D'esquerra a dreta, Miquel Àngel Pradilla, membre de la Secció Filològica i coordinador de les Jornades; Laura Borràs, presidenta del Parlament de Catalunya; Meritxell Roigé, alcaldessa de l'Ajuntament de Tortosa i Emigdi Subirats (fotografia de Ramon Sistac).

Vista de la sala de l'Espai Sant Domènec durant la presentació del poemari *Personatges/Paisatges*, de Jesús Massip (fotografia de l'Ajuntament de Tortosa).

Fotografia de grup, el 16 d'octubre, a la plaça de l'Absis (fotografia de Neus Ferré).

Sessió acadèmica, el 16 d'octubre, a l'Espai Sant Domènec. D'esquerra a dreta, Josep-Sebastià Cid i Miquel Àngel Pradilla (fotografia de Ramon Sistac).

Sessió acadèmica, el 16 d'octubre, a l'Espai Sant Domènec. D'esquerra a dreta, Carles M. Castellà, Àngela Buj Alfara, Josep-Sebastià Cid, Miquel Àngel Pradilla i Lluís Gimeno Betí (fotografia de Neus Ferré).

Presentació

Ací teniu el resultat (de fet, els textos de les ponències) de les jornades que la Secció Filològica (SF) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) va organitzar, conjuntament amb l'Ajuntament de Tortosa, els dies 15 i 16 d'octubre de 2021, a la capital ebrenca. Des de 1990, la SF, en exercici de la funció que té encomanada d'acadèmia de la llengua, ha visitat, generalment amb periodicitat anual, indrets diversos de l'àrea lingüística del català. De l'Alguer al Matarranya, d'Andorra a Elx o de Perpinyà al Carxe —tot passant per les diferents capitals administratives, per totes les seues universitàries i també per altres poblacions rellevants—, ha percaçat un objectiu doble: donar a conèixer als diversos actors locals el seu treball quotidià i, al mateix temps, informar-se de l'estat del català i dels anhels lingüístics, les percepcions i reivindicacions de la gent del país. Simbòlicament és un fet important, perquè la SF aprofita l'avinentsa per a fer-hi el seu Ple ordinari mensual, amb la qual cosa escenifica que tots els territoris de la llengua i tots els parlars són igualment protagonistes i tenen el mateix nivell de consideració per a l'acadèmia. Una acadèmia que s'hi troba ben bé a casa, igual que els altres mesos quan es reuneix a l'edifici de Barcelona, on té la seua administrativa. La SF, doncs, s'hi troba a casa, però és que, alhora, la SF és la casa de tots els parlants, els quals s'han de sentir representats i inclosos de la mateixa manera en l'obra normativa de l'IEC.

No és la primera vegada que ens traslladem corporativament a Tortosa. Ja hi havíem estat els dies 4 i 5 de juny de 1999, i no és gaire freqüent que tornem a un indret ja visitat. Passats els dies més durs de la pandèmia de covid, hi ha hagut un fet conjuntural que ens hi ha esperonat: la capitalitat tortosina de la cultura catalana durant l'any 2021. Només això ja hauria justificat la nostra presència a la ciutat. Però hi ha un altre fet d'importància molt més estratègica i que la SF considera

d'una manera molt especial: Tortosa i, amb aquesta, les Terres de l'Ebre, representen la continuïtat territorial de la catalanofonia. De fet, si classifiquéssim els dialectes a partir de criteris estrictament geogràfics, el tortosí (o, segons les diverses tradicions taxonòmiques, el valencià septentrional) seria l'autèntic català central, ja que constitueix el mig camí simbòlic i real entre el nord i el sud (i, a més, es troba a una distància reduïda de les Illes Balears). La desaparició d'aquesta varietat de trànsit representaria el trencament del nostre contínuum lingüístic i tindria com a conseqüència la no continuïtat entre els parlars catalans de Catalunya, d'Aragó i del País Valencià. El tortosí és, doncs, en bona part i sens ànim d'exagerar, la clau de volta de la unitat de la llengua.

I, parlant dels nostres motius per a visitar Tortosa i més en el pla dels sentiments, no ens podem estar de tenir un record ple d'enyor per dos dels membres de la SF traspassats recentment —Curt Joseph Wittlin (Reinach, Suïssa, 1941 - Tortosa, 2019) i Joan Salvador Beltran i Cavaller (Tortosa, 1933-2020)— amb arrels en la terra ebrenc. Un record que, a propòsit del traspàs recent d'aquest darrer, va prendre forma d'anàlisi de la seua aportació en un conjunt de ponències del programa d'aquestes jornades. Igualment, no podem oblidar, especialment des de la perspectiva de la defensa i el conreu de la nostra llengua, la personalitat de Jesús Massip i Fonollosa (Roquetes, 1927 - Tortosa, 2021), arxiver, escriptor, poeta i gestor cultural, i centre d'atenció d'una de les nostres sessions. A tots ells, doncs, va dedicat el present volum.

No ens resta més que donar les gràcies a tots els que han fet possible la celebració d'aquest esdeveniment tan rellevant per a nosaltres. A Meritxell Roig i Pedrola, alcaldessa de Tortosa, i Enric Roig, regidor de Cultura. Als ponents i participants actius en els diversos actes —Albert Aragonés Salvat, Pere Montalat Buscató, Àngela Buj Alfara, Emigdi Subirats i Sebastià, Victòria Almuni, Carles M. Castellà Espuny, Lluís Gimeno Betí i Josep-Sebastià Cid i Català—, així com a Laura Borràs, presidenta del Parlament de Catalunya, i a Cinta Massip, poeta i traductora. Fem extensiu l'agraïment a Marc Ballester Torrents, tècnic de l'Ajuntament de Tortosa; a mossèn Josep Alanyà, canonge arxiver de la catedral de Tortosa, i, com no podia ser d'altra manera, a Miquel Àngel Pradilla, membre de la SF, qui, a més de ponent, ha estat el coordinador (i, de fet, l'ànima) de les jornades. Moltes gràcies també a tots els membres desplaçats de la SF, viatgers en temps difícils, i al nombrosíssim públic, amics i autoritats que ens han acompanyat i que han fet el caliu necessari perquè tot rutllés i assolís l'èxit i el ressò social que ha tingut.

Finalment, cal fer constar que sense el suport institucional de l'Ajuntament de Tortosa i l'econòmic de la Fundació La Caixa les jornades no haurien estat possibles.

RAMON SISTAC I VICÉN
President en funcions de la Secció Filològica

Llindar

Siga dit d'entrada que per a l'autor d'aquestes línies va ser un plaer extraordinari coordinar acadèmicament les jornades que la Secció Filològica (SF) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) va coorganitzar amb l'Ajuntament de Tortosa, els dies 15 i 16 d'octubre de 2021. Sens dubte, motius d'ordre biogràfic influeixen en aquesta valoració: vaig nàixer en aquesta ciutat de marcada tonalitat renaixentista ja fa sis dècades. Aquest natalici semblava circumstancial, ja que es tractava d'un infantament diguem-ne hospitalari, amb un retorn immediat a Rossell (el Baix Maestrat), la població familiar originària. Amb el temps, però, vaig començar a entendre que la «circumstància» en qüestió no va ser atzarosa; ans al contrari, era una prova fefaent de la centralitat que ocupava la Tortosa del moment en un territori, les comarques de la diòcesi de Tortosa, amb una història comuna que es remuntava a l'antiga i mítica Ilercavònia. Més tard, els meus interessos acadèmics van començar a definir un àmbit de recerca que situava aquestes comarques com a unitat d'anàlisi sociolingüística.

En el marc d'una comunitat lingüística conjunturalment qüestionada, els parlars de les comarques transfrontereres de la diòcesi de Tortosa mereixen una atenció destacada. Els parlars d'aquesta cruïlla interautonòmica catalanovelenciana, juntament amb els d'algunes poblacions aragoneses, constitueixen la varietat geogràfica tortosina. De tots és sabut que les isoglosses lingüístiques són un reflex de les relacions sociohistòriques entre els usuaris de les varietats lingüístiques; unes relacions que han estat fluides entre els habitants d'aquesta àrea central de l'àmbit lingüístic de la llengua catalana. Tanmateix, la dinàmica contemporània d'autonomització dels serveis (educatius, mèdics, administratius, etc.) ha modificat uns fluxos comunicatius, que ara mostren una feblesa intraterritorial més gran. En aquest

sentit, és fonamental prendre consciència de la conveniència de subvertir aquest nou ordre comunicacional en una zona on la dissonància entre els límits administratius i els límits geolingüístics esdevé el garant més irrefutable de la unitat de la llengua.

Amb aquest metatema planant en el programa de les jornades, emergia la figura de l'enyorat Joan S. Beltran i Cavaller, traspasat un any abans. L'anàlisi de la seua obra esdevindria, doncs, un fil conductor especialment adequat per al desenvolupament de tot un seguit de continguts, fornits per un estol de bons investigadors i millors amics. La meua gratitud, doncs, a tots els ponents participants en la jornada, als qui es van ocupar de focalitzar les seues intervencions en l'obra de l'enyorat Joan S. Beltran i als qui es van ocupar de reflexions lingüístiques i literàries diverses amb el territori diocesà en el rerefons.

Joan S. Beltran i Cavaller va nàixer a Tortosa un 28 de maig de 1933 en el si d'una família de llauners. Ens va deixar el 23 d'octubre de 2020 als vuitanta-set anys. Fins als tretze anys va anar a l'escola i va fer estudis de comerç; estudis que no va acabar —li mancava un any— a causa de la mort del pare, un fet que el va obligar a ocupar-se, molt jove encara, de la botiga familiar tot ajudant la seua mare.

A poc a poc va anar desenvolupant habilitats comptables i, als vint anys, el 1953, va entrar a treballar a la sucursal del Banco de Aragón a Tortosa (posteriorment, Banco Central, i, més tard encara, Banco Central Hispano). Hi va treballar «quaranta anys, un mes i un dia», segons havia comunicat a Jordi Duran en una entrevista que se li va fer, amb la precisió i el rigor que l'acompanyaven. L'any 1993, doncs, es va jubilar.

Mentrestant, entre els anys 1972 i 1975, mitjançant cursos diversos (sobretot des d'Òmnium Cultural) es va anar interessant cada vegada més pel coneixement de la llengua catalana. El 1975, va obtenir el certificat de professor de la Junta Assesora per als Estudis de Català. De fet, amb el títol sota el braç, a l'aula s'inicià la seua veritable formació. Així, començà a impartir docència en els cursos de reciclatge per a mestres i llicenciats a les Terres de l'Ebre. De tarannà infatigable, de seguida va assumir responsabilitats i, el 1979, va ser nomenat coordinador dels cursos. Alhora, s'ocupava d'impartir els cursos de nivell superior. Ho va fer fins al 1990, més d'una dècada.

Amb pocs materials a l'abast, va començar un període de formació autodidacta en què el *leitmotiv* era l'aprehensió de la relació entre la norma lingüística i la variació. Intentava establir una relació amable entre la varietat geogràfica pròpia —el tortosí, un parlar del subdialecte nord-occidental— i el model normatiu de l'IEC. El resultat d'aquesta reflexió va ser l'obra *L'estàndard occidental. Una proposta per a l'estàndard català de les terres del darrer tram de l'Ebre*, publicada des de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya (amb l'aval d'Isidor Marí). Noteu que parlava de l'estàndard, una va-

rietat a la qual s'hauria d'accedir des de les especificitats de la varietat pròpia reconegudes per la normativa; una normativa composicional i polimòrfica —característiques reforçades per la nova *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC (GIEC, 2016). La seua posició sempre va ser inequívocament favorable a l'establiment d'un model lingüístic convergent amb la llengua comuna de la comunitat lingüística.

La seua tasca de recerca s'inicià tot just jubilar-se, l'any 1993. Ho feu acompanyat del seu inseparable amic Josep Panisello Chavarria. D'aquesta manera, l'any 2002 sortí a la llum una obra en dos volums, *Cruïlla i Aïnes*, un autèntic vademècum del model formal de la varietat tortosina destinat a l'ensenyament de la llengua (llibre de text més exercicis d'autocorrecció). Traspassat Josep Panisello l'any 2006 —el 5 de maig—, quatre anys més tard, un 19 de març de 2010, es presentava el *Vocabulari de cruïlla*, una altra obra en dos volums de molta envergadura, que recollia tres mil entrades detallades de mots del territori obtinguts a partir del buidatge d'una gran quantitat d'obres, des de l'edat mitjana fins a la contemporaneïtat. Un repertori lexicogràfic impressionant. Finalment, Joan S. Beltran encara va tenir temps de posar negre sobre blanc el seu parer sobre el sempre complex tema morfosintàctic de la distribució de les preposicions *per i per a* (*Les preposicions per i per a. Recapitulem i afegim-hi alguna cosa més*, 2014).

Tot i el seu capteniment humil i discret, poc donat a l'extraversió, amb la referencialitat intel·lectual ben consolidada al territori (encara que no tant a fora), li van començar a arribar els reconeixements. En destacaré alguns:

— Medalla de Plata del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, el 1992.

— Premi Convit a la trajectòria de promoció de la llengua catalana entre la societat, el 2011.

— Premi honorífic Lo Grifonet, atorgat per Òmnium Cultural a les Terres de l'Ebre, el 2011.

— Premi d'Actuació Cívica, atorgat per la Fundació Lluís Carulla, el 2011.

— Creu de Sant Jordi, atorgada per la Generalitat de Catalunya, el 2016.

— Premi Carles Salvador, atorgat per Maestrat Viu, el 2019.

El 2016 fou nomenat membre corresponent de la SF de l'IEC. Ens va deixar una persona afable, rigorosa i elegant. Allunyat del món acadèmic, va esdevenir un treballador de la llengua en majúscules. Un autèntic cavaller de la llengua a les Terres de l'Ebre i el Maestrat.

Si les jornades tortosines es van concebre com un homenatge merescut a la figura de Joan S. Beltran, aquesta publicació s'ha de considerar una penyora de gratitud a l'obra ingent d'un lingüista extraordinari.

MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA
Membre de la Secció Filològica

***Cruïlla i Aïnes*, de Joan Salvador Beltran i Josep Panisello**

INTRODUCCIÓ

Divendres 14 de juny de l'any 2002, al Patronat Obrer de la Sagrada Família, situat al carrer de Mercaders, de Tortosa, es va fer la presentació dels llibres *Cruïlla. Curs de llengua i Aïnes. Exercicis de llengua i claus de correcció*, de Joan Salvador Beltran i Josep Panisello, editats per Alambor.

FIGURA 1. Taula presidencial corresponent a la presentació dels llibres *Cruïlla i Aïnes*.

FONT: *Informatiu Jesusenc*.

A la taula presidencial hi havia el director general de Política Lingüística, un representant de la Diputació de Tarragona, el delegat de Cultura a les Terres de l'Ebre, Miquel Àngel Pradilla —com a professor de la Universitat Rovira i Virgili (URV) i director de la col·lecció «Llengua i País» d'Edicions Alambor— i els autors, és clar.

FIGURA 2. Públic assistent a la presentació dels llibres *Cruïlla* i *Aines*.

FONT: *Informatiu Jesusenc*.

A primera fila, hi havia, entre d'altres, el delegat del Govern de les Terres de l'Ebre, el vicari general, un senador i exalcalde de Tortosa, l'alcalde de Jesús i —segons la premsa— un representant de la Diputació de Castelló.

A l'acte hi van assistir unes dues-centes cinquanta persones. Alguns dels que hi vam ser no vam ni poder saludar els autors, de tan sol·licitats que estaven atenent la premsa o signant exemplars.

He enumerat totes aquestes personalitats per fer patent que l'acte va ser tot un esdeveniment. No hi faltava ningú, que se sol dir. Els llibres de Joan Salvador Beltran i Josep Panisello, efectivament, havien creat molta expectació i la premsa se'n va fer un ampli ressò.

No endebades, s'ho mereixien: els autors van estar treballant sis anys en els llibres. Des que van iniciar el projecte l'any 1995, aprofitant que havien arribat a l'edat de jubilar-se, van dedicar cinc anys a escriure'ls i un a corregir-los.

Tot i que els llibres són el resultat d'un treball en equip, l'ordre amb què signen els dos volums (primer Joan Salvador Beltran i després Josep Panisello en el

volum titulat *Cruïlla* i a l'inrevés en el volum *Aïnes*) deixa entendre el pes que va tindre cada autor en cada volum. El mateix Miquel Àngel Pradilla, en el pròleg de *Cruïlla* ho indica així:

Joan Beltran i Josep Panisello amb aquest treball posen un brillant corol·lari a una llarga i intensa dedicació a l'estudi i promoció de la llengua catalana. El primer reprèn amb força la proposta que ja s'insinuava el 1986 a *L'estàndard occidental. Una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*. I el segon aporta un gran pòsit de coneixements lingüístics i didàctics acumulats en una prolongada activitat docent. (Beltran i Panisello, 2002, p. 22)

Com expliquen els mateixos autors a la introducció de *Cruïlla*, poc després d'haver-se jubilat, «van parlar de posar en comú els apunts de llengua que havien aplegat en el decurs de la seua vida dedicada a l'ensenyament del nostre idioma» (Beltran i Panisello, 2002, p. 18).

Una mostra d'aquesta tasca primerenca de Joan Salvador Beltran són els exemplars ciclostilats dels *Apunts de fonètica catalana, referits especialment als parlars occidentals* i les *Anotacions sobre l'estàndard occidental*, que va repartir l'any 1982 entre el seu alumnat dels cursos de reciclatge de català. D'aquest any és també l'estudi inèdit *El subdialecte tortosí. Una parla de transició*, bastit amb informació aportada per aquest alumnat.

OBJECTIUS

En paraules dels mateixos autors, l'objectiu inicial del llibre *Cruïlla* era:

[...] mostrar les possibilitats que ofereix el model normatiu per a adaptar-se al territori dialectal propi, el qual [...] comprèn les comarques següents: els Ports de Morella, els dos Maestrats, el Montsià, el Baix Ebre, la Terra Alta, el Matarranya i una part important de la Ribera d'Ebre. (Beltran i Panisello, 2002, p. 18)

Per tal d'evitar de fer una descripció totalment focalitzada, Beltran i Panisello descriuen el model normatiu d'una manera global, però partint de les formes que consideren apropiades a aquest territori.

En una entrevista als autors, publicada a *La Veu de l'Ebre* el mateix divendres de la presentació, els llibres s'anunciaven així:

El que des d'aquest divendres estarà al carrer no és una proposta de tortosí ni d'estàndard occidental, com fins ara hem anomenat aquest tipus de propostes. Els autors el defineixen així: «és l'estàndard català, amb una atenció específica a les formes pròpies». (Arasa, 2002a)

Ara bé, cal destacar, perquè ells ho van remarcar insistentment, que sempre es refereixen a «formes reconegudes per la normativa». En la mateixa entrevista, els autors van posar molt d'èmfasi en aquest aspecte:

Un tema a tindre molt en compte és que sis anys de faena han servit perquè tot el treball s'identifiqui, «fins l'última coma, amb el que ja ha dit la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans», tot i que també admeten que no han revisat les galerades abans de presentar la publicació. (Arasa, 2002a)

Quant als destinataris d'aquest manual, els mateixos autors confessaven que pretenien assolir un objectiu un pèl ambiciós:

[...] voldríem que poguésser servir no tan sols per a aprendre a expressar-nos millor oralment i per escrit, sinó que alhora poguésser útil també com a llibre de consulta; que fos un llibre on el lector poguésser trobar una quantitat raonable de qüestions o de detalls sobre els quals sovint es presenten dubtes. Es tracta, doncs, d'un manual de grau mitjà i, per tant, adequat per a tots aquells que tenen ja una formació lingüística bàsica. (Beltran i Panisello, 2002, p. 20)

Una de les aportacions més singulars, des del punt de vista didàctic, és la presentació d'una vintena de frases mnemotècniques per a recordar fàcilment exemples o excepcions de regles gramaticals i, sobretot, ortogràfiques. És el cas del conegut *petaca* i *bodega* (Beltran i Panisello, 2002, p. 319, nota 5) i de molts d'altres, obra original de Josep Panisello.

CONTINGUTS

Entre les dues obres, *Cruïlla* i *Aïnes*, hi ha més de mil sis-cents pàgines. Inicialment, l'obra havia estat concebuda en un sol volum, però, finalment, es va presentar en dos volums, ja que, contràriament, hauria resultat un manual massa voluminós i de difícil maneig.

El llibre *Cruïlla* (Beltran i Panisello, 2002) s'inicia amb el «Pròleg» de Miquel Àngel Pradilla (p. 7-12), signat a Rossell el dia 17 de gener de 2002, seguit d'una «Introducció», signada pels autors (p. 13-22).

El cos del primer llibre, *Cruïlla*, el formen setze lliçons, i cada lliçó té cinc seccions:

1. Fonètica, ortologia i ortografia.
2. Morfosintaxi.
3. Tècniques de l'expressió i lèxic.
4. Conceptes d'història de la llengua, varietats i registres lingüístics i sociolingüística.

5. Lectura. Es presenten textos literaris d'autors de procedència geogràfica diversa, entre els quals hi ha, per exemple, fragments dels *Costums de Tortosa*; *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig, i *Terres de l'Ebre*, de Sebastià Juan Arbó.

Totes les lliçons es clouen amb una pàgina de deu exercicis i la seua solució es troba al llibre *Aïnes*.

Per tal de facilitar la consulta, *Cruïlla* inclou un índex general (p. 855-873), un índex temàtic (p. 877-890), un índex de quadres (que recull els trenta-tres quadres inclosos en l'obra, p. 891), un índex de mapes (n'hi ha set, p. 891) i un índex amb les lectures que complementen cada lliçó (n'hi ha setze, una lectura per cada lliçó, p. 892).

Es tracta, doncs, d'un manual de llengua completíssim, del qual destaquem el tractament més aprofundit dels trets específics del parlar tortosí i, també, dels aspectes més conflictius de la gramàtica.

NIVELLS DE CONSULTA

Els autors van idear diferents nivells de consulta plasmats en una acurada composició de les pàgines del llibre i del cos de lletra del text. Això és patent en els nombrosos quadres sinòptics del llibre, disposats de tal manera que ocupen sempre una o més pàgines senceres (segurament, per a facilitar la reproducció en forma de fotocòpia), i, també, en l'ús de mides de lletra diferents (una de més gran, quan es fan explicacions genèriques i es posen exemples, i una altra de més petita, que es pot trobar o bé a la mateixa pàgina o bé a les notes de peu de pàgina).

El text presenta un cos de lletra més petit: *a*) quan es descriuen excepcions, com en el cas de l'enumeració d'altres usos del guionet (p. 163-164) o en el de l'ortografia de les oclusives finals (p. 455-456); *b*) quan es presenten usos no recomanables o discutits, com ara les pronúncies no recomanables dictades per la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* (PEO) de l'IEC (p. 363-364 i 400), o *c*) quan es fan explanacions, com, per exemple, quan s'expliquen l'oració passiva (p. 54-55) o la distinció entre *per què* i *perquè* (p. 126-128).

Destaquen, en aquest sentit, dos tipus d'aclariments: *a*) per una banda, de casos no recollits per la normativa, com ara la vacil·lació dialectal entre *hi* i *ho* (p. 415), les velaritzacions del tipus *vinguigue* (p. 530) o les formes del present de subjuntiu *vinguésem*, *vinguéssiu* (p. 542), i *b*) per l'altra, els aspectes més controvertits de la gramàtica, com és el cas dels verbs *ser* i *estar* (p. 582-590), als quals es dediquen vuit pàgines, i de les preposicions *per* (p. 674-676) i *per a* (p. 677-680), a més de *per/ per a* (p. 682-687), que ocupen un total de tretze pàgines. Tots sabem que Joan Salvador Beltran hi va dedicar un estudi exhaustiu, que va culminar amb la publicació del llibre *Les preposicions per i per a. Recapitem i afegim-hi alguna cosa més* (Beltran, 2014a).

Les notes a peu de pàgina hi són molt abundants; en total, n'hi ha més de sis-centes. Hi trobem remarques de tota mena: *a*) precisions terminològiques, com ara la distinció entre sufix i desinència (p. 424, nota 18) o entre causa eficient, impulsiva i final (p. 50-51, nota 13); *b*) comentaris sobre la llengua antiga, per exemple, en els demostratius *açò, ací i eixe* (p. 325, nota 15), que s'empraven encara profusament a començaments del segle xx en els parlars de l'Ebre, o *c*) observacions sobre la llengua col·loquial i la llengua culta, per exemple, en la preposició composta *com a* (p. 122, nota 19) o el demostratiu *aqueix* (p. 325, nota 14).

El més habitual, però, és trobar-nos amb notes a peu de pàgina que fan comentaris crítics d'obres gramaticals o de formes usades especialment a les comarques de l'Ebre.

En els comentaris crítics d'obres gramaticals, es fa una menció especial de la PEO i del *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC (DIEC), però, també, sovint, de les gramàtiques de Fabra, de Ruaix i de Badia i Margarit.

Així, per exemple, hi ha una nota que comenta l'admissibilitat de la grafia amb accent obert (*è*) o tancat (*é*) en mots com *francès*, segons els gramàtics valencians, Ruaix i Badia (p. 94, nota 3); una altra sobre la distinció entre semiconsonants i semivocals, segons diversos autors (p. 322, nota 11), i una altra sobre la contradicció que representava que la forma del demostratiu *este* aparegués a la PEO i que al DIEC només hi constés la forma *est* (p. 326, nota 17).

Entre les abundants notes sobre certes formes usades a les comarques de l'Ebre destaquen: *a*) les descripcions detallades d'un fenomen concret, com ara els possessius *mons pares, mas ties, man germana* (p. 328, nota 22), o la pronunciació d'una iod en paraules com *roja* o *afegir* (p. 567, nota 11, i p. 571, nota 16); *b*) les notes que donen pautes i orientacions que no trobem en altres manuals, com ara l'ús escrit de l'article *lo/los* (p. 167, nota 6); *c*) les notes que argumenten l'admissibilitat o no d'una forma determinada, com fan en els gentilicis *cavero, calero, roquetero* (p. 486, nota 44), els diminutius *pilaret, caferet, sofaret* (p. 816, nota 4) i les conjuncions *doncs, pos* (p. 781-782, nota 18), i, finalment, *d*) les notes en què fan aportacions i propostes a títol personal, com és el cas de les formes verbals antigues *creia, traia*, etc. (p. 526, nota 8), on diuen que «res no hauria d'impedir que [...] les poguéssim usar [...] a nivell oral».

També són molt nombroses les llistes de paraules: *a*) a vegades completades a peu de pàgina, com, per exemple, «El gènere dels adjectius» (p. 225-230) o la «Formació del plural del nom» (p. 267-272); *b*) presentades també en el cos de la lliçó, com en el cas de les interferències ortogràfiques *a/e* i *o/u* o dels mots amb ela geminada (p. 771-773), o *c*) sovint en forma de quadres, disposats de tal manera que ocupen sempre una o més pàgines senceres, per facilitar, segurament, la reproducció en forma de fotocòpia, com és el cas del quadre dels «Diacrítics» (p. 97-98), del de les «Abreviacions més corrents» (p. 242-243) i del dels «Principals gentilicis

de les terres de l'Ebre i del nord del País Valencià» (p. 487). D'altres quadres sinòptics, com el de la «Classificació de les oracions subordinades» (p. 131) o el dels «Usos dels verbs *ser* i *estar*» (p. 590), fan palesa la voluntat de síntesi i claredat de les explicacions teòriques.

REPERCUSSIONS

Quina repercussió han tingut *Cruïlla* i *Aines*? Josep Panisello deia molt clar a què aspiraven en aquella entrevista publicada a *La Veu de l'Ebre* (Arasa, 2002a): «El nostre somni seria que fos assumit, d'entrada, pels docents i pels mitjans de comunicació». Esmenten, doncs, dos dels tres agents principals per a una normativització plena: l'Administració, l'ensenyament i, en aquell moment, la premsa, la ràdio i la televisió.

Pel que fa als mitjans de comunicació, el setmanari *La Veu de l'Ebre* (l'únic d'àmbit comarcal que llavors hi havia, resultat de la fusió l'any 2001 de *La Veu del Baix Ebre* i de *L'Ebre*) va assumir immediatament el model proposat per Beltran i Panisello, i ho continua fent ara com ara. Així es fa constar al final de l'entrevista publicada el mateix 14 de juny:

Referent als mitjans de comunicació, *La Veu de l'Ebre* esperava la presentació d'aquesta proposta per assumir-la i avançar en el seu ús, sota la correcció lingüística de la filòloga Núria Espelta, que a partir d'ara comptarà amb l'ajut de Montse Fabra. (Arasa, 2002a)

De fet, el setmanari *Ebre Informes*, sota la supervisió de Carme Maigí com a correctora, i després *L'Ebre*, ja l'havien assumit anys enrere.

Quant a l'ensenyament, cal dir que l'èxit no va ser rotund, ja que el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya no hi va donar el vistiplau i el seu suport no va anar més enllà de l'organització de cursos de formació del professorat.

En una altra entrevista, en aquest cas a *La Vanguardia* (Sorribes, 2002), els autors reconeixen que en aquell moment no hi havia unanimitat entre els mateixos filòlegs i que ells, de fet, ocupaven una posició fidel a l'IEC, lluny de les veus que demanaven més concessions dialectals i lluny, també, del model imperant basat estrictament en el català central:

—Da la impresión de que entre los mismos filólogos no hay unanimidad, algunos prefieren unas concesiones dialectales más generosas.

—J. P.: Sí, pero al final nos tenemos que parar donde manda el árbitro, el Institut d'Estudis Catalans (IEC). Hay quien iría más allá y haría más concesiones dialectales pero nosotros no nos las permitimos.

—J. B.: Además, el IEC da mucho juego. Su diccionario ofrece un abanico muy amplio, especificando qué variantes morfológicas quedan dentro del sistema. Sólo hace falta mirar qué posibilidades da y aprovecharlas.

—También hay filólogos que prefieren un estándar central en lugar de las variantes dialectales.

—J. B.: Supongo que debe de atribuirse a cierta comodidad. En un momento determinado se comprendía una postura así, porque el IEC no se había pronunciado todavía de manera clara, pero hoy en día hay normas muy concretas para las variantes dialectales y no quererlas seguir sólo se explica por no querer hacer el esfuerzo de adaptarse.

—J. P.: Hay diferentes formas de estándar y nuestra lengua admite este polimorfismo. Seguir un estándar central no tiene sentido porque el catalán no tiene la visión centralista de otras lenguas. (Sorribes, 2002)

Aquesta manca d'unanimitat, precisament, va ser un dels arguments arguïts perquè l'any 2012, en el Ple de l'Ajuntament de Tortosa celebrat el 6 de febrer, fos rebutjada —per dotze vots en contra (Convergència i Unió, CiU) i nou a favor (Partit Socialista de Catalunya, PSC; Iniciativa Entesa per Tortosa Entesa, IETE; Esquerra Republicana de Catalunya, ERC; Partit Popular, PP, i Plataforma per Catalunya, P×C)— una moció del grup municipal d'IETE, que instava a utilitzar el català occidental tortosí en els documents oficials.

Els estudis més recents, malauradament, confirmen que ens trobem en una situació semblant ara que fa vint anys. Sandra Sabaté en el treball titulat *La influència del sistema educatiu en la creació d'un estàndard occidental a les Terres de l'Ebre*, entreveu que «la situació continua sent la mateixa» (Sabaté Turon, 2020, p. 37) (és a dir, que els llibres de text que s'utilitzen a l'aula només inclouen formes lingüístiques normatives del català oriental) i que els únics materials didàctics que existeixen i que representen els trets del tortosí són els manuals *Cruïlla* i *Aïnes*. També constata que, «encara que en siguin pocs, hi ha professors i professores que només donarien per vàlides les formes típicament associades amb el model estàndard monolític del català central» (Sabaté Turon, 2020, p. 37) i conclou:

Encara hi ha problemes de prejudicis lingüístics i altres factors (com els materials didàctics) que impedeixen establir totalment a les aules un model d'estàndard occidental que els alumnes siguin capaços de vehicular sense dubtar sobre la seva genuïtat. (Sabaté Turon, 2020, p. 41-42)

EPÍLEG

Permeteu-me, per acabar, que recorde el fragment d'una conversa que vaig tindre amb l'estimat Joan Salvador Beltran, reproduïda en el llibre d'homenatge *Joan Beltran, passió pel català*:

L'última vegada que vam enraonar, pujant de Vinaròs en cotxe, vam estar parlant de canyuts, catxels, ratllats..., de teixons, fures, musteles..., i en un moment de silenci li vaig confessar: Joan, després de tants anys, a vegades tinc la sensació que ningú mos ha fotut cas. Trobes que ha valgut la pena fer tanta faena? I Joan, sense pensar-s'ho, només va dir: «Sí, ha valgut la pena. Ja ho voràs». (Aragonés Salvat *et al.*, 2012, p. 20)

ALBERT ARAGONÉS SALVAT
Filòleg i professor de llengua catalana i literatura

BIBLIOGRAFIA

Obres citades

- AJUNTAMENT DE TORTOSA (2012). «Proposta del grup municipal d'Iniciativa Entesa per Tortosa, instant a utilitzar el català occidental tortosí en els seus documents oficials». A: *Acta de sessió del Ple de l'Ajuntament (Tortosa, 6 de febrer de 2012)* [en línia]. Tortosa: Ajuntament de Tortosa, p. 33-37. <https://www.tortosa.cat/webaj/gestiointerna/organs_govern_simple/documents/a120206_3.pdf> [Consulta: 5 desembre 2021].
- ARAGONÉS SALVAT, Albert [*et al.*] (2012). *Joan Beltran, passió pel català*. Terres de l'Ebre: Petrópolis. També disponible en línia a: <<https://www.petropolis.cat/joan-beltran-passio-pel-catala/>> [Consulta: 5 desembre 2021].
- BELTRAN, Joan (1982a). *Anotacions sobre l'estàndard occidental*. 35 p. [Exemplar ciclostilat, novembre]
- (1982b). *Apunts de fonètica catalana, referits especialment als parlars occidentals*. 80 p. [Exemplar ciclostilat; 2a ed. revisada i corregida, 1996]
- (1982c). *El subdialecte tortosí: una parla de transició*. 57 p. [Exemplar ciclostilat; 2a ed. revisada i corregida, 1996]
- (1986). *L'estàndard occidental: Una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. CIRIT. [2a ed., 1988]
- (2014a). *Les preposicions per i per a: Recapitulem i afegim-hi alguna cosa més*. Lleida: Pagès.
- (2014b). «Annex a l'estudi *Les preposicions per i per a: Recapitulem i afegim-hi alguna cosa més*» [en línia]. Tortosa: CEL. <<https://usuaris.tinet.org/locel/hemeroteca/beltran/Annex-Les-preposicions-per-i-per-a.html>> [Consulta: 5 desembre 2021].
- BELTRAN, Joan; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua catalana*. Benicarló: Alambor.
- PANISELLO, Josep; BELTRAN, Joan (2002). *Aïnes: Exercicis de llengua catalana i claus de correcció*. Benicarló: Alambor.
- SABATÉ TURON, Sandra (2020). *La influència del sistema educatiu en la creació d'un estàndard occidental a les Terres de l'Ebre* [en línia]. Treball de fi de grau. Tutor: Joan Costa. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Facultat de Traducció i Ciències del Llenguatge. <<https://repositori.upf.edu/handle/10230/47737>> [Consulta: 5 desembre 2021].

Entrevistes

- ARASA, Josep Maria (2002a). «*Cruïlla* o *Aïnes* volen ser el punt de trobada per evitar conflictes lingüístics als Països Catalans». *La Veu de l'Ebre* [Tortosa], núm. 28 (14 juny), p. 2.
- DURAN, Conrad (2002). «Tenim moltes paraules a les nostres comarques que val la pena de fer el possible per defensar». *Cruïlla i Aïnes*, els seus autors Joan Beltran i Josep Panisello». *L'Estel* [Tortosa] (primera quinzena juliol), p. 2.
- RIBÉ, Mercè (2002). «Joan Beltran i Josep Panisello. Autors de la gramàtica del català occidental: "La nostra obra només és un punt de partida i ara passem la torxa als joves filòlegs"». *El Punt* [edició del Tarragonès i del Baix Penedès] (6 agost), p. 12-13.
- SORRIBES, Víctor (2002). «Pulso ciudadano: Josep Panisello y Joan Beltran. Autores del primer manual de catalán tortosino». *La Vanguardia. Vivir en Tarragona* [Barcelona] (8 setembre), p. 2.

Cròniques i notícies

- ARASA, Josep Maria (2002b). «El model lingüístic ebrenc es presenta sense reaccions notables». *La Veu de l'Ebre* [Tortosa], núm. 29 (21 juny), p. 39.
- «*Cruïlla i Aïnes* o la Bíblia de l'Ebre» (2008). *El Punt* [en línia] (29 març). <https://www.vilaweb.cat/www/elpunt/noticia?p_idcmp=2796361> [Consulta: 5 desembre 2021].
- «Els models formals de la llengua i els seus processos de formació. *Cruïlla i Aïnes*: una aportació important de les Terres de l'Ebre a la descripció de la llengua normativa» (2002). *El Punt* [edició del Tarragonès] (14 juliol).
- «Panisello i Beltran presenten els llibres de llengua *Cruïlla i Aïnes*» (2002). *El Punt* [edició del Tarragonès i del Baix Penedès] (14 juny).
- «Presentació dels llibres *Cruïlla i Aïnes*, de Josep Panisello i Joan Beltran» (2002). *Informatiu Jesusenc* [Jesús], núm. 159 (juny), p. 5.

L'obra de Joan Salvador Beltran: *Vocabulari de cruïlla*

L'any 2010 Joan Salvador Beltran publicà el *Vocabulari de cruïlla*.¹ El substantiu *cruïlla* del títol al·ludeix al tortosí situat en el conjunt dels dialectes catalans: com és sabut, aquest parlar és a cavall del català nord-occidental i dels parlars valencians. A continuació, el subtítol, que és descriptiu, fa saber que el vocabulari conté *Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*.

Poc després de la publicació del dit vocabulari vaig escriure'n una ressenya per a la revista *Estudis Romànics*, on afirmava que aquesta obra té molt de programàtica perquè ha estat concebuda i elaborada amb l'objectiu de contrarestar la pressió que exerceixen sobre el tortosí els models de llengua difosos principalment des de València i Barcelona.²

Amb vista a la meua participació en aquestes jornades, he repassat les publicacions de Beltran i he pogut constatar que els principis rectors del *Vocabulari de cruïlla* són fruit, d'una banda, del mestratge dels seus predecessors, especialment de Francesc Mestre i Noè, de qui es considera deixeble i continuador com a lexicòleg,³ i, d'altra, de la reflexió crítica a l'entorn de la llengua i del lèxic elaborada al llarg de decennis.

1. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2010), *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada, 2 v.

2. Pere MONTALAT (2011), «Ressenya de l'obra *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, de Joan Salvador Beltran i Cavaller», *Estudis Romànics*, vol. 33, p. 404.

3. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2016), «Pròleg», a Núria MENASANCH I MARTÍ, *Biografia de Francesc Mestre i Noè. Cronista de Tortosa*, Benicarló, Onada, coll. «La Barçella», 25, p. 15.

Mestre i Noè —recordem-ho— va ser un dels puntals de mossèn Alcover a les Terres de l'Ebre, ja que ell sol va contribuir amb quatre mil cèdules a l'obra del diccionari pancatalà. I, més endavant, quan mossèn Alcover presidia la Secció Filològica (SF), Mestre va veure publicat el seu «Vocabulari català de Tortosa» al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, que, com se sap, era una publicació de les Oficines del *Diccionari general de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC). Així, doncs, el vocabulari de Mestre i Noè va ser una de les fonts importants del diccionari Fabra i també ha deixat una fonda petjada en el *Vocabulari de cruïlla*.

Mestre i Noè era un ferm partidari de la unitat de la llengua i ho manifestava en aquests termes: «Los que tenim amor a totes les coses de Catalunya [...] venim obligats a defensar la unitat de la llengua i a fer nostres, però ben nostres, los mots que arreu se troben en tots los pobles ont la seva raül estiga en saba».⁴ Vet aquí, doncs, l'orientació inclusiva, composicional, pel que fa al lèxic, de Mestre i Noè, que Beltran també farà seva.

Amb tot, és el coneixement de la realitat sociolingüística del parlar tortosí el factor que, a parer meu, ha contribuït d'una manera més determinant en el projecte del *Vocabulari de cruïlla*. Per exemple, l'any 1992, Beltran escrivia a propòsit dels manuals per a l'ensenyament:

[...] un hom es pregunte per què la problemàtica dialectal específica de la zona no té cabuda en els textos destinats a l'ensenyament [...] i per què aquests textos no recullen aquelles variants admeses per la normativa que més s'ajusten al model de parla propi.⁵

Uns anys més tard, el mateix Beltran constata una de les conseqüències més immediates de l'absència dels mots del parlar propi en els textos escolars:

Enquestes fetes a les escoles i instituts de les Terres de l'Ebre mostren que, quan es dóna a triar als alumnes entre parelles de geosinònims presents al DIEC, un significatiu 25 % considera que el mot propi de l'àrea no és adequat per a l'expressió formal.⁶

4. FRANCESC MESTRE I NOÈ (1998), «Del llenguatge i de la unitat», a *Girípigues tortosines*, Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, col·l. «Biblioteca Ebreca», p. 25 (ed. facsímil, 1915).

5. JOAN SALVADOR BELTRAN I CAVALLER (1992), «L'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre», a *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. IV, àrea 3: *Lingüística social*, edició a cura d'Isidor Marí, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, p. 553.

6. JOAN SALVADOR BELTRAN I CAVALLER (2006), «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal», a *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*, edició a cura de Miquel Àngel Pradilla, Barcelona i Morella, IEC, p. 124.

I, tot seguit, concloïa: «es va optar per solucions policèntriques que, en àrees perifèriques i de transició com la nostra, queden força lluny de la realitat col·loquial».⁷

En resum, la concepció de la llengua i, més específicament, del lèxic defensada per Beltran com una unitat feta amb l'aportació de tots els parlars, que compareix, ja ho hem dit, amb Mestre i Noè, ve a topar amb les contrarietats que deriven sobretot de la partició de l'àrea dialectal tortosina entre les administracions valenciana i catalana. Aquest fet afavoreix que en aquesta àrea arrelin models lingüístics orientats en excés envers els dos grans centres difusors de formes lingüístiques prestigiades en detriment de les pròpies.

El *Vocabulari de cruïlla* ha estat pensat i escrit per a afrontar la problemàtica lingüística específica de l'àrea dialectal tortosina que acabo de descriure.

A continuació, analitzaré el contingut del vocabulari i em referiré al pla de l'obra, a la selecció de les unitats lèxiques i a l'estructura general dels articles.

EL PLA DE L'OBRA

Si es té en compte que el *Vocabulari de cruïlla* és obra d'un sol autor, s'ha de reconèixer que l'empresa és ambiciosa. Considereu, si no, el contingut dels cinc paràgrafs inicials de la «Presentació» que precedeix el vocabulari. En aquest breu text, Beltran explica que el seu treball abraça els vessants lexicogràfic, dialectològic, de codificació i divulgació, i de recuperació: «És un treball *lexicogràfic*» —diu l'autor— «perquè recull tot un seguit de mots catalans que s'usen o s'han usat» en el parlar de Tortosa, «mira de situar amb quin valor i en quins contextos són emprats i n'ofereix una definició»; «és un treball *dialectològic*» —continua— «perquè es fixa principalment en aquell escàs 20 % de mots que no són d'ús general i, d'aquests, selecciona els que tradicionalment s'han emprat a l'àrea del dialecte tortosí». Aquest vocabulari també té relació amb la codificació i la divulgació, perquè, segons l'autor, «pot servir per a difondre la grafia que correspon a cadascun dels mots que recull» i també té relació amb la recuperació, «perquè té l'objectiu de recordar —o fer conèixer— i de recuperar l'ús d'un seguit de mots molt nostres, que havien estat d'ús general a la nostra àrea dialectal i que, en els darrers cinquanta anys, han sofert una reculada notable».⁸

7. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2006), «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal», a *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*, edició a cura de Miquel Àngel Pradilla, Barcelona i Morella, IEC, p. 125.

8. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2010), «Presentació», a *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada, p. 9.

LA SELECCIÓ DE LES UNITATS LÈXIQUES I L'ESTRUCTURA DELS ARTICLES LEXICOGRÀFICS

En el *Vocabulari de cruïlla*, Beltran reprèn un mètode explorat en la selecció del lèxic que figura en els manuals de didàctica del català *Cruïlla*⁹ i *Aïnes*,¹⁰ i que llavors ja es va revelar eficaç, consistent a donar preferència als geosinònims de la varietat pròpia que són al DIEC. Es tracta, per tant, d'una proposta amb un enfocament summament interessant, ja que les solucions lèxiques que figuren als manuals esmentats són d'arrel tortosina, però, alhora, s'emmirallen en el model de la llengua de referència.

La selecció de la nomenclatura del vocabulari s'ha dut a terme a partir del despullament de sis lèxics d'àmbit local: els treballs de Ramon Arabia i Solanas,¹¹ Hilari Costa,¹² Joaquim Garcia Girona,¹³ Francesc Mestre i Noè,¹⁴ Maties Pallarès¹⁵ i Carles Salvador,¹⁶ i d'un corpus textual d'escriptors tortosins del primer terç del segle xx representats per Enric Bayerri, Joan Moreira, Ramon Vergés Paulí, Josep Vergés i Zaragoza i els ja citats Garcia Girona i Mestre i Noè.

La nòmina d'autors que acabo d'esmentar és representativa de l'estat de la llengua a la regió de Tortosa a començament del segle passat, així com de les diverses actituds tocant al procés de codificació que es duia a terme llavors, perquè inclou escriptors com els folkloristes Bayerri i Moreira, partidaris d'un model lingüístic més *regionalista*, però també d'altres, com Francesc Mestre i Noè, que, tot i mostrar una clara preferència pel lèxic tortosí, amb el temps van adoptar l'ortografia normativa.

El *Vocabulari de cruïlla* no és un recull exhaustiu del lèxic tortosí, sinó una tria de mots i expressions d'aquest parlar, particularment, d'aquells que no formen

9. Joan Salvador BELTRAN i CAVALLER i Josep PANISELLO (2002), *Cruïlla: Curs de llengua*, Benicarló, Alambor, col·l. «Llengua i País», 6.

10. Josep PANISELLO i Joan Salvador BELTRAN i CAVALLER (2002), *Aïnes: Exercicis de llengua i claus de correcció*, Benicarló, Alambor, «Llengua i País», 7.

11. Ramon ARABIA i SOLANAS (1887), «Vocabulari y notas folk-lòricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro», a *Miscelánea folk-lòrica*, Barcelona, «Biblioteca Popular de la Associació d'Excursions Catalana», IV, p. 161-182.

12. Hilari COSTA (1921), «Contribució al vocabulari de la navegació fluvial (Móra la Nova)», amb dibuixos de G. ROIG, *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), vol. IX (gener-desembre), p. 64-68.

13. Joaquim GARCIA GIRONA (1922-1928), *Vocabulari del Maestrat* (A-G), Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.

14. Francesc MESTRE i NOÈ (1915), «Vocabulari català de Tortosa», *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), vol. III (gener-juny), p. 80-114.

15. Maties PALLARÈS (1921), «Vocabulari de Penarroja (Baix Aragó)», *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), vol. IX (gener-desembre), p. 69-72.

16. Carles SALVADOR (1943), «Petit vocabulari de Benassal (Maestrat)», a *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*, Buenos Aires, Impremta i Casa Editora Coni, p. 242-263.

part del cabal general de la llengua i «que s'usen o s'han usat» fins fa relativament poc temps. Conté prop de 2.700 articles, dels quals més de 2.100 també figuren al DIEC, és a dir, aproximadament el seixanta per cent del lèxic del *Vocabulari*.

Les unitats lèxiques que formen part del vocabulari són: a) mots d'ús exclusiu en el dialecte tortosí, com ara *carrucada*, *guai* o *mitget*; b) variants geosinonímiques pròpies del tortosí amb exclusió de les d'altres dialectes, per exemple, hi ha *espill*, però no *mirall*; hi ha *maçana*, però no *poma*; hi ha *pesteta*, però no pas *bitxo*, *bitxera*, *pebre de cirereta*, *pebrot coent* o *pebrina*; c) mots d'ús corrent en tortosí que a la resta del domini són exclusivament literaris, per exemple, *àdhuc*, pronunciat *adho*; d) «mots d'ús quotidià», diu Beltran, «que avui ens semblen estrictament literaris o propis només d'altres contrades [...] com ara *safata*, *catifa*, *almoina*, *escorxeria*, etc., que actualment han estat substituïts pel castellanisme corresponent»¹⁷ i que han estat triats justament per a recuperar-ne l'ús; e) accepcions pròpies del tortosí prescindint dels valors inusitats en aquesta parla i també d'aquells que són d'ús general a tot el domini, per exemple, hi figura el mot *galtera* amb el sentit de 'falda d'una muntanya', i s'obvien la resta de significats d'aquest mot que dona el DIEC, i f) mots catalans que prenen un sentit diferent en tortosí, és a dir, entrades del *Vocabulari de cruïlla* i del DIEC amb el mateix significat, però diferent significat, per exemple, al *Vocabulari de cruïlla* hi ha el mot *canyís* amb el sentit de 'sargantana petita', mentre que al DIEC el mot figura amb el sentit de 'teixit o reixat fet de canyes'; el *Vocabulari de cruïlla* recull *malura* amb el sentit de 'dany' o 'malifeta', mentre que al DIEC hi és amb el sentit de 'malaltia epidèrmica, especialment de les plantes'.

Si ens fixem en l'estructura general de l'article lexicogràfic, es pot dir que el *Vocabulari de cruïlla* és també un diccionari d'autor no solament per la manera original a l'hora d'organitzar els elements que integren la microestructura de cada article, sinó també per la seva eficàcia. En primer lloc, hi ha el lema; en segon lloc, la indicació de si el mot o l'expressió en qüestió figura o no al DIEC i al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) i, en cas de ser-hi, amb quines informacions; en tercer lloc, venen les dades procedents dels lèxics d'àmbit local referenciats anteriorment; en quart lloc, hi ha els exemples d'ús del mot o l'expressió en qüestió extrets del corpus d'autors tortosins; en cinquè lloc, ve la distribució geogràfica, i, a l'últim, l'etimologia.

Trobo especialment útil i allisonador l'acarament sistemàtic del lèxic aplegat en el *Vocabulari de cruïlla* amb el DIEC. Amb aquest procediment, Beltran ve a dir als consultants tortosins de la seva obra: endavant, empreu *abadejo*, *arena* i *calcetí*. Són mots de les nostres contrades que coneixeu bé perquè els heu sentit a

17. Joan Salvador BELTRAN I CAVALLER (2010), «Presentació», a *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada, p. 22.

casa vostra de sempre; digueu sense dubtar *catxel*, *entropessar* i *faena* i també *fato*, *joguet* i *maçana*, perquè, a més de ser mots de la nostra parla, figuren també en el diccionari normatiu, és a dir, són les variants prestigiades del nostre parlar.

Als consultants d'aquesta obra que no som tortosins també ens és útil, aquest acarament, perquè dona compte del grau de convergència del tortosí vers el model de llengua estàndard representat pel diccionari normatiu, i perquè, d'una manera implícita, dona clarícies de com s'han dut a terme la selecció i la sistematització del lèxic supradialectal.

Un altre avantatge de confrontar el lèxic tortosí d'aquest vocabulari amb el DIEC és que ajuda a consolidar la identificació del parlant d'aquestes terres amb el model de llengua referencial.

ACTUALITAT DE LA PROPOSTA LÈXICA

El 8 de setembre de 2021, el diari *Ara* donava notícia de la publicació de tres vocabularis que recullen paraules i expressions pròpies del Pla de l'Estany, de l'Empordà i del cap de Creus, iniciatives que, segons aquest diari, «posen de manifest el creixent interès per reivindicar un patrimoni lingüístic en risc de desaparició».¹⁸ La notícia anava acompanyada d'una breu entrevista al lingüista celranenc Pep Vila, que acaba de publicar l'obra *Paraulari de Cadaqués*, el qual manifestava que el català actual s'està empobrint: es parla com més va més «una llengua de plàstic, un estàndard empobrit i uniformitzat que, a més, arracona les varietats dialectals».

Cada cop són més les veus procedents sobretot de les àrees perifèriques del domini lingüístic, que, com Pep Vila ara mateix o Joan Salvador Beltran de fa molts anys, reclamen que el lèxic i la fraseologia de les diferents varietats dialectals del català estiguin representats a l'estàndard lèxic comú. Segurament, el futur diccionari normatiu que ha endegat la SF serà la millor oportunitat per demostrar que la variació lèxica és compatible amb l'estàndard, idea a la qual Joan Salvador Beltran ha dedicat tota la seva obra.

PERE MONTALAT BUSCATÓ
Oficines Lexicogràfiques
de la Secció Filològica

18. Gerard BAGUÉ i Marta COSTA-PAU (2021), «L'atracció pel català d'abantes'. Diccionaris populars i escriptors recuperen el parlar del Pla de l'Estany, l'Empordà o el Cap de Creus», *Ara* (8 setembre).

BIBLIOGRAFIA

- ARABIA I SOLANAS, Ramon (1887). «Vocabulari y notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro». A: *Miscelánea folk-lórica*. Barcelona: Llibreria de Àlvar Verdader. (Biblioteca Popular de la Associació d'Excursions Catalana; iv), p. 161-182.
- BAGUÉ, Gerard; COSTA-PAU, Marta (2021). «L'atracció pel català d'abantes'. Dictionaris populars i escriptors recuperen el parlar del Pla de l'Estany, l'Empordà o el Cap de Creus». *Ara* (8 setembre).
- BELTRAN I CAVALLER, Joan Salvador (1992). «L'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre». A: MARÍ, Isidor (cur.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Vol. IV. Àrea 3: *Lingüística social*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 543-554.
- (2006). «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal». A: PRADILLA, Miquel Àngel (cur.). *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*. Barcelona; Morella: Institut d'Estudis Catalans, p. 121-129.
- (2010). *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*. Benicarló: Onada. 2 v.
- (2016). «Pròleg». A: MENASANCH I MARTÍ, Núria. *Biografia de Francesc Mestre i Noè. Cronista de Tortosa*. Benicarló: Onada. (La Barcella; 25), p. 15-23.
- BELTRAN I CAVALLER, Joan Salvador; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua*. Benicarló: Alambor. (Llengua i País; 6)
- COSTA, Hilari (1921). «Contribució al vocabulari de la navegació fluvial (Móra la Nova)», amb dibuixos de G. Roig. *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. IX (gener-desembre), p. 64-68.
- GARCIA GIRONA, Joaquim (1922). *Vocabulari del Maestrat (A-G)*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- MESTRE I NOÈ, Francesc (1915). «Vocabulari català de Tortosa». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. III (gener-juny), p. 80-114.
- (1998). «Del llenguatge i de la unitat». A: *Girípigues tortosines*. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre. (Biblioteca Ebrenc) [Edició facsímil, 1915]
- MONTALAT, Pere (2011). «Ressenya de l'obra *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, de Joan Salvador Beltran i Cavaller». *Estudis Romànics*, vol. 33, p. 400-404.
- PALLARÉS, Maties (1921). «Vocabulari de Penarroja (Baix Aragó)». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. IX (gener-desembre), p. 69-72.
- PANISELLO, Josep; BELTRAN, Joan (2002). *Aïnes: Exercicis de llengua i claus de correcció*. Benicarló: Alambor. (Llengua i País; 7)
- SALVADOR, Carles (1943). «Petit vocabulari de Benassal (Maestrat)». A: *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*. Buenos Aires: Impremta i Casa Editora Coni, p. 242-263.

El Montsià: un nuc imprescindible

*A Lluís López del Castillo Rosique,
gran pedagog de les paraules,
in memoriam*

PORTELLA

L'origen d'aquests papers es troba en la tesi *Els parlars del Montsià. Estudi geolingüístic*,¹ que el doctor Miquel Àngel Pradilla Cardona, promotor incansable de la dignificació lingüística d'aquest territori central de la llengua, m'ha convidat a presentar i al qual he d'agrair l'ofertament.

El convit lingüístic ha d'amanir un àpat en què es veja la nostra manera de ser i de fer lingüística en conjunt, més que mostrar un repertori de moixons, aïnes... que repartim entre els pobles i els llogarrets de la comarca. Per això, se'ns ha demanat d'anar al rebost i triar què hi ha, d'entre totes les lleixes, i que omplim la senalla de l'essencial; anirem, doncs, a la nostra raïl, aquella que ens fa ser i, per tant, parlar com som, i pararem la taula amb aquelles menges que trobareu a punt aquí i, altres vegades, en taules parades més al nord o més al sud, i que, fins i tot, amb una barqueta des de la Ràpita o les Cases d'Alcanar (d'ara endavant les Cases), vos portaran a les Illes, en què, com ecos del Montsià, vos hi podreu identificar.

Com en altres zones de la llengua, la nostra raó de ser no és res sense el conjunt, sense el veïnat que ens envolta, de parlars de les comarques que ens rodegen

1. La tesi es pot consultar a <https://roderic.uv.es/handle/10550/70829> i pròximament serà publicada amb el volum cartogràfic. Agraïxo a l'amic filòleg Joan Borràs-Comes la gentilesa en l'elaboració cartogràfica.

i de serres més amunteres en què el bel de les raberes de paraules aragoneses també s'ha deixat sentir. I... a on trobareu un veïnatge més enriquidor i divers del nucli que ha vingut a representar la continuïtat i la fesomia de la nostra manera de dir i del nuc de la llengua? Al nord, tenim la comarca del Baix Ebre —i no ens oblidem que els nostres iaïos i avis, gairebé monolingües catalans, anomenaven el riu *Ebro*, una *o* ibèrica que Coromines va explicar sense embuts—, amb qui hem compartit el territori històric de la Ribera, tota aquella terra que els d'aquí hem dit la Ribera i mossèn Alcover en les seues eixides filològiques també va saber dir. Ara, els neolectes ens han fet arraconar aquesta manera nostra i hem passat, perquè ens entenguen, a dir *delta*; ens hem metonimitzat i tecnolectat. Podríem dir que, en general, de Tortosa en avall tot era u. El terme històric *tortosí* abraçava pobles que avui en dia ja són municipis repartits entre el Baix Ebre i el Montsià actuals. Alguns altres ja gaudien de cartes de poblament el 1222, com Ulldecona, o el 1239 atorgada a Alcanar per Hug de Folcalquier, el mateix que l'havia concedida, el 1234, a Càlig i, el 1237, a Rossell. Durant aquest segle, continuaren les donacions de cartes de poblament i, per exemple, el 1241 la rebia Vinaròs i el 1282, Amposta.

Tot aquest recorregut que hem volgut fer, pels pobles que són a les lleixes del nostre rebost, estava acompanyat per molts més tinells que ja havien previst els ibers, amb la Ilercavònia, i els romans, amb la creació de la diòcesi de Tortosa, la qual s'estenia des del riu Millars fins a tocar les portes de l'actual Segrià. La diòcesi de Tortosa (mapa 1) era present a la Plana Baixa, la Plana Alta, l'Alcalatén, l'Alt Maestrat, l'Alt Millars, el Segrià, el Matarranya, el Baix Camp, el Priorat, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix Ebre, el Montsià, el Baix Maestrat i els Ports. De tot

MAPA 1. Territori de l'antiga diòcesi de Tortosa i de l'actual.

FONT: Joan BORRÀS-COMES, «Antiga diòcesi de Tortosa», *Ilercavònia* (en línia), <https://ilercavonia.fandom.com/wiki/Di%C3%B2cesi_de_Tortosa?file=Antiga_di%C3%B2cesi_de_Tortosa.svg>, sota llicència Creative Commons Attribution-ShareAlike 2.5 Generic, <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/>>. El text és de l'autora.

allò, què en resta? A part de comarques senceres com la Ribera d'Ebre, el Baix Ebre, la Terra Alta, els Ports, el Montsià i el Baix Maestrat, parcialment hi és a l'Alt Maestrat (Catí i Tírig), al Baix Camp (Colldejou, Pratedip, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant) i al Priorat (la Bisbal de Falset, Cabassers, Capçanes, la Figuera, els Guiamets, el Lloar, Marçà, Margalef, el Masroig, el Molar i la Vilella Baixa).

Per això, veiem que amb els veïns anomenats ara Baix Ebre, al nord; Baix Maestrat, al sud, i Matarranya, a l'oest, fa molts d'anys que hi dinem junts i, alhora, hi conversem.

CRUÏLLA

La comarca del Montsià, doncs, és la més meridional de Catalunya i, per tant, la primera que hom troba des del País Valencià per a remuntar-nos cap a terres de cossetans, laietans, etc. Així, la realitat compartida d'aquestes terres centrals es manifesta en un traginar de persones, com en altres temps transhumant des de l'Aragó cap aquí, amb la deixa de mots i raberes que han configurat també els nostres parlars, i que s'ha volgut evidenciar en diferents apel·latius com *terres de cruïlla* —recordem també el *Vocabulari de cruïlla*, de Joan S. Beltran i Cavaller—, *comarques centrals* —que forma part de la denominació del Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans (CEL)— o *comarques de la diòcesi de Tortosa* —i ja són quatre els congressos de la diòcesi de Tortosa, organitzats per la Universitat Rovira i Virgili (URV). En un sentit restrictiu, part d'aquest territori ha rebut el nom de Terres de l'Ebre, fent referència exclusivament a les comarques que són al nord del riu de la Sénia. També amplificant la mirada, i incloent-hi el Baix Maestrat, s'ha anomenat *Terres del Sénia*.

La ubicació molt més pròxima dels pobles del Montsià que es troben a la riba del riu de la Sénia ha fet que habitualment fossen usufructuaris de servicis ubicats al Maestrat, sobretot a Vinaròs, més que en capitalitats més allunyades. Ho exemplifiquem amb Alcanar, que es troba a sis quilòmetres de Vinaròs i a vint-i-quatre d'Amposta. Les directrius autonòmiques han fet que el flux natural de relacions amb el Maestrat es reorienti cap al nord, a on sí que hi havia també un trànsit habitual amb Tortosa, tant d'aquests pobles com dels del Maestrat i els Ports; recordem l'adscripció diocesana d'aquestes comarques i els no pocs erudits *centrals* que estudiaren al seminari de Tortosa —Pere Labèrnia Esteller (Traiguera), Joaquim Garcia Girona i Eloi Ferrer Cadroï (Benassal), Joan Puig Puig (Catí) o Manuel Betí Bonfill (Sant Mateu).

Tots aquests vincles han estat ben presents entre les poblacions i la gent de la comarca del Montsià i, com s'ha dit, s'han mantingut històricament fortes relacions veïnals i comercials amb poblacions del Baix Maestrat com Vinaròs, Benicarló, Traiguera o Sant Rafel, per exemple —sobretot, les que tenen en comú la

riba del riu de la Sénia: Alcanar, les Cases, Ulledecona, el Castell, Sant Joan del Pas, els Valentins i la Sénia. Fins i tot els vincles religiosos han arribat més al nord fins a Morella (els Ports), amb la celebració conjunta, cada trenta anys, de les Quinquennals i les Sexennals a Alcanar, Ulledecona i Morella —festes en honor de la Mare de Déu del Remei, de la Pietat i de l'Assumpció, respectivament. Igualment, no fa tants d'anys, els estudiants d'Alcanar, en acabar l'educació primària, anaven a estudiar a l'institut de Vinaròs (Baix Maestrat). Aquesta ciutat ha estat també el mercat habitual a on s'han dirigit canareus, ulldeconins, seniencs...

Per tant, les relacions dels habitants d'aquests pobles amb els del Maestrat han estat rellevants i, no poques vegades, molt més fortes i fluides que amb municipis de l'Ebre, o *Ebro*, endins. Aquest fet provocà, en més d'una ocasió, la demanda —per exemple, des d'Ulledecona— d'una futura integració de pobles d'aquesta banda del Sénia a les comarques de Castelló. Així, el 1842 Fermín Caballero preveia una futura integració del territori comprès actualment pel Montsià a la província anomenada *del Maestrat* i es convertia en el partit de Vinaròs. També, temporalment més pròxim, en un article al diari *El Pueblo*, de Tortosa, la direcció d'aquest mitjà, portaveu del Partit Republicà Radical Socialista Català, el 18 de juliol de 1933 no descartava una eventual integració d'alguns municipis a l'Administració castellonenca:

A migdia de Tortosa, particularment en els veïnatges de la riera de la Cénia, hi ha nuclis d'importància manifesta com Ulledecona, Alcanar i la Cénia. Aquestes poblacions han propugnat pel reconeixement d'una comarca pròpia. [...] En l'ordre físic, la nostra comarca tal vegada hauria d'ésser estesa vers Vinaroç [...]. Si es volgués reduir la comarca exclusivament a la zona de l'Ebre, aleshores les poblacions de La Cénia, Ulledecona i Alcanar, que fóra de Tortosa, no tenen dins la comarca natural altre centre econòmic d'atracció comercial, haurien d'ésser considerades dins la comarca de Vinaroç i Benicarló.²

Això no ens ha de sobtar si tenim en compte també que la creació de la comarca del Montsià és un fet relativament recent i que, en certs aspectes, i cada volta més, determina, com hem explicat, els habitants d'aquestes terres a realitzar diversos tràmits i servicis públics cap al nord, quan sempre s'havia fet naturalment cap al sud. El setembre de 1932, el geògraf Pau Vila —en representació de la comissió encarregada de redactar la «Ponència d'estudi de l'estructura comarcal de Catalunya»— viatjà a pràcticament tots els pobles del Montsià, deu dels onze, car no anà a Freginals, i Sant Jaume d'Enveja pertanyia a Tortosa, per a comprovar *in situ* les preferències territorials, ja que només es preveia la creació de la comarca del Baix Ebre. Després de no tensos debats s'acordà la creació d'una nova comar-

2. Xavier FORCADELL ESTELLER (2011).

ca, anomenada Montsià, fent referència a la serra que hi conté, però també s'especulà d'anomenar-la *comarca del Cènia*. Tot i arribar a un consens sobre el nom de la comarca i els seus límits, s'ajornà la decisió de la capitalitat, ja que hi havia la doble proposta entre Ulldecona i Amposta. La primera era avalada per Antoni Rovira i Virgili; tanmateix, l'aconseguí la segona rendibilitzant una estratègia de partit. Amb tot, la divisió comarcal restà aprovada per decret i no fou fins al 1987 que aquesta fou democràticament ratificada per la cambra parlamentària. Ans, però, a les acaballes del 1932, la comarca novella integrà la vegueria de Tortosa juntament amb les comarques del Baix Ebre i la Terra Alta.

Si bé pot parèixer que aquests fets pertanyen a batalletes o anècdotes de fa cent o dos-cents anys i que amb la creació —i inclusió— de la denominació Terres de l'Ebre —divisió en la qual s'inclou el Montsià (amb uns 68.000 habitants), a més del Baix Ebre, la Terra Alta i la Ribera— ja està tot dit i tot resolt, trairiem la realitat i el pòsit que subjau entre els habitants d'aquests pobles en la consuetudinària relació que hem establert i establím amb les poblacions del Baix Maestrat esmentades, o altres més, com Rossell, Peníscola, Sant Jordi, la Jana, etc. Per això, per aquest sentir latent —que hi és—, l'any 2005 s'aprovaren els Estatuts de la Mancomunitat de la Taula del Sénia, fruit de dos anys de gestions prèvies entre els alcaldes de Vinaròs, Alcanar, Ulldecona i la Sénia. En l'actualitat en formen part nou municipis catalans, que són tots els del Montsià excepte Amposta, Sant Jaume d'Enveja, Santa Bàrbara i Masdenverge; quinze de valencians, que són la majoria dels del Baix Maestrat i dos dels Ports, i, finalment, tres del Matarranya. No es pot dir, doncs, que el cabal del riu de la Sénia, que, d'altra banda, resta a l'embassament d'Ulldecona, al terme de la Pobla de Benifassà (Baix Maestrat), separe les persones de banda i banda de riu —i, per extensió, doncs, de Catalunya i del País Valencià. En conseqüència, la llengua d'aquest contínuum està farcida de trets comuns compartits des de sempre, però, actualment, hi ha un degoteig constant, no d'aigua del riu, sinó d'actituds de prestigi exogen de dialectes capitalins i televisius adobats per un model escolar poc respectuós i poc coneixedor dels trets normatius de les parles col·loquials, que conviuen amb els castellanismes implantats i els que glotofaguen el conjunt de la llengua. Amb tot això, el nuc que representa el Montsià —com es veu al mapa 2, la proximitat entre pobles del Montsià i del Baix Maestrat—, per al conjunt de la llengua, va esborrant-se tal com la barra del Trabucador, a l'hemi-delta sud.

Aquest nuc lingüístic, però, era força percebut i present en els nostres informants, els quals a la pregunta «quina llengua parlen?» responien: «català, mig en valencià», «català-valencià», «parlem més en català», «parlem més en valencià» o «ni és valencià ni és català».

MAPA 2. Ubicació de pobles del Montsià i del Baix Maestrat.

FONT: Mapa de situació d'El Tossal Cartografies (<https://eltossalcartografies.com/>) de les edicions *Els Ports I* (Pau Fuster Puig, 2009) i *La Tinença de Benifassà* (Oscar Arnau Juan, 2017).

PASSEGEM

Centrant-nos ja lingüísticament parlant, aquesta zona havia merescut abans l'atenció de l'investigador Lluís Gimeno Betí, ja que el 1994 publicava *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló*, en què apareix el repertori més ampli d'indrets del Montsià enquestat fins al moment: Alcanar, Ulldecona, Sant Joan del Pas, els Valentins, la Sénia i Mas de Barberans, llocs que es repeteixen el 1997 en l'*Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa* (ALDT). I si algú amb el títol de l'obra del 1994 pensava aturar-se al Sòl-de-riu vinarossenc, doncs anava

errat, perquè la investigació continuava al Sòl-de-riu canareu, nuc, cruïlla, nexa o node —com en vulgüeu dir— del punt costaner que unix —sempre unix— el País Valencià i Catalunya, anomenat amb el mateix topònim des de Vinaròs i des d’Alcanar (com s’observa a la figura 1, la continuïtat és evident).

FIGURA 1. Passejant cap a Sòl-de-riu, des de Vinaròs, amb el Montsià al fons.

FONT: Fotografia de l'autora.

Per a la tesina i la tesi doctoral vam dur a terme enquestes als dotze municipis que formen la comarca del Montsià: Alcanar (Al), Amposta (Am), Freginals (Fr), la Galera (Ga), Godall (Go), Mas de Barberans (Mb), Masdenverge (Mv), la Ràpita (Rà), Sant Jaume d’Enveja (SJ), Santa Bàrbara (SB), la Sénia (Sé) i Ulldecona (Ul). I, també, als nuclis de població més menuts que en depenen: les Cases d’Alcanar (Ca) (Alcanar); el Castell (Bc), Sant Joan del Pas (Jp), els Valentins (Va) i les Ventalles (Ve) (Ulldecona); els Muntells (Mu) (Sant Jaume d’Enveja), i el Poble nou del Delta (Po) (Amposta). En total, doncs, dènou indrets (vegeu el mapa 3).³ Balada (d’Amposta i Sant Jaume d’Enveja) i la Miliana (d’Ulldecona) no van ser analitzats per no viure-hi ningú oriünd en el moment de la recerca.

3. En els mapes apareix Sant Carles de la Ràpita, i no la Ràpita (que és el nom oficial actualment), perquè en el moment en què foren elaborats encara no s’havia produït el canvi de denominació.

MAPA 3. Municipis de la comarca del Montsià a on vam dur a terme les enquestes.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

XARREM

Els parlars del Montsià. Estudi geolingüístic presenta la descripció dialectal de la llengua catalana, a partir del registre col·loquial, a la comarca del Montsià, situada al bell mig de la llengua, entre el Baix Ebre al nord, el Baix Maestrat al sud i el Ma-tarranya a l'oest. Els informants de la recerca complien els trets bàsics d'aquests tipus d'investigacions. A les conclusions, s'observa la plena adscripció d'aquests parlars al tortosí i com un ric feix d'isoglosses, en alguns punts més intensament, ens els apropa al valencià. La resta de característiques ens dona més detall de paral·lismes també amb el nord-occidental, amb el balear o amb l'aragonès, entre d'altres. També, a partir de les respostes, podem traure'n informació sociolingüística que ens indica la variació generacional i l'anivellament que es va donant a partir d'altres parlars septentrionals més prestigiat, i com aquest procés va influir en la fesomia —ja, actual i, en conseqüència, futura— d'aquests parlars, amb una orientaltització a tots els nivells lingüístics —fonètic vocàlic (*papallona, darrera...*), fonètic consonàntic (*pitjor, organitzar...*), morfològic (*homes, joves, meva, llavors, néixer, treure, sigui...*) i lèxic (*bacallà, baldufa, nen, rodó...*)—, juntament amb uns castellanismes que costa de desarraïar. Com deia l'enyorat Joan S. Beltran i Cavaller, només que polissem els castellanismes de la nostra parla tindriem un català absolutament exemplar.

En els casos fonètics que hem exemplificat adés, notem una alteració del vocalisme àton que no es correspon amb el del català occidental. En el primer exemple,

la substitució —ja gairebé absoluta— de *paloma* o *palometa* per *papallona* ha fet que la pretònica del català oriental, que es correspondria amb una vocal neutra, en estar ortografiada *a*, tot i procedir d'una ΠΑΠΛΙΟΝ, haja fet que es passe a pronunciar directament [a]. En el segon exemple ocorre exactament de la mateixa manera si hom no està al cas que el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) ja recull exclusivament *darrere*. Quant al consonantisme, els grups *tj* i *tz* —en *pitjor* i en el sufix *-itzar*— són fricatius, però el segon ja gairebé és majoritari africad i el primer competeix amb la variant africada. El mateix ocorre, també, en *mitja* i derivats.

A nivell morfològic, el manteniment de la nasal dels antics proparoxítons llatins només resta en els *hòmens jóvens*, si encara en queden, com ens recordava Carles M. Castellà Espuny, ja fa dos dècades, i cada volta es troben en una situació més dèbil enfront de les variants sense la nasal. L'analogia general del plural amb *-s* amb el plural dels paroxítons sense *-s*, juntament amb la raó sempre esbossada d'absència d'aquestes formes en els registres formals, fa que comencen a ser una *rara avis*. Els possessius femenins consonantitzats no apareixen, encara, al registre col·loquial, però quan hom emprà un registre més formal bandeja sistemàticament les formes amb *u* —*meua, teua, seua* i plurals. El sinònim de *aleshores* —*llavors*— és un dels grans depredadors lingüístics que ha aconseguit gairebé eliminar entre les generacions escolaritzades en català les variants col·loquials *allavons, allavontes, llavons* i *llavontes*. D'aquesta manera podem sentir com campen els *hasta, tinc que...*, al costat de *llavors...* I això possiblement donarà al parlant una idea que ha aconseguit expressar-se «millor» perquè ja ha «corregit» aquell *allavontes* que no ha vist mai escrit, i rares vegades explicat, com una variant col·loquial al costat de tantes altres, perquè l'ensenyament encara es basa majoritàriament en el binomi màgic *correcte/incorrecte*. Alguna cosa no haurà acabat de funcionar bé si hem arribat al punt d'eliminar variants catalanes i integrar-hi les foranes. I, per bé que som conscients que hi ha molts d'actors implicats en aquesta representació, no és l'objectiu d'aquests papers analitzar-los. Només hem exposat un apunt d'un mot que exemplifica un cas d'esborrament del nuc que volem reivindicar, perquè el trobem essencial per a la supervivència lingüística. Tanmateix, algú ens podrà dir que hi ha altres fronts considerats més importants. Al cap i a la fi, totes aquestes paraules són xicotetes peces del puzzle que ens assegura la supervivència.

Els altres exemples, com *néixer* i *treure* o la desinència del present de subjuntiu *-i*, són les solucions preferides en els registres formals i *néixer* comença a fer la competència a *nàixer* en el registre col·loquial. Aquestes dades no són a la babalà; en les nostres aules, majoritàriament catalanoparlants, tenim el repte, com en qualsevol part del territori, de dignificar la llengua, però alhora hem de polir-la d'hipercorreccions i de prejudicis que els nostres jóvens manifesten en el seu mo-

del lingüístic, ja siga escrit o oral. En l'apartat següent detallarem més aquests exemples, juntament amb els de lèxic. I, referent als geosinònims, ja podeu preguntar com es diuen *arena* o *granera* en català i quants reconeixeran que *arena* o *granera* són formes catalanes.

Si iniciéssim una retrospectiva, arribaríem al cap del carrer, encararíem el problema, ens arromangaríem i hi buscaríem solucions. Ara per ara, és un campe qui puga i així anem fent... Han desaparegut els cursos de formació lingüística en el Pla de Formació de Zona del Departament d'Educació. Es prioritzen altres formacions. Les hores de docència de llengua a les escoles normals han disminuït dràsticament, tot i el pas de la diplomatura —tres anys— a grau —quatre anys. La secundària pot ser impartida per graduats que no són filòlegs i els departaments de filologia catalana de les universitats no tots mostren una mateixa sensibilitat cap a la diversitat i el polimorfisme que es predica des de l'IEC. I l'IEC, com arriba als centres, a les editorials...? Tot plegat dona un conglomerat d'equilibris que empeny la roda, i la roda va...

Nuc

Per a mostrar el nuc hem triat una sèrie de trets que compartim amb els parlars del Maestrat, dels Ports..., és a dir, que hi trobem una continuïtat aquí i, de vegades, també més al sud i que, alhora, aquests trets es poden repetir en el tortosí de més al nord. Tots aquests exemples són les formes que en el moment de la recerca ens han transmès els informants. En moltes d'aquestes formes, però, l'ús s'ha començat a clivellar i hi han aparegut variants pròpies d'altres parlars. Tot i que fem servir el plural —«d'altres parlars»—, gairebé totes són formes de l'anomenat *català central*, transmeses mitjançant els llibres de text, que substitueixen les formes genuïnes també recollides per la normativa. A aquesta substitució, com se sap, també contribueixen els mitjans de comunicació. Donarem algun apunt del seu ús i prioritzarem l'exposició de les característiques lingüístiques a partir de la geolingüística.

Les paraules dels diversos nivells de la llengua —fonètica, morfologia i lèxic— amb què exemplifiquem aquest nuc lingüístic són les que s'exposen a continuació.

— Fonètica: *llançar, nadar, nàixer, traure, xarrar, llarg, llarga, cementeri, estómac, veure; mestra, gener, argelaga, Santa Bàrbara, redó, Joan, Josep, obert, oliva, olor, orella, ovella, blau,⁴ bou, clau, creu, estiu, fideu, ou, peu, pou, riu, Sant Mateu; professó, matalap, zero; peresa, avesar, malesa; dimarts; pitjor, horitzó, organitzar, realitzar; pagès; espatla, guatla, rogle, ametla, motle, vetlar; córrer, somier, taller, clar, dur, madur, segur, ahir, tractor.*

4. Derivats de *blau* - *Sant Mateu*.

— Morfologia. De la morfologia nominal: *guitarrista; hòmens, jóvens; lo; me, te, se, nos, vos; meua, teua, seua, meues, teues, seues; dos, dèsset, divuit, dènou; quint, sext, sèptim, octau, dècim; despús-ahir, despús-demà, llavors*. De la morfologia verbal: *tindre, vindre, llegir, fregir; tengut, vengut, nascut, crescut, merescut; perdo, cullo, moro, dormo; siga; deixéssem, deixésseu; visc; dis*.

— Lèxic. El camp i els cultius: *nuc, estisores*. L'olivera: *rail*. El pa: *blan*. Els vegetals. Les verdures: *carlota, pesteta*. Plantes, arbustos i bolets: *maduixa, visc, vimen, cotó-en-pèl, hedra, cordell*. Fruïtes i arbres fruiters: *meló de moro, peramany, peramanyer, ametla, ametler, llima, anou, carrasca*. Els animals domèstics: *egua, espatla, tito, coa*. Els animals invertebrats i vertebrats: *paloma, poriol, escarabitxa, furga, fardatxo, cullerot, moixó, rabosa*. El temps. Les estacions de l'any: *primavera d'hivern, banyar-se, oratge, rellogte*. Noms topogràfics: *corriola, sauló, arena, depòsit, raval*. Oficis: *obrer, algeps, ferramentes, deprendre, fil d'aram*. Vida ramadera: *rabera, brull, motle*. El cos humà: *estimada, estimar, xuplar, clatell, renyons, calbot, diarrea, vacances, afanar, afonar, dolent, febre, genoll, xulit*. La casa: *cosiet, estalzí, pitxera, escatxill, xocolate bullit, llanda, lladriola, acovidats, barandat, bres, cortina, ensalada, escuranda, spill, florera, fumeral, juí, lleixa, llépol, rafal*. Indumentària: *calces, jupetí*. La família: *comare, iaio, iaia, xic, xica, xiquet, xiqueta, com te diuen?, voler*. Festes religioses: *dolçaina, temor, temoric, miracle*. La mar: *llangostí, catxel, abadejo, calamar, cavalla, escrita, polp*. Els jocs: *milotxa, trompitxa, birles, joguet*.

En total es mostren dos-centes paraules del vocabulari bàsic en què, a través d'exemples de tots els àmbits lingüístics, ressaltem les formes comunes que es troben en aquesta intersecció geogràfica de parlars que donen sentit al contínuum lingüístic. La mitat correspon a la fonètica i a la morfologia, i l'altra, al lèxic. Alhora, es cartografien trenta-cinc exemples en mapes sintètics.

Fonètica

Vocalisme tònic

TRACTAMENT DE LA Æ TÒNICA LLATINA

En les formes rizotòniques dels verbs *llançar, nadar, nàixer, traure, xarrar*, s'ha mantingut aquesta [a]. També es pot sentir la forma *hi haure*.

En la cançó *Caragol trau banya, puja a la muntanya. Caragol bover, jo també vindré* a escola la forma *trau* ha estat substituïda per la que diu *treu*.⁵

5. I, també, *cargol*. A partir d'una llicència retribuïda per a estudis concedida pel Departament d'Ensenyament elaborarem material didàctic en què es pogués contar i cantar segons la fonètica del

A tota la comarca, tancament de /a/ en [ɛ] en *llarg*, en el femení és també la forma predominant (mapa 4).

MAPA 4. Tractament de la ā tònica llatina. Exemple de tancament de /a/ en [ɛ] en *llarga* > ll[ɛ]rɣa.
FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

TRACTAMENT DE LA Ē TÒNICA LLATINA

A tota la comarca, es manté la ē tònica llatina en *cementeri*, *cement[ɛ]ri*. En les retolacions, indicacions i entrades, però, la variant utilitzada és *cementiri*. En trams d'edats més jòvens i en registres formals, hem observat que comença a entendre's la variant amb *i*. A Vinaròs (Baix Maestrat), les retolacions són amb *e* (*cementeri*).

cementeri   *cementeri*: a tot arreu; *fossar*: Mb i Va (vegeu el mapa 5).

---

català occidental, davant la manca gairebé absoluta d'aquests materials. A la pàgina xtec.cat/a~buj hi ha el repertori de cançons i contes del disc compacte *Cantem i contem*. A part de comptar-hi nosaltres, amb aquests materials, també seria enriquidor per a altres parlars a fi de conèixer la realitat global de la llengua. Per això, proposarem a l'aleshores diputat Josep Bargalló Valls de fer la petició al Parlament de Catalunya perquè els llibres de text recollissen la normativa polimòrfica exposada per l'IEC. D'aquest tràmit, se n'aprovà una proposició no de llei perquè s'hi reflectís el polimorfisme normatiu.

MAPA 5. Vocalisme tònic. Tractament de la ē tònica llatina: *cementeri*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

TRACTAMENT DE LA ō TÒNICA LLATINA

En *stōmācu*, es reparteix la realització en [o], *est[o]mac*, i en [ɔ], *est[ɔ]mac*. La part meridional de la comarca coincideix amb el Maestrat (mapa 6).⁶

MAPA 6. Vocalisme tònic. Tractament de la ō tònica llatina: *estòmac*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

6. Segons Jordi COLOMINA I CASTANYER (1995, p. 49 i 50) és la més estesa a tot el domini.

EL DIFTONG TÒNIC /ew/

En el verb *veure*, el diftong /ew/ no es manté en cap població i presenta dos solucions de reducció: la primera i majoritària és la monoftongació en [o], *v[o]re*, coincidint amb el valencià general, i la segona és la reducció en [e], *v[e]re* (mapa 7).

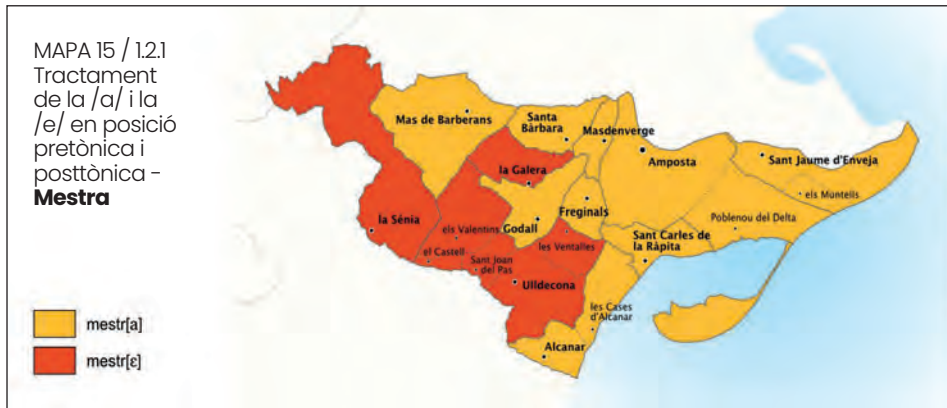
MAPA 7. Vocalisme tònic. Solucions de reducció del diftong tònic /ew/: *veure*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Vocalisme àton

En el vocalisme àton hi ha dos sistemes, el de cinc vocals —que és el general de l'occidental— i el de sis vocals —en què hi ha l'allofon de la vocal /a/ en posició final absoluta, [ɛ].⁷ Els nuclis a on localitzem aquest vocalisme de sis vocals són, com veiem al mapa 8, el Castell, la Galera, Sant Joan del Pas, la Sénia, els Valentins, les Ventalles i Ulldecona. A hores d'ara, pel que hem observat, a la Galera i a tot el municipi d'Ulldecona es tracta d'un tret en absoluta recessió.

7. De vegades l'espectre al·lofònic ens pot aproximar a [æ].

MAPA 8. Vocalisme àton. Tractament de la /a/ àtona en posició final: *mestra*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

En l'àmbit més pròxim, tant al Baix Ebre i a la Terra Alta com al Baix Maestrat trobem mostres d'aquesta realització.

Respecte a altres neutralitzacions, a tota la comarca, la vocal /e/ es tanca en [i] en contacte amb una consonant palatal en *gener* > g[i]ner, *argelaga* > arg[i]laga. També, en generacions més joves, aquest tancament està desapareixent en identificar so i grafia.

En el topònim Santa Bàrbara, s'ha dissimilat la *a* posttònica [b'arβera]⁸ en *Bàrb[e]ra* a tota la comarca, però, com en els casos anteriors, està avançant la identificació entre so i grafia.

A totes les poblacions, es manté, de moment, la [e] posttònica de *estóm[e]c*.

En tots els parlars es dona la dissimilació de la vocal velar semitancada /o/ en palatal semitancada /e/ en l'adjectiu *redó*. Aquesta forma dissimilada és la que ha donat la variant predominant en la majoria de parlars occidentals i balears.⁹ Actualment, però, d'ençà que hem pogut rebre l'ensenyament en català, la forma *redó* està sent arraconada per *rodó*, en tots els usos: en la programació de taules *rodones*; en anomenar la figura musical que dura quatre temps, la *rodona*; en parlar de la forma geomètrica...

8. Jordi COLOMINA I CASTANYER (1995, p. 64 i 65) documenta una sèrie de casos, des del 1400, en què apareix escrit el nom *Bàrbera*, amb la dissimilació de la vocal posttònica. L'autor també diu «*Bàrbera* és encara a l'hora d'ara la pronúncia habitual en valencià i en tortosí [...]». Això ho deia fa vint-i-sis anys; en l'actualitat, en l'àrea del tortosí, generacions més joves no mantenen la dissimilació.

9. Al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) apareix amb [e] a l'occidental i al valencià, i amb vocal neutra al balear (vol. IX, p. 534). A hores d'ara, en els parlars que estudiem, la variant amb [o] comença a introduir-se en el registre col·loquial en *rodó* i derivats, ja que és la vehiculada a l'ensenyament i la que gaudeix de més prestigi.

Quant a la vocal velar /o/ es tanca en [u] en els antropònims *Joan* > *J[u]an* i *Josep* > *J[u]sep*. Hem notat que en l'antropònim femení *Joana* hi ha una tendència a mantindre la velar sense fer el tancament a [u].

En posició inicial, es manté sempre la diftongació en *obert* > [aw]bert, *oliva* > [aw]liva —també [o]liva a la Ràpita—, *olor* > [aw]lor, *orella* > [aw]rella, *ovella* > [aw]vella. Podem dir que aquest tret encara es troba prou estès entre generacions més jòvens, tot i que comença a alternar amb la variant no diftongada.

Un altre cas que afecta el vocalisme àton és la consonantització de la semivocal velar tancada del diftong [ew]¹⁰ quan va seguida d'una vocal; en comptes d'esdevenir semiconsonant passa a [β]: *blau* > bla[β]et; *bou* > bo[β]et; *clau* > cla[β]eta; *creu* > cre[β]eta, *cre*[β]ota; *estiu* > esti[β]et; *ou* > o[β]era, o[β]et, o[β]ot; *peu* > pe[β]et, pe[β]ot; *pou* > po[β]et; *riu* > ri[β]et...

Podem trobar-ne exemples a manta en la toponímia de la zona—les Crevetes (la Cala o l'Ametlla de Mar, al Baix Ebre), lo Povet (arreu de la serra de Montsià), el Rivet (Benassal, a l'Alt Maestrat)—, en noms de casa —el Fidever (Cinctorres, els Ports)— o en gentilicis —santmatevà (Sant Mateu, al Baix Maestrat), entre d'altres.

Consonantisme

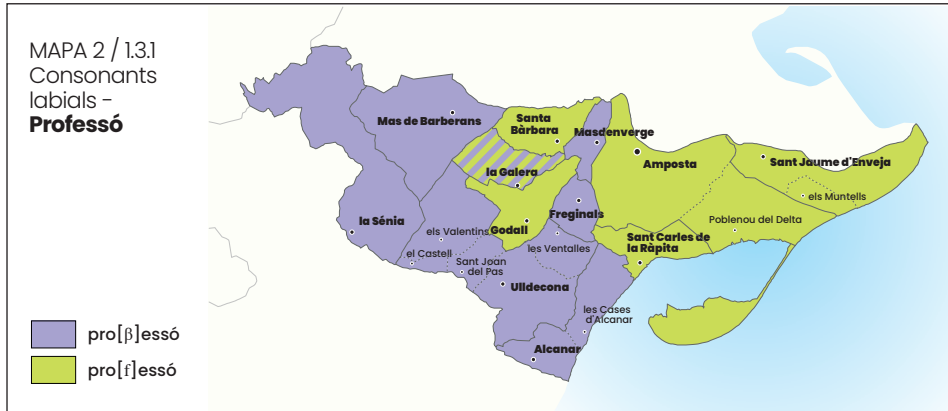
CONSERVACIÓ DE LA LABIODENTAL FRICATIVA SORDA /f/

En alguns parlars, s'ha mantingut [f] en *professó*; en canvi, en d'altres s'ha sonoritzat, fet que ha donat també el pas al so aproximant [β] > *pro[β]essó*, solució que coincideix amb el valencià. Tant una pronúncia com l'altra es troben en recessió a favor de *processó*.

professó   *pro[f]essó*: Am, Ga, Go, Mu, Po, Rà, SB i SJ; *pro[β]essó*: Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Jp, Mb, Mv, Sé, Ul, Va i Ve (mapa 9).

10. Joan S. BELTRAN I CAVALLER (1986, p. 30): «Un exemple de canvi de fonema analògic és el que es dona en els diminutius de molts de substantius que acaben en /u/ semivocal “pevet”, “povet”, “bovet”, “creveta”, etc., que en la variant estàndard mantenen la u del primitiu. El mateix fenomen es dona en altres derivats, com ara “overa” per “ouera”, etc.». El fenomen de les formes ara amb [w] ara amb [β] ja era observat per Pere BARNILS GIOL (1916, p. 7): «Notem finalment els “doublets” fonètics *creueta* i *creveta* ‘creu petita’, *claueta* i *claveta*, ‘clau petita’ que acaben de donar-nos una idea oscil·lant del nostre dialecto».

MAPA 9. Consonantisme. Consonants labials: *professó*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

El mot següent a comentar és *matalap*. A tota la comarca es recull amb la bilabial final. El seu ús comença a alternar amb *matalàs*.

En *zero*, l'alveolar s'ensordeix¹¹ majoritàriament. Avui dia només trobem l'ensordeïment en generacions de gent gran.

zero   [s]ero: Al, Bc, Fr, Ga, Go, Jp, Sé, Ul, Va i Ve; [z]ero: Am, Ca, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ.

CAIGUDA DE /z/ INTERVOCÀLICA

L'alveolar del sufix *-esa*, provinent del llatí *-ŕĭĭa*, té dos resultats: en alguns indrets es manté —solució lleugerament majoritària— i en d'altres ha desaparegut. Aquesta solució és compartida amb el valencià. Els mots analitzats són *peresa* < PIGRĪTĪA, *avesar* < ADVĪTĪARE i *malesa* < MALĪTĪA.

*peresa*¹²   [pe^ɾea]: Al, Bc, Ca, Jp, Sé, Ul, Va i Ve; [pe^ɾeza]: Am, Fr, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ (mapa 10).

11. També hem notat, a Alcanar, l'ensordeïment de l'alveolar en els termes *zebra* —[s]ebra— i *zona* —[s]ona—, en generacions no escolaritzades en català. Daniel RECASENS VIVES (1996, p. 277) exposa que l'alveolar inicial *z-* de formes cultes pot ensordir-se, i ho exemplifica amb *zona* i *zebra*.

12. Lluís GIMENO BETÍ (1997, p. 524) localitza les mateixes solucions que nosaltres, excepte a Sant Jaume d'Enveja, a on registra una altra variant lèxica: *droperia*. En àrees pròximes al Montsià es retroba aquest fenomen: a Rossell (Baix Maestrat) (Miquel Àngel PRADILLA CARDONA, 1990, p. 176) en *perea* i *avear*. Pere NAVARRO GÓMEZ (1996, p. 51) localitza *perea* a totes les poblacions de la Terra Alta, excepte al Pinell. Daniel RECASENS VIVES (1996, p. 280) situa la caiguda de l'alveolar al valencià

- avesar* [aβe'a]: Al, Bc, Ca, Po, Sé, Ul¹³ i Va; [aβez'a]: Am, Fr, Ga, Go, Mb, SB, SJ, Ul i Ve.
- malesa* [mal'ea]: Al, Bc, Ca, Jp, Sé, Ul, Va i Ve; [mal'eza]: Am, Fr, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ.

En les tres solucions, les pronúncies van acostant-se a l'escriptura.

MAPA 10. Consonantisme. Consonants alveolars. Caiguda de /z/ intervocàlica: *perea*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

PALATALITZACIÓ DE /ts/ FINAL

Exemplifiquem la palatalització de /ts/ en [tʃ] quan es troba en posició final en *dimarts*.¹⁴ La tendència, però, és anar perdent aquesta africació, ja siga alveolar,

i ho atribueix en menor grau al mallorquí, al menorquí i a àrees del català nord-occidental. Olga CUBELLS BARTOLOMÉ (2009, p. 93) recull *perea* a la Ribera d'Ebre, a Ascó, a Faió, a Flix i a Riba-roja d'Ebre.

13. A Ulldecona vam obtenir els dos variants, però hem notat que la majoritària és la que manté l'alveolar; suposem que a causa del model escrit. Tanmateix, alguns informants apuntaven que aquesta solució era més d'abans i que ara ja es deia més *acostumar* o la forma forana *acostumbrar*.

14. Joan VENY CLAR (1986, p. 170 i 171) ho dona com un tret del valencià septentrional i alhora d'altres parlars valencians. L'*Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa* (ALDT) anota *dimarts* sense palatalitzar el grup consonàntic a Amposta, la Sénia i Ulldecona (m. 182, vol. II). Joan VENY CLAR (1988, p. 12-13) assenyalava que en l'àrea del català occidental el variant predominant és *dimats* i en el català oriental, *dimars*. Com podem observar, a partir de les dades recollides a la comarca del Montsià, l'àrea en què es donaria el fenomen de la palatalització de -ts en el mot *dimarts* s'allargaria pel nord, depassant el Maestrat i arribant a Ulldecona i a la Ràpita. M. Àngels MASSIP I BONET (1989, p. 39) dona notícia de la pronúncia alveolar i de la palatal sense precisar-ne els límits.

dima[ts], o palatal, *dima*[tʃ], i passar a l'articulació [dim'ars], pròpia del català oriental. Es coneix la cantarella:

Dilluns, faves a munts.
Dimarts, faves a grapats.
Dimecres, faves seques.
Dijous, faves en ous.
Divendres, faves tendres.
Dissabte, faves en recapte.
Domenge, faves en fetge.

El predomini de la rima consonant serveix de recurs mnemotècnic per a iniciar els infants en l'aprenentatge dels dies de la setmana. En el cas del segon dia, el dimarts, tant si l'articulació del grup final de *dimarts* és [ts] com [tʃ] hi ha una rima consonant amb l'últim grup de *grapats*. La pronúncia [dim'ars] ens dona un indici més que aquesta no és la genuïna.

Els indrets en què es pot donar més sovint el canvi de [ts] > [tʃ] són: Am, Fr, Po, Rà, Sé i Ul. D'aquests, els més sistemàtics són Rà i Ul.

dimarts   *dima*[tʃ]: Fr, Rà, Sé i Ul; *dima*[ts]: Al, Am, Bc, Ca, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, SB, SJ, Va i Ve.

ALVEOLAR AFRICADA SONORA /dz/

El grup /dz/ esdevé fricatiu en la majoria de contextos.¹⁵

horitzó   *hori*[z]ó: a tots els parlars.

La pronúncia també és fricativa, com hem dit, en mots com *organitzar* o *realitzar*. Cal dir que actualment en les generacions escolaritzades en català s'està donant una articulació africada.¹⁶ Aquest tret també s'observa, en altres generacions, quan l'individu malda per parlar una llengua més acurada.¹⁷

15. Recordem, per exemple, que a la Galera i Mas de Barberans vam recollir *a*[dz]*avara* (Daniel RECASENS VIVES, 1996, p. 213). M. Àngels MASSIP I BONET (1989, p. 39) afirma que en tortosí sempre s'articula [z] i ho exemplifica amb *organi*[z]*ar*, *aterrori*[z]*ar*, *indemni*[z]*ació*, *coti*[z]*ar*, *autori*[z]*ar*, *horrori*[z]*ar*.

16. Montserrat CASANOVAS CATALÀ i Imma CREUS BELLET (1999) ja noten aquesta hipercorrecció en lleidatà.

17. Respecte als àmbits formals, l'IEC (1990, p. 16) ja reconeixia dins de l'àmbit general la pronúncia *tz* del sufix *-itz-* com a *z*, tot i que ho donava com una característica del valencià, sense fer referència a cap parlar nord-occidental. Amb tot, la realitat és que, en els àmbits formals, els mitjans de comunicació i l'ensenyament, la variant que més se sent és l'africada, fet que produeix una gradual interferència en el registre col·loquial.

GRUP -GE-

Aquest grup és el que ha evolucionat amb una major diversitat de solucions: [jʒ], [ʒ], [dʒ]. També és el grup en el qual notem més freqüència de segregació de la iod davant de la prepalatal. Quan la vocal que segueix la consonant palatal és la vocal palatal [i] pot no aparèixer [j].¹⁸

pagès Provenint de PAGENSIS, recollim *pa[jʒ]ès* a tota la comarca. La semiconsonant apareix en tots els seus derivats. Constatem que aquesta segregació que hem recollit en els nostres informants ja no és sistemàtica en altres trams d'edat. De fet, l'afirmació de Massip (1989, p. 40) ja no seria aplicable en l'actualitat.

LÍQUIDES PROCEDENTS DELS GRUPS LLATINS T'L, D'L, G'L

Els grups llatins T'L, D'L, G'L en posició intervocàlica no han palatalitzat en bona part del balear ni en valencià, ni en alguerès, ni en tortosí.¹⁹ En els parlars de la comarca, la solució és una líquida lateral alveolar [ʎ]. Esporàdicament, hem recollit una geminació > G'L en [ʎʎ] —*vetlar*.²⁰

espatla *espa[ʎ]a*: a tots els parlars.
guatla *gua[ʎ]a*: a tots els parlars.
rogle *rog[ʎ]e*: a tots els parlars.²¹
ametla *ame[ʎ]a*: a tots els parlars.²²
motle *mo[ʎ]e*: a tots els parlars, excepte a Ve, a on hem recollit la palatalització de la lateral, *mo[ʎ]o*.²³
vetlar del llatí VĪGĪLARE,²⁴ hem anotat *ve[ʎ]ar* a tota la comarca (a Alcanar, també, *ve[ʎʎ]ar*).

18. M. Àngels MASSIP I BONET (1989, p. 40) assenyala: «Els parlars tortosins pronuncien [ʒ] aquesta G mantinguda, com es fa a la resta del català i balear (i enfront del valencià dʒ, tʃ), i generen una i davant d'aquesta [ʒ]: *pa[ʎ]ès, sa[ʎ]í, fu[ʎ]ir* (i també *fu[dʒ]ir, fre[ʎ]ir, afe[ʎ]ir* (i també *afe[dʒ]ir*)».

19. Joan S. BELTRAN I CAVALLER (1996, p. 28) i M. Àngels MASSIP I BONET (1989, p. 39).

20. A l'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC), *espatla* (m. 81, vol. II) amb geminació a Amposta; *guatla* (m. 1576, vol. VII) i *ametla* (m. 1170, vol. V) amb geminació a Amposta i Mas de Barberans; *motle* (m. 1398, vol. VI) i *vetlar* (m. 528, vol. III) amb geminació a Amposta.

21. A nivell lèxic, està gairebé substituïda per *rotllana*.

22. Lluís GIMENO BETÍ a l'ALDT (1997, p. 384) recull *ame[ʎ]es* als punts enquestats, excepte a Sant Jaume d'Enveja, *ame[ʎʎ]es*.

23. Hem notat, en general, que *motle* està sent desplaçat per *motllo*, en totes les accepcions en què s'usa aquell. Especialment, ho advertim en el sintagma *pa de motllo*, tipus de pa que tradicionalment no existia i s'hi incorpora la denominació procedent d'altres parlars.

24. Lluís GIMENO BETÍ a l'ALDT (1997, p. 210) recull *ve[ʎ]ar* als punts enquestats, excepte a Sant Jaume d'Enveja, a on anota la lateral geminada, *ve[ʎʎ]ar*.

Aquesta no palatalització ja comença a no ser general a causa de la identificació entre so i grafia de les variants ortogràfiques amb *-tll-*: *espatlla*, *guatlla*, *rotllana* per *rogle* —aquí, a més, es dona la substitució per una altra forma lèxica—, *ametlla* i *vetllar*. En demanar pel nom del fruit sec, la resposta pot ser perfectament *ametlla*, cosa que també passa amb el nom de la població del Baix Ebre coneguda popularment per *la Cala* i, oficialment, l’Ametlla de Mar. En el cas del mot *espatla* es dona el fet de substituir-lo per *espatlla* o *hombro*, amb la pèrdua de dos llençols en la mateixa bugada: *espatla* i *muscle*.

TRACTAMENT DE /r/ EN POSICIÓ FINAL

En posició final absoluta, generalment, la ròtica s’emmudeix. Alguns exemples en què hi ha sensibilització són els cultismes acabats en *-or* i els infinitius seguits d’un pronom. En alguns infinitius del segon grup acabats en *-er*, com *córrer*, la vibrat pot emmudir-se seguida d’un clític: *va córrer(r)-hi*, *va córrer(r)-la*, *va córrer(r)’n*. També es manté, en alguns parlars, en els mots *somier* i *taller*.

En la majoria de monosíl·labs s’emmudeix la bategant, tot i que a Alcanar es pot mantindre en *cla[r]*.²⁵

Alguns mots amb la terminació *-ur* mantenen també la ròtica en posició final:

<i>dur</i> ²⁶	<i>du[r]</i> : Al, Am, Bc, Ca, Go, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul, Va i Ve; <i>dur</i> : Bc, Fr, Ga, Mb, Rà, Sé i Ve.
<i>madur</i> ²⁷	<i>madu[r]</i> : Al, Ca, Am, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul i Va; <i>madur</i> : Bc, Fr, Ga, Go, Mb, Sé i Ve.
<i>segur</i>	<i>segu[r]</i> : Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul, Va i Ve; <i>segur</i> : Fr, Mb, Sé i SJ.

També és majoritària la sensibilització en *talle[r]*:

<i>taller</i>	<i>talle[r]</i> : a tot arreu excepte a Bc; <i>taller</i> : Bc.
---------------	---

25. A Alcanar, la pronúncia tradicional de l’adjectiu *clar* i el plural *clars* ha estat amb sensibilització de la vibrat. Actualment, aquesta articulació es troba en recessió. És habitual en gent major i esporàdicament la trobaríem en gent de més de quaranta anys no escolaritzada en català. Tot i això, de vegades, depenent dels idiolectes, podem trobar que un mateix individu diu «Té els grans *cla[r]*» i, en canvi, amb valor adverbial, «*Clar* que això...». En les altres generacions més joves trobem l’emmudiment en les dos formes i l’ús del castellanisme *claro*. Respecte a aquest adjectiu, Lluís GIMENO BETÍ (1994, p. 105) indica que s’elideix la vibrat a Alcanar.

26. Lluís GIMENO BETÍ (1994, p. 108) també recull *du[r]* i *du[r]*s a Alcanar, a Ulldecona i a Sant Joan del Pas; *dur* i *durs* a la Sénia i a Mas de Barberans, i, finalment, *du[r]* i *durs* als Valentins.

27. ALDC (m. 1151, vol. v).

Un altre exemple de sensibilització²⁸ es dona en l'adverbi *ahir*:

ahir   *ahir*: Am, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB, Sé, SJ, Ul, Va
i Ve; *ahi*[r]: Al, Bc i Ca; *ahi*[rk]: Al; *ahi*[rt]: Al (mapa 11).

Respecte a la vitalitat d'aquesta sensibilització, es percep que al barri del Castell és un tret absolutament recessiu. A Alcanar i a les Cases, notem que és un tret força generalitzat, tot i que, a poc a poc, comença a introduir-se l'emmudiment. Caldrà fer atenció per si som a l'inici d'un canvi lingüístic en curs o si, contràriament, es mantindrà el tret genuí.

MAPA 11. Consonantisme. Consonants líquides. Tractament de /r/ en posició final: *ahir*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Un altre mot és *tractor*, el qual manté majoritàriament la sensibilització de la vibrant:

tractor   *tracto*[r]: a tots els parlars; *tractor*: Jp i Mb.

28. Joan COROMINES VIGNEAUX (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, DECat, vol. I, p. 85) i ALDC (m. 641, vol. III).

Morfologia

Morfologia nominal

EL SUFIX *-ISTA*

És general, en els nostres informants, la variació de gènere en el sufix *-ista*: *-iste* per al masculí i *-ista* per al femení: *lo guitarriste / la guitarrista*. Aquesta distinció, però, només sobreviu en generacions grans; la resta identifica so i grafia, i així s'igualava la mateixa terminació per als dos gèneres.

FORMACIÓ DELS PLURALS

Tractament dels plurals dels antics proparoxítons llatins

La sensibilització de /n/ en el plural dels antics proparoxítons llatins *hòmens*, *jóvens* és sistemàtica a tota la comarca.²⁹ Ja hem comentat més amunt la mala salut d'aquest tret.

home > *hòmens*; *jove* > *jóvens*

En el cas d'altres proparoxítons com *marge*, *orfe*, *perxe*, *rave*, *terme* i *verge*, la sensibilització de la nasal és asistemàtica.

L'ARTICLE DEFINIT MASCULÍ SINGULAR

L'article definit masculí singular és *lo* i procedeix del demostratiu llatí *ILLU*, de la síl·laba àtona del qual ha derivat l'article *lo*. Aquesta forma, i el seu plural, coincideix amb la de la llengua antiga i, actualment, el seu ús es localitza en els parlars següents: nord-occidental, alguerès, tarragoní i capcinès. Té un ús prou viu i es manté també a Vinaròs (Baix Maestrat).

29. Joan VENY CLAR (1986, p. 23, 41, 102, 111, 132 i 148) documenta aquest tret en el català occidental i també en el tarragoní, l'eivissenc i l'alguerès. Joan S. BELTRAN I CAVALLER (1996, p. 31 i 32) situa aquest plural amb *-n* en el valencià, l'eivissenc i l'alguerès. També apunta la recessió a què estan sotmesos aquests plurals per influència del codi escrit. Fins i tot comenta que la presència o l'absència de la *-n* morfològica pot marcar una diferència semàntica en el cas de *màrgens/marges*. Carles M. CASTELLÀ ESPUNY (2003, p. 169-183) presenta els resultats d'una prospecció en diferents contextos dels plurals *àsens*, *còvens*, *fréixens*, *hòmens*, *imàtgens*, *jóvens*, *òrdens*, *òrfens*, *òrguens*, *ràvens*, *tèrmens* i *vèrgens*. Les seues conclusions pensem que són extrapolables a la resta del tortosí, com a mínim, i a la resta de l'àrea del català occidental.

PRONOMS PERSONALS FEBLES

Els pronoms personals febles s'usen, predominantment, en les seues formes plenes: *me, te, se, nos (mos), vos*.

POSSESSIUS TÒNICS

Els femenins *meua, teua, seua, meues, teues, seues* es mantenen col·loquialment. En àmbits formals orals i escrits, en general, són substituïts pels equivalents *meva, teva, seva, meves, teves, seves*.

POSSESSIUS ÀTONS

Els possessius àtons tenen plena vitalitat davant dels noms de parentiu.

NUMERALS CARDINALS

A totes les localitats de la comarca del Montsià, la forma femenina del cardinal *dos* —*d[o]*s— coincideix amb la masculina.

Els numerals *dèssset, divuit* i *dènou* presenten tres tipus de variants (taula 1): es poden distingir les que tenen una accentuació aguda —*dèssset, devuit, denou* (més acostada a la llengua antiga) i *disset, divuit, dinou* (amb la vocal àtona dissimilada)—; també s'han recollit les formes que presenten una accentuació plana —*dèssset, divuit, dènou/dèneu* (amb coincidència amb les valencianes).³⁰

Les variants agudes més conservadores —*dèssset, devuit, denou*— es mantenen a onze localitats de la comarca. Són les formes més emprades al Montsià.

Les variants amb accentuació aguda i que presenten dissimilació vocàlica de la vocal /e/ de la desena —*disset, divuit, dinou*— només han estat recollides a quatre localitats (Am, Go, Rà i SB). Llevat de Godall, a on sols es recolliren les formes dissimilades, a les altres tres localitats són vives encara les variants sense dissimil·lar —*dèssset, devuit, denou*.

Les variants amb la tonicitat plana —*dèssset, dèssset, disset / divuit*³¹ *dènou, dèneu, dínou*— s'empren exclusivament a Alcanar, a les Cases,³² a la Sénia, al Castell, a Sant Joan del Pas, als Valentins i a Ulledecona. En aquesta última població observem que no s'ha assimilat la /o/ àtona de la variant *dènou* amb la /ε/ de *deu*, cosa

30. Tenim *divuit*, a partir de *vuit*, i no *díhuit*, provinent de la forma *huit*.

31. A Sant Rafel del Maestrat hem registrat les variants *disset* i *dínou*, amb velar tancada; també a Ulledecona, esporàdicament.

32. Formes que coincideixen amb les de les comarques veïnes del Maestrat i els Ports, tal com hem notat per observació directa.

TAULA 1
Els numerals *dèssset*, *dívuit* i *dènou* a la comarca del Montsià

	17	18	19
Al	dèss[ɛ]t	dívuit	dèn[ɛ]u
Am	disset	devuit divuit	denou dinou
Bc	desset dèssset dísset	devuit dívuit	denou dín[o]u dèn[ɛ]u
Ca	dèss[ɛ]t	dívuit	dèn[ɛ]u
Fr	desset	devuit	denou
Ga	desset	devuit	denou
Go	disset	divuit	dinou
Jp	desset déss[ɛ]t	devuit	denou dén[ɔ]u
Mb	desset	devuit	denou
Mu	desset	devuit	denou
Mv	desset	devuit	denou
Po	disset	devuit	denou
Rà	desset disset	devuit divuit	denou dinou
SB	desset disset	devuit divuit	denou dinou
Sé	desset déss[ɛ]t	devuit	denou dén[ɔ]u dèn[ɔ]u
SJ	desset	divuit	denou
Ul	dèssset déss[ɛ]t dísset	dívuit	dèn[ɔ]u dén[ɔ]u dín[ɔ]u
Va	desset díss[ɛ]t	devuit dívuit	denou dín[ɔ]u
Ve	desset	divuit	denou

Font: Elaboració pròpia.

que sí que passa a Alcanar i a les Cases. Hem notat un canvi generacional a Ulldecona, al Castell i als Valentins, en què les variants *dísset*, *dívuit* i *dínou* estarien en boca de generacions més joves. Així tindriem també completa la sèrie *dísset*, *dívuit*, *dínou* en uns mateixos parlants. En canvi, les que mantenen la vocal [ɛ] serien més presents en generacions més grans. Notem que la forma *dèvuit*, que

seria la corresponent a *dèssset* i *dènou*, no és present en els parlars que les mantenen i empren en el seu lloc *divuit*; és a dir, no fan la sèrie *dèssset*, *dèvuit* i *dènou* (vegeu els mapes 12, 13 i 14).

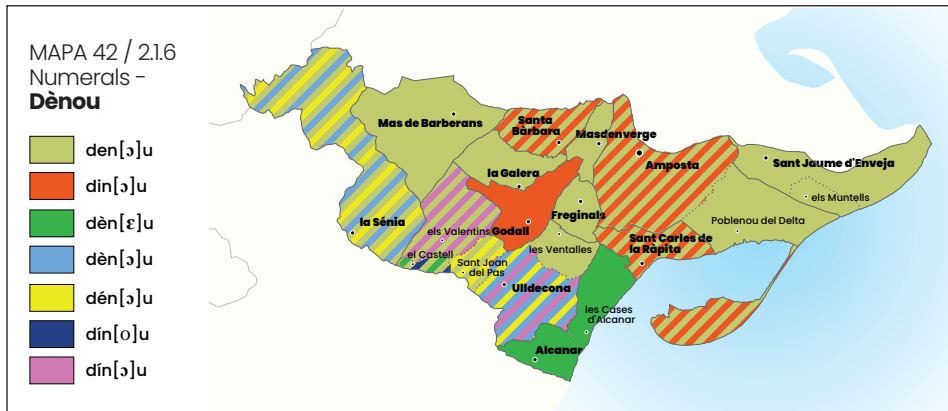
MAPA 12. Morfologia nominal. Els numerals cardinals: *dèssset*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

MAPA 13. Morfologia nominal. Els numerals cardinals: *dívuit*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

MAPA 14. Morfologia nominal. Els numerals cardinals: *dènou*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

dèssset, devuit, denou: Am, Bc, Fr, Ga, Jp, Mb, Mu, Mv, Rà, SB, Sé i Va.

díssset, divuit, dinou: Am, Go, Rà i SB.

dèssset, dívuit, dèneu: Al i Ca.

dèssset, dívuit, dènou: Ul.

dèssset, devuit, dènou: Jp, Sé i Ul.

díssset, dívuit, dínou: Bc, Ul i Va.

S'observa una tendència creixent a fer servir les formes agudes que comencen per *di-*.

NUMERALS ORDINALS

Els numerals ordinals *quint* i *sext* són les formes que apareixen pertot a la comarca.

sèptim A tot arreu excepte a Am, Bc, Mu i Ul, que respongueren *lo que fa set*.

octau Al, Am, Ga, Jp, Mb, Mu, Mv, Rà, SB, Va i Ve; *lo que fa vuit*: Am, Bc, Ca, Po i Ul; *lo vuit*: Bc, Fr, Ga, Go, Mu, Sé i SJ; *vuité*: Fr.

dècim Al, Ga, Mb, Mv, SB, SJ, Va i Ve; *lo que fa deu*: Am, Ca, Ga, Go, Mu, Po, SJ i Ul; *lo deu*: Bc, Fr, Ga, Jp i Sé; *desé*: Mb, Rà i SB.

A hores d'ara, queden pocs parlants que empen els ordinals *quint*, *sext*, *sèptim*, *octau* i *dècim*, substituïts pels derivats amb el sufix *-è*.

ADVERBIS TEMPORALS

- després-ahir* Es manté *després-ahir*; s'hi ha incorporat *abans-d'ahir* en generacions més joves.
- després-demà* Es manté en les generacions més grans. És substituït per les variants *passat demà* / *demà passat* en un sentit clar d'hipercorrecció.
- llavors* Les formes col·loquials *allavons* i *allavontes* es veuen substituïdes per *llavors*.

Morfologia verbal

INFINITIUS

Són generals a la comarca els infinitius analògics *tindre* i *vindre*. Els verbs *llegir* i *fregir* són purs.

PARTICIPIS

Es manté el radical del participi *tengut*, amb la *e* de l'infinitiu *tenir*, igualment com *vengut*, de *venir*. Les formes amb *i* són minoritàries. Les formes de participi amb */e/* són comunes amb bona part del valencià, del balear i de l'alguerès.

En alguns verbs del grup II acabats en *-àixer* o *-éixer*, el radical dels participis acaba amb [ʃk]:

naixcut   *creixcut*   *mereixcut*

El verb *riure* presenta exclusivament el participi *rist*, a tot arreu.

PRESENT D'INDICATIU

En alguns verbs dels grups II i III, el morfema de primera persona del singular presenta variació i tant podem trobar la vocal /o/ com la velar oclusiva sorda /k/ agrupada al lexema en les formes *perc*, *cullc* i *morc*; variants més acostades a les generals del valencià. A hores d'ara, tant *morc* com *mòric* estan sent substituïdes per *moro*.

perdre   *perdo*: Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, Sé, Ul, Va i Ve; *perc*: Al, Am, Bc, Fr, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Rà, Sé, SJ i Ul (mapa 15).

collir   *cullo*: Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ i Va;
cullic: Ga, Go, Mb, Sé, Ul, Va i Ve (mapa 16).

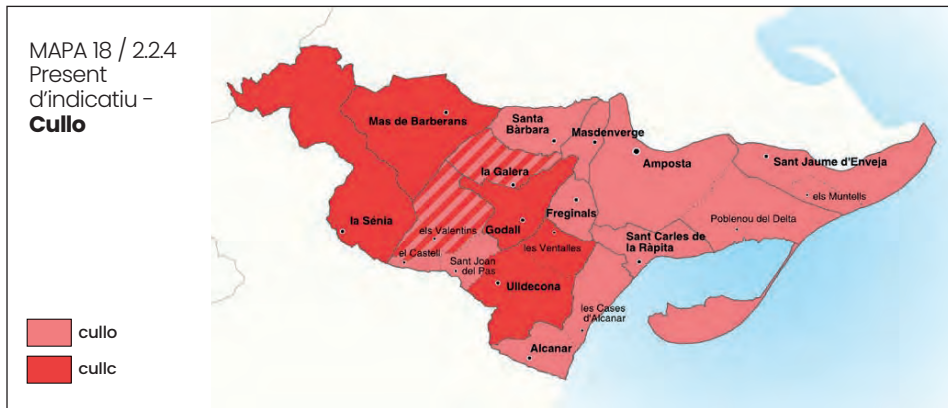
dormir   *dormo*: Al, Bc, Ca, Fr, Jp, Mb, Mv, Po, Rà, SB, Sé, SJ, Ul i Va;
dòrmic: Al, Am, Fr, Ga, Go, Mu, Po, Rà, SB, Sé, Ul i Ve.

morir   *morc*: Al, Bc, Ca, Go, Jp, Mb, Rà, Sé, SJ, Ul, Va i Ve; *mòric*: Am,
Fr, Ga, Go, Mu, Mv, Po, SB i Ve.

MAPA 15. Morfologia verbal. El present d'indicatiu: *perdo*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

MAPA 16. Morfologia verbal. El present d'indicatiu: *cullo*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

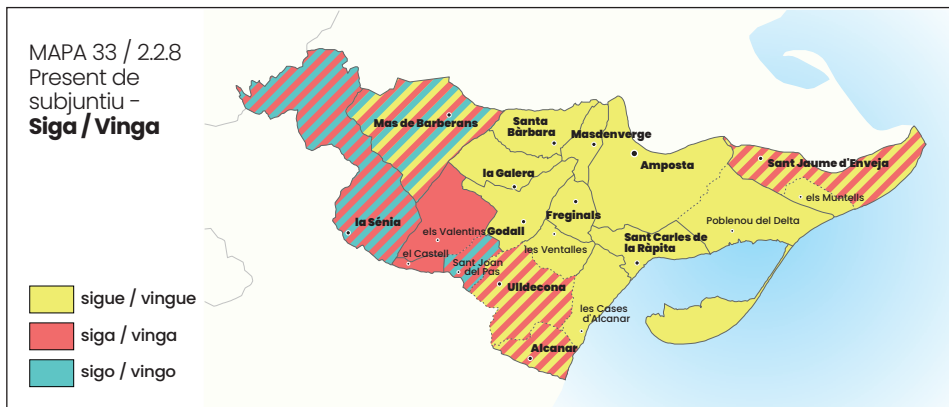
PRESENT DE SUBJUNTIU

Primera persona del singular

El morfema de primera persona del singular del present de subjuntiu dels verbs del grup I, a la nostra comarca, té dos variants diferents (Buj Alfara, 2004, p. 88-91): *-e/-o*. D'aquestes, la majoritària conté el morfema *-e*, que és l'etimològic a Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul i Ve. El morfema *-o* es localitza a Bc, Mb, Jp, Sé i Va (mapa 17).

Observem que el morfema *-e* és el més general i que conviu a la comarca amb el morfema *-o*. Aquest morfema *-o* també és present en comarques veïnes, per la qual cosa la nostra comarca es troba envoltada de restes d'aquesta desinència (Alcover Sureda, 1929; Cot i Ardévol, 2008; Gimeno Betí, 1994; Izquierdo Salom, 1997; Navarro Gómez, 1996). Dins dels parlars del Montsià, l'indret amb més freqüència d'aparició del morfema *-o* és la Sénia i encara amb presència en generacions diferents —si bé amb una forta recessió— a favor del sistema amb el morfema *-e*.

Les vocals morfemàtiques en els verbs dels grups II i III són *-a*, *-e*, *-o*. La vocal majoritària és *-e* a Al, Am, Ca, Fr, Ga, Go, Mu, Mb, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul i Ve. Es manté *-a* a Al, Bc, Jp, Mb, SJ, Ul, Va i Sé, i el morfema *-o*, a Jp, Mb i Sé.

MAPA 17. Morfologia verbal. El present de subjuntiu: *siga*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Primera persona i segona persona del plural

Una característica que és qualificada de genuïna del tortosí és la coincidència de la primera persona i la segona persona del plural del present de subjuntiu i les de l'imperfet d'aquest mode en els tres grups. Hi ha parlars, però, que mantenen les

formes etimològiques del present de subjuntiu i no tenen aquesta homogeneïtzació. Alhora, hi ha parlars que poden presentar les dos desinències, per la qual cosa podem trobar que no hi haja una sistematització morfològica en un mateix parlar. Per tant, al Montsià apareixen dos tipus de morfemes en el present de subjuntiu, aquests pròpiament, *em*, *-eu*, i els de l'imperfet, *-éssem*, *-ésseu*.

deixar   *dixéssem, dixésseu*: Am, Ca, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Va i Ve;
dixem, dixeu: Al, Bc, Fr, Ga, Go, Mb, Sé i Ul.

A Vinaròs i a Benicarló també es pot donar aquest transvasament de formes.

LEXEMA PALATALITZAT EN VERBS DELS GRUPS II I III

Apareix també la prepalatal fricativa sorda seguida de velar en la primera persona del singular del present d'indicatiu del verb *viure*. Les diferents variants recullen la palatalització, el manteniment de l'alveolar i la reducció del grup /sk/.

viure   *vixc*: Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Jp, Mb, Mv, Po, Rà, Sé, Ul, Va i Ve; *visc*:
Go, Jp, Mu, SB i SJ; *vic*: Am.

IMPERATIU

La segona persona del singular d'alguns verbs coincideix amb la del valencià. En aquests casos, la variant de referència no coincideix amb la corresponent del present de subjuntiu:

dir   *dis*: a tots els parlars; també *dignes*: Am, Bc, Fr, Ga i SJ.

La variant *dignes* va introduint-se en les parles col·loquials.

Lèxic

El camp i els cultius

nuc   *nuc*: Al, Bc, Ca, Ga, Go, Mb, Jp, Sé, Ul, Va i Ve; *nus*: Am, Fr,
Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ (mapa 18).

MAPA 18. Lèxic. El camp i els cultius: *nuc*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

És general l'ús de *estisores*. Aquesta variant està substituïnt-se per *tisores*. Una cantarella que es diu als xiquets menuts quan se'ls vol fer pessigolles, prenent-los el braç i anant pujant-hi fins a arribar a l'aixel·la, és «Del punyeta, del colzet, estisora o gabinet».

L'olivera

La forma *raïl*,³³ general a tota la comarca en el tram d'edat enquestat, en generacions més joves està pràcticament substituïda. Es dona la paradoxa que per a conservar les *raïls* s'haja de perdre la paraula i s'hi hagen d'incorporar les *arrels*. En un munt de fòrums, trobades, jornades reivindicatives de costums, etnografia, etc., l'objectiu és debatre, conèixer o difondre maneres de fer, però sense tindre en compte que la llengua és allò més identificatiu d'una comunitat, amb la consegüent substitució de la forma genuïna *raïls* per *arrels*.

El pa

La forma *blan* amb manteniment de la nasal és recollida també al DIEC.

33. Recollit a Balaguer, Riba-roja, Gandesa, Tortosa i el País Valencià (<https://dcvb.iec.cat/>). L'ALDT (m. 321) recull *raïl* a tot arreu i *arraïl* a Mas de Barberans. Nosaltres també ho hem anotat a Mas de Barberans i a la Sénia. El gènere predominant és el femení; només a dos indrets recollim el masculí. Actualment, és desconegut per les generacions escolaritzades en català en aquesta comarca i en les veïnes. En l'última edició del DIEC, el terme ja hi és incorporat, a partir d'una proposta que férem a l'IEC. La lexicografia valenciana ja l'havia incorporat amb normalitat i també altres diccionaris, com el *Gran diccionari 62 de la llengua catalana*. L'ALDC (m. 1138, vol. v) anota *raïl* a Amposta i Ulldecona, i *arraïls* a Mas de Barberans.

bla *blan*:³⁴ Al, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mv, SB, Sé, Ul, Va i Ve; *blanet*: Al, Am, Bc, Ca, Jp, Mu, Po, Rà, SB i SJ; *moll*: SJ; *tendre*: Fr; *tou*:³⁵ Ga.

Els vegetals. Les verdures

La forma lèxica *carlota*, amb diferència de timbre, és la més estesa dins de la comarca. Es troba també en els parlars valencians.

carlota *carl[ɔ]ta*:³⁶ Al, Bc, Ca, Go, Jp, Mb, Ul, Va i Ve; *carl[o]ta*: Am, Fr, Ga, Mu, Mv, Po, Rà, SB i Sé; *pastanaga*:³⁷ Al, Ca, Fr, Rà i Ve; *safranòria*: Al, Bc i Sé; *bastonaga*:³⁸ Po (mapa 19).

MAPA 19. Lèxic. Els vegetals. Les verdures: *carlota*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Una de les formes genuïnes del tortosí és *pesteta*, trobada a tota la comarca.

34. L'ALDT (m. 296) ho registra a Amposta, Mas de Barberans i Ulledecona. Joan VENY CLAR (1960, p. 140) també informa del mot en el balear. L'ALDC (m. 1047, vol. v) recull *blan* a Mas de Barberans i Ulledecona, i *tendre* i *blanet* a Amposta.

35. L'ALDT (m. 296) ho consigna a Alcanar, Sant Joan del Pas, Santa Bàrbara, la Sénia i els Valentins.

36. L'ALDT (m. 315) ho registra a Amposta, Sant Joan del Pas, la Sénia i els Valentins. Nosaltres ho hem arrellegat a Amposta amb velar semioberta. L'ALDC (m. 1125, vol. v) recull *carota* i *carlota* a Amposta, *bastonaga* a Mas de Barberans i *safranòria* a Ulledecona.

37. *Safranòria* es localitza a Lleida, a l'Urgell i a Tortosa (DCVB, vol. IX, p. 660). Pere NAVARRO GÓMEZ (1996, p. 63) també recull el fenomen a la major part de la Terra Alta i considera la inserció d'aquesta vibrant com un cas de consonant adventícia. Lluís GIMENO BETÍ (1997, p. 369) anota *safranòria* a Alcanar, Ulledecona, Sant Joan del Pas i Santa Bàrbara. Nosaltres l'hem sentit a Alcanar, el Castell i la Sénia.

38. Recollit a Tortosa (<https://dcvb.iec.cat/>). L'ALDT (m. 315) ho registra a Sant Jaume d'Enveja.

Plantes, arbustos i bolets

Hem anotat les variants *maduixa* i *manduixa* a tota la comarca. Malgrat que el castellanisme *fresa* està molt estès, la forma reconeguda arreu ha estat la catalana. També són generals a la comarca *visc* i *vimen*; els geosinònims corresponents són els vehiculats formalment.

<i>cotó-en-pèl</i>	<i>cotó-en-pèl</i> : Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Jp, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB, Sé, SJ, Va i Ve; <i>cotó f[r]uix</i> : Am, Go i Ul.
<i>hedra</i>	<i>hedra</i> : ³⁹ Al, Am, Bc, Ca, Fr, Go, Jp, Mu, Po, Rà, Sé, SJ, Ul, Va i Ve; <i>hedrera</i> : ⁴⁰ Ga, Mb, Mv i SB.

Podem parlar de la vitalitat del *cotó-en-pèl*, si bé el geosinònim *hedra* en perd el predomini a favor de la variant *heura*.

Solució comuna: *cordell*, variant gairebé substituïda pel geosinònim *cordill*.

Fruïtes i arbres fruiters

Com a respostes generals a la comarca, tenim: *meló de moro*, forma pròpia del tortosí que està sent substituïda per *síndria* o *sandia*; *peramany*, *peramanyer*; *llima*; *ametla*, *ametler*; *anou*; *carrasca*.

Peramany i *peramanyer* es mantenen en els que coneixen els termes, però, en general, són desconeguts i se sol dir *pera d'hivern*. *Llima*, de moment, és la forma general i *anou*, ajudada per l'homofonia amb l'article femení, manté la pròtesi tant en el singular com en el plural. Tant *ametla* i *ametler* com *carrasca* alternen amb els geosinònims, amb una tendència evident a ser substituïdes les primeres per les formes palatalitzades i l'última comença a ser un terme desconegut a favor de *alzina*.

Els animals domèstics

<i>egua</i>	<i>egua</i> : Am, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, Sé, Ul, Va i Ve; <i>iegua</i> : ⁴¹ Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Rà, SB, Sé i SJ; <i>haca</i> : Jp.
-------------	--

39. En punts del nord-occidental i del valencià, entre els quals, Tortosa, Morella, Castelló i València (<https://dcvb.iec.cat/>). A l'ALDC (m. 1071, vol. v), *hedra* a Ulldecona i *hedrera* a Amposta i Mas de Barberans.

40. El DCVB recull *hedrera* a Freginals (<https://dcvb.iec.cat/>).

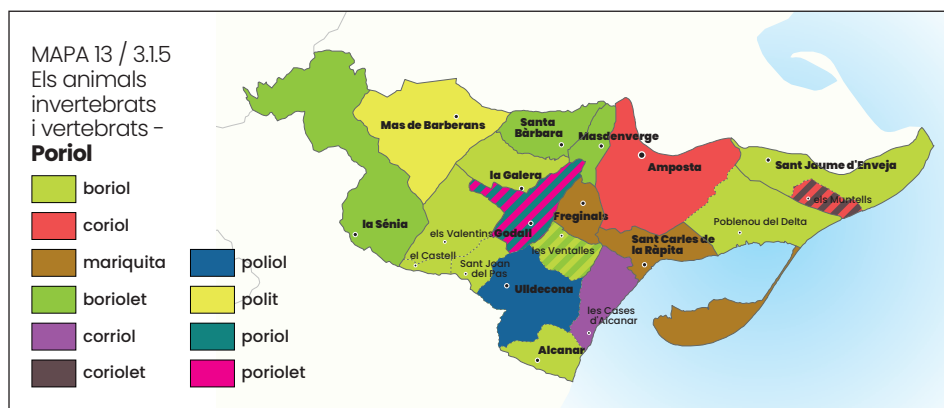
41. Respecte a la variant amb semiconsonant palatal tancada inicial, Coromines planteja que pot tractar-se d'un aragonesisme, o bé que, per fonètica sintàctica, s'haja segregat la semiconsonant. Aporta un altre exemple en què passa aquest fenomen, *la era > la iera*. Exemplifica *ieua* a Càlig, al Baix Maestrat (DECat, vol. III, p. 229). No es recull aquesta variant al DCVB. També ho anota l'ALDC (m. 1371, vol. VI) a Ulldecona i *eua* a Amposta i Mas de Barberans.

Com a respostes generals a la comarca, tenim: *espatla*;⁴² *tito*; *coa*, la variant *cua* està substituïnt la tradicional *coa*.

Els animals invertebrats i vertebrats

paloma   *paloma*: Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mu, Mv, Rà, SB, Sé, Ul, Va i Ve; *palometa*:⁴³ Am, Po i SJ. Com ja s'ha dit més amunt, *papallona* ha passat a ser la variant que s'ha implantat a partir de l'ensenyament.

*poriol*⁴⁴   *boriol*:⁴⁵ Al, Bc, Ga, Jp, Po, SJ, Va i Ve; *coriol*: Am i Mu; *mariquita*: Fr i Rà; *boriolet*: Mv, SB, Sé i Ve; *corriol*: Ca; *coriolet*: Mu; *poliol*: Ul; *polit*: Mb; *poriol*: Go; *poriolet*: Go (mapa 20).

MAPA 20. Lèxic. Els animals invertebrats i vertebrats: *poriol*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

42. Ja hem explicat la substitució per la variant palatalitzada.

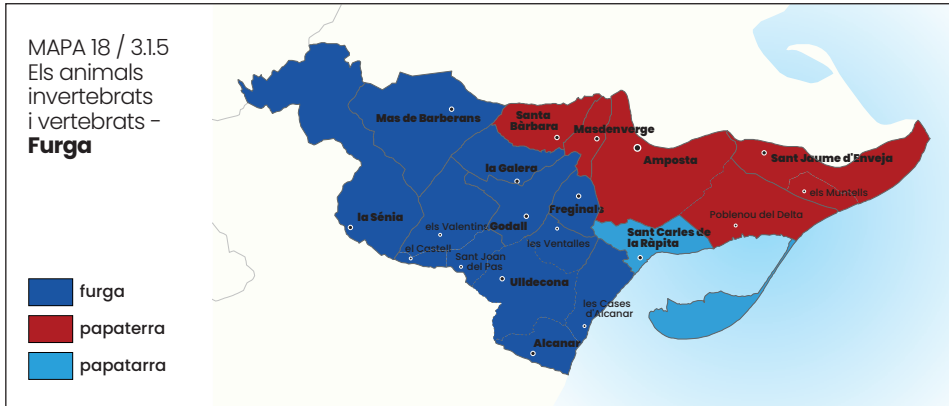
43. L'ALDT (m. 410) recull *mariposa* a Amposta. L'ALDC (m. 1530, vol. VII), *palometa* a Amposta i *paloma* a Mas de Barberans i Ulldacona.

44. El DCVB recull *poriol* a Mallorca i Menorca. Dona també notícia, en la mateixa entrada, del diminutiu *poriolet*. A l'ALDT es recullen aquestes variants: a Sant Joan del Pas, *bolio*; a Santa Bàrbara, *xinxes bordes*; a la Sénia, *gallineta*; a Ulldacona, *polidor* (m. 415). *Puriol* és la variant menorquina (DCVB, vol. VIII, p. 706). Lluís GIMENO BETÍ (1997, p. 469) recull *burio* a Alcanar, *polit* a Mas de Barberans i *polidó* a Ulldacona. L'ALDC (m. 1546, vol. VIII), *b[u]riol* a Amposta, *polit* a Mas de Barberans i *p[u]lidó* a Ulldacona.

45. A la Galera, Sant Jaume d'Enveja i les Ventalles, amb neutralització de la velar semitancada en tancada. En la variant *boriolet*, també amb neutralització a Masdenverge, Santa Bàrbara, la Sénia i les Ventalles. A la Sénia, s'anota tant *b[o]riole* com *b[u]riole*. El tancament de [o] en [u] també es pot donar en *coriol*. El mateix fenomen ocorre en *c[u]rriol* a les Cases. I Godall també presenta sengles variants amb el canvi de [o] en [u].

escarabitxa *escarabitxa*:⁴⁶ Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, Sé, SJ, Ul, Va i Ve; *escarbitxa*: Ga i Mv; *escarbat*: Mb; *pandero*: Rà.

*furga*⁴⁷ *furga*: Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Sé, Ul, Va i Ve; *papaterra*: Am, Mu, Mv, Po, SB i SJ; *papatarra*: Rà (mapa 21).

MAPA 21. Lèxic. Els animals invertebrats i vertebrats: *furga*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

fardatxo *fardatxo*: Al, Bc, Ca, Jp, Mb, Po, Rà, Sé, Ul, Va⁴⁸ i Ve; *regandaix*: Al,⁴⁹ Am, Fr, Mb, Mu, Po, Rà, SB i SJ; *sarbatxo*: Fr, Ga, Go i Mv; *sardatxo*:⁵⁰ SB (mapa 22).

46. L'ALDT (m. 413) anota *cucaratxa* a la Sénia i no obté cap resposta a Sant Jaume d'Enveja.

47. ALDC (m. 1562, vol. vii).

48. L'ALDT (m. 418) recull *sarbatxo* als Valentins.

49. Lluís GIMENO BETÍ (1997, p. 472) anota *regandaix* a Alcanar, Amposta, Sant Jaume d'Enveja i Santa Bàrbara (ALDC, m. 1614, vol. vii). En la nostra recerca, un dels informants de Sant Joan del Pas ens digué: «Lo nostre nom de per aquí és *fardatxo*».

50. A l'ALDT (m. 418) *sarbatxo* a Santa Bàrbara.

MAPA 22. Lèxic. Els animals invertebrats i vertebrats: *fardatxo*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

cullerot   *cullerot*: Al, Am,⁵¹ Bc, Ca, Fr, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ;⁵² *cullereta*: Ga, Go, Jp, Mb, Sé, Ul i Va; *samaruc*: Am, Mu i Mv (mapa 23).

MAPA 23. Lèxic. Els animals invertebrats i vertebrats: *cullerot*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

51. A l'ALDC (m. 1610, vol. VII), només *samaruc* a Amposta.

52. A l'ALDT (m. 430) es recull *samaruc* a Sant Jaume d'Enveja.

moixó   *moixó*: Al, Am, Ca,⁵³ Fr, Ga, Go, Mu, Mv, Po, Rà, SB, Sé, SJ i Ve;
pardal: Bc, Jp, Mb,⁵⁴ Ul i Va.

Solucions generals: *rabosa* (forma en absoluta recessió a favor de *guineu*).

El temps. Les estacions de l'any

primavera   *otonyo*: Al, Am, Ca, Fr, Po, Rà, SB, Sé i Va; *primavera d'hivern*:
*d'hivern*⁵⁵ Al, Jp, Mu, SJ i Ve; *entretemps*: Ga, Go i Mb; *estivet de Sant Mi-*
quel: Mv; *primavera de d'hivern*: Bc i Ul. La forma *primavera*
d'hivern ha estat absolutament substituïda per la variant *tar-*
dor.⁵⁶

*banyar-se*⁵⁷ *banyar-se*: Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mv, Mu, Po, SB,
SJ, Va i Ve; *xopar-se*: Bc, Fr, Ga, Go, Rà, Sé⁵⁸ i Ul; *amerar-se*: Bc
i Ca; *mullar-se*: Rà.

oratge   *mal oratge*: Al, Am, Ca, Go, Mb, Mv, SB, Sé, Va i Ve; *mala hora*:
Bc, Ca, Fr, Ga, Jp, Po, Rà, Sé, Va i Ve; *oratge*: Al, Jp, Mu, Mv, Po,
SJ, Ul i Ve.

rellotge   *relonge*: a tota la comarca (excepte a Mas de Barberans, a on fan
rellonge, actualment, en competència amb *rellotge*).

53. Amb velar tancada a les Cases i a Sant Jaume d'Enveja, v. § 1.2.2.3 a Àngela BUJ ALFARA, 2019.

54. A l'ALDC (m. 1566, vol. VII), *moixó* a Mas de Barberans.

55. L'ALDT (m. 184) anota *primavera de l'hivern* a Amposta, *estivet* a Santa Bàrbara i *otonyo* a Mas de Barberans i Ulldecona. L'ALDC (m. 636, vol. III) anota *Sant Miquelada* a Amposta i Mas de Barberans, i *otonyo* a Ulldecona. També *otonyo*, com a segona resposta, a Amposta i Mas de Barberans.

56. Pensem que en la substitució de *primavera d'hivern* per *tardor* no hi ha influït només el model lingüístic dels llibres de text i d'altres, sinó que la comparança que l'inconscient sociolingüístic fa tothora amb la llengua veïna ha afavorit que nosaltres esborrem la locució i així ens hi iguaem amb un mot (*tardor/otoño*). Un altre cas paregut és el del *meló de moro*, que en la nostra llengua té tants de sinònims amb la mateixa formació N + SPrep: *meló d'Alger*, *meló d'aigua*... Així doncs, la substitució de *meló de moro* per *sandia* o *sindria* està servida.

57. ALDC (m. 670, vol. III).

58. L'ALDT (m. 195) apunta *banyar-se* a la Sènia.

Noms topogràfics

- corriola*⁵⁹ *corriola*: Al, Am, Bc, Ca, Fr, Jp, Po, Rà, Ul, Va i Ve; *coriola*:⁶⁰ Ga, Go, Mu, SB i Sé; *cordiola*:⁶¹ SJ; *curriola*: Mb; *curdiola*: Mv. Trobem la variant *politja* substituïnt *corriola*.
- sauló* *saldó*: Al, Ca, Bc, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Sé, Ul, Va i Ve; *soldó*: Am, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ.

Solucions comarcals: *arena*, forma sovint substituïda per *sorra*; *depòsit*, igualment hipercorregida per *dipòsit*; *raval*, femení a tota la comarca,⁶² rep la ultracorrecció del masculí. També es recull pertot el diminutiu *ravaleta*.

Oficis

- paleta* *paleta*:⁶³ a tots els parlars excepte a Se; *obrer*: Al, Bc, Ca, Fr, Jp, Mu, Rà, Sé, Ul i Va (mapa 24).

MAPA 24. Lèxic. Oficis: *paleta*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

59. A l'ALDC (m. 729, vol. III), *curiola* a Amposta i Mas de Barberans, i *corriola* a Ulldecona.

60. Als Muntells és l'únic indret en què es recull la forma amb velar semitancada; la resta articula aquesta variant amb velar tancada.

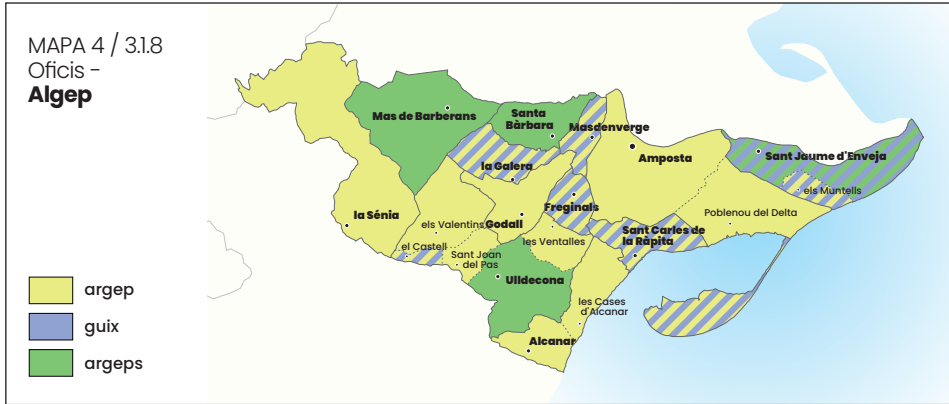
61. L'ALDC (m. 729, vol. III) ho recull amb [u] a Amposta.

62. Pere NAVARRO GÓMEZ i Miquel À. PRADILLA CARDONA (1999, p. 66) ho refereixen a propòsit del gènere de *raval* a la toponímia major. A Alcanar hi ha els carrers de la Raval i el de la Raval de Sant Isidre. En el DIEC apareix recollit *raval* amb els dos gèneres. A partir d'un informe tramès per qui signa aquesta investigació a la SF, es considerarà d'incloure també el gènere femení en la darrera edició del diccionari, tal com es coneix el mot en l'àmbit del tortosí i del balear. És present també a la toponímia urbana de Càlig o de Vinaròs, al Baix Maestrat.

63. ALDC (m. 1650, vol. VII).

*algep*⁶⁴

argep: Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, Sé, Va i Ve; *guix*: Bc, Fr, Ga, Mu, Mv, Rà i SJ; *argeps*: Mb, SB, SJ i Ul (mapa 25).

MAPA 25. Lèxic. Oficis: *algep*.

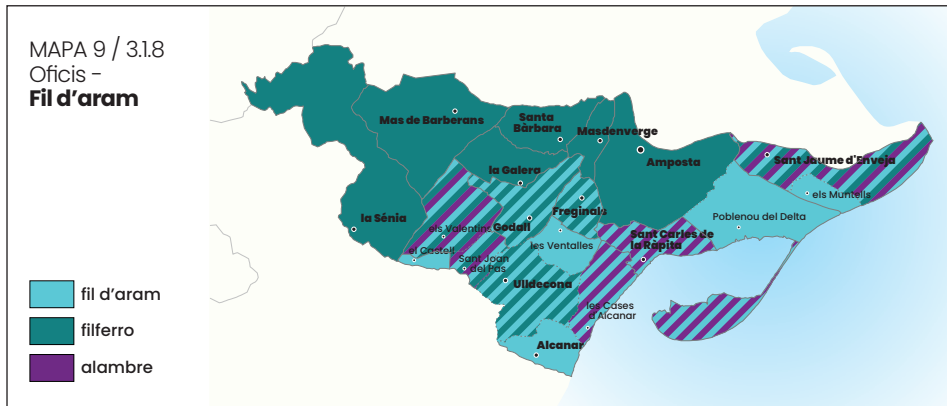
FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

- ferramentes* *ferramentes*: Al, Am, Ca, Fr, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul, Va i Ve; *arreus*: Al, Bc, Ca, Fr, Go, Mv, Sé i Va; *aïnes*:⁶⁵ Al, Jp, Mu, Po, SB, Va i Ve; *trastes*: Mu i SJ; *aïnes*: Al.
- deprendre* *deprendre*: Al, Am, Bc, Fr, Ga, Jp, Mb, Mv, Po, Rà, SB, Sé, SJ, Ul, Va i Ve; *adeprendre*: Ca, Go i Mu. Variants que van desaparèixer a favor de *aprendre*.
- fil d'aram* *fil d'aram*: Al, Bc, Ca, Fr, Go, Jp, Mu, Po, Rà, SJ, Ul, Va i Ve; *filferro*: Am, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mv, SB, Sé, SJ, Ul i Va; *alambre*: Ca, Jp, Rà, SJ i Va (mapa 26).

64. A l'ALDC (m. 1652, vol. VII), *guix* a Amposta i Mas de Barberans, i hi apareix com a segona resposta a Ulldecona; *argep* a Ulldecona.

65. El Castell: «*Aïna* és un poval o un cubell»; Sant Joan del Pas: «*Les ferramentes* són les aïnes»; la Ràpita: «*Aïnes*: una cassola» (Àngela BUJ ALFARA, 2019).

MAPA 26. Lèxic. Oficis: *fil d'aram*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Solucions comunes: *faena*, forma catalana sobre la qual recau un fort perjudici en identificar-la com a castellana i substituir-la per *feina*. És constant aquesta hipercorreció en l'ensenyament i en altres àmbits formals.

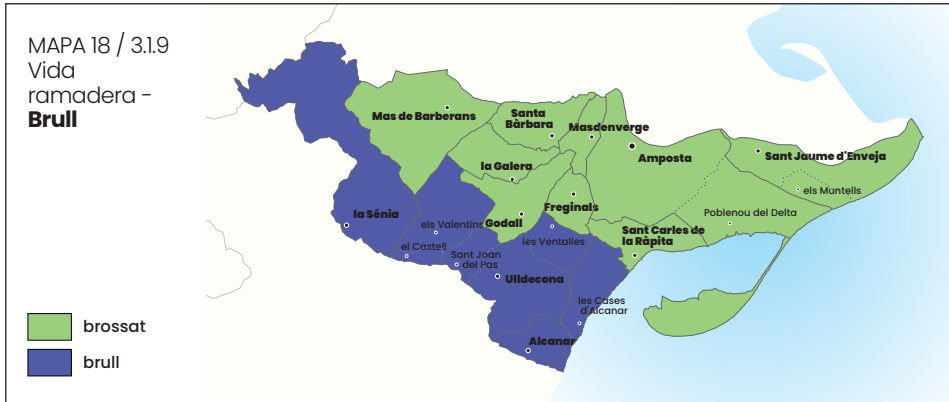
Vida ramadera

raber   *raber*: a tot arreu; *ganado*:⁶⁶ Al, Ga, Mv, SB i Sé.
*brull*⁶⁷   *brossat*: Am, Fr, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ;⁶⁸ *brull*: Al, Bc, Ca, Jp, Sé, Ul, Va i Ve (mapa 27). Aquestes variants no s'empren quan es refereix al sinònim de les postres *mel* i *mató*. No se'n fa servir cap de les dos.

66. Joan VENY CLAR (1991, p. 110).

67. A l'ALDC (m. 1399, vol. VI), *brossat* a Amposta. A la mateixa font, a Mas de Barberans s'anota *colada* i *brossat*. A Ulldecona els termes documentats són *colada* i *brull*.

68. L'ALDT (m. 364) anota *brusat* a Sant Jaume d'Enveja.

MAPA 27. Lèxic. Vida ramadera: *brull*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

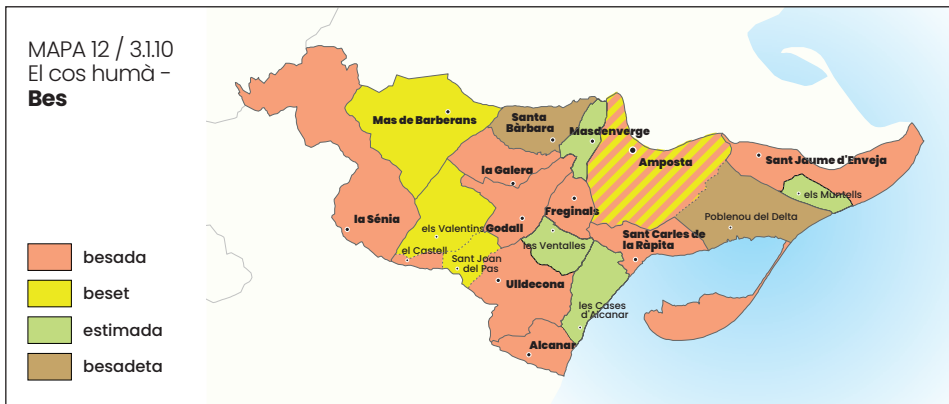
motle

motle:⁶⁹ a tot arreu excepte a Va, a on fan *mòtlec*. Actualment, és força usada la variant *motllo*.

El cos humà

bes

besada: Al, Am, Bc, Fr, Ga, Go, Rà, Sé, SJ i Ul; *beset*: Am, Jp, Mb i Va; *estimada*: Ca, Mu, Mv i Ve; *besadeta*: Po i SB (mapa 28).

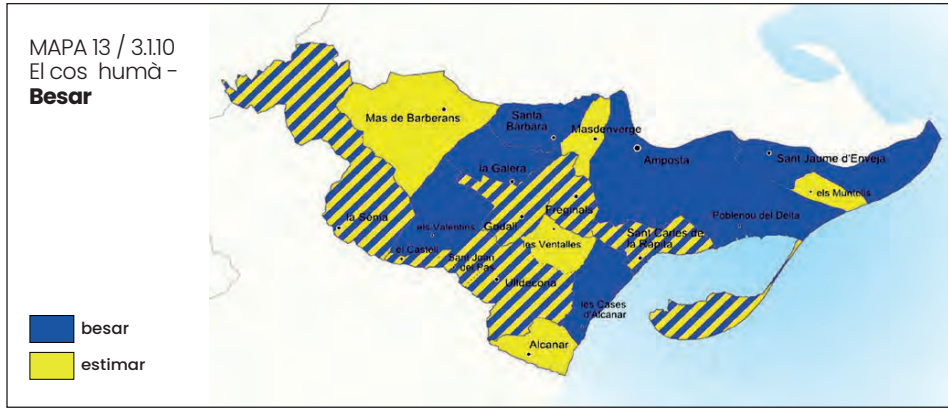
MAPA 28. Lèxic. El cos humà: *bes*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

69. A l'ALDC (m. 1398, vol. VI), *formatgera* i *mo[ll]e* a Amposta; *formatgera* a Mas de Barberans; *motle* a Uldecona.

*besar*⁷⁰

besar: Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Po, Rà, SB, Sé, SJ, Ul i Va; *estimar*: Al, Bc, Fr, Go, Jp, Mb, Mu, Mv, Rà, Sé, Ul i Ve (mapa 29).

MAPA 29. Lèxic. El cos humà: *besar*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

*xuplar*⁷¹

xuplar: Al, Bc, Ca, Jp, Po, Rà, Sé, Ul, Va i Ve; *xuclar*: Am, Fr, Mb, Mu, Mv, SB i SJ; *xupar*: Fr, Ga, Go i Mv.

clatell

clatell: a tot arreu; *b[a]scoll*: Al, Bc, Ca, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, SB, Sé, Ul, Va i Ve.

*renyons*⁷²

r[i]nyons: Bc, Ca, Go, Mb, Mu, Mv, Rà, SB i Va; *r[a]nyons*: Al, Am, Ga, Jp, Po, Sé i Ul; *renyons*: Fr, SJ i Ve; *rebles*: Al i Va. Actualment, la variant assimilada *r[o]nyons* està substituïnt *r[i]nyons*, talment com *r[o]dó* per *r[e]dó*.

calbot

calbot: a tot arreu; *carxot*: Am, Fr i Sé; *clatellada*: Bc, Ga, SJ i Va.

70. De l'àrea del mot i derivats de *bes* en parla Joan VENY CLAR (1958-1959, p. 122 i 123). La informació recollida a l'ALDT inclou el lexema *bes-* en algunes perífrasis —*fer un beso, donar un beset...*— en alguns punts, però no la variant *besar*: Alcanar, Sant Joan del Pas, els Valentins i Sant Jaume d'Enveja. A Santa Bàrbara i la Sénia no obté cap resposta. L'ALDC (m. 3, vol. 1) anota *besar* a Mas de Barberans. Respecte a aquesta accepció de la variant *estimar*, és interessant fer notar la possible sinèdoque entre el sentiment d'estimació i la seua perllongació visible, materialitzada en aquesta extensió de l'ús del verb *estimar* per a l'acció física inherent en el verb *besar*. Sant Joan del Pas: «Un *petó* és català» (Àngela BUJ ALFARA, 2019).

71. L'ALDC (m. 56, vol. 1) anota *se mama* a Amposta i *se mame* a Ulldecona. Cal dir que el so final de *mame* a Ulldecona hauria de ser més aviat una palatal semioberta.

72. Ulldecona: «*Rebles* és més de vell» (Àngela BUJ ALFARA, 2019). L'ALDC (m. 71, vol. 1) apunta *renyons* a Amposta, *ranyons* a Mas de Barberans i també *rinyons* a Ulldecona. A Àngela BUJ ALFARA (2000b, p. 93) hem estudiat la variant *rebles*.

*diarrea*⁷³

diarrera: a tot arreu; *caguetes*: Al,⁷⁴ Jp i Ve; *cagueroles*: Rà; *cambres*: Ga; *cursos*: Go; *diarrea*: Ga (mapa 30).

MAPA 30. Lèxic. El cos humà: *diarrea*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

*vacacions*⁷⁵

vacacions: Al, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mv, Rà, SB, SJ, Ul, Va i Ve; *vagacions*: Am, Fr, Mu, Po, Sé i Ve; *vagances*: Am i Ve. Variant en substitució per *vacances*.

afanyar

afanyar: Am, Fr, Ga, Go, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ; *afanar*: Al, Bc, Ca, Jp, Mb, Sé, Ul, Va i Ve.

Solucions comunes a la comarca: *afonar*; *dolent*, en recessió a favor de *malalt*; *febr[a]*, amb *-a* final analògica (comença a alternar amb la variant *febre*); *g[i]noll*, que està sent substituït per *g[e]noll*; *xulit*.

La casa

cossiet

cossiet:⁷⁶ a tot arreu excepte a Mb; *test*: Mb; *testet*: SJ (mapa 31).

73. L'ALDT (m. 46) recull *caguetes* i *cursos* a Uldecona; *caguera* i *cagarrines* a Mas de Barberans. Joan VENY CLAR (1991, p. 109) explica l'atracció del sufix *-era* en aquest mot, juntament amb el seu paral·lelisme amb l'aragonès. De vegades, però, també es pot donar el fenomen contrari, és a dir, la pèrdua de *-r* en la terminació *-era*, com en el cas de *cansera* > *cansea*, que a voltes hem sentit arreu.

74. A Alcanar també hem sentit, com a eufemisme, *caguetes murcianes*.

75. L'ALDT no en recull cap d'aquestes.

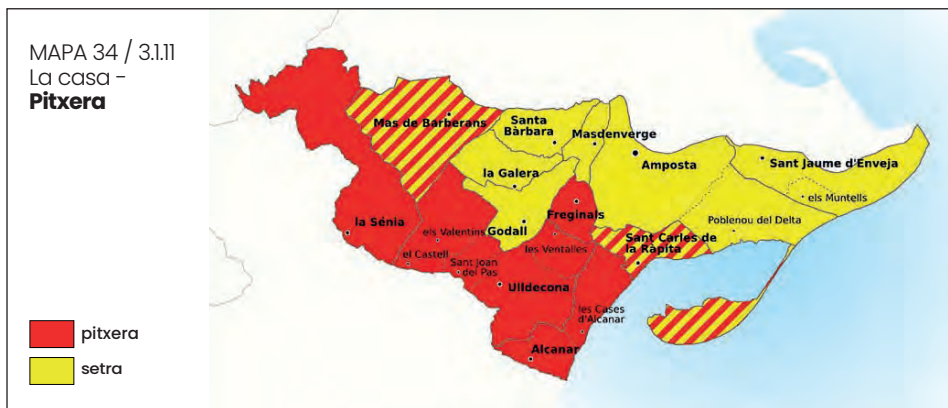
76. El DCVB localitza *cossiet* a Mallorca i a Eivissa.

MAPA 31. Lèxic. La casa: *cossiet*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

- estalzí*   *estalzim*: Am, Fr, Ga, Go, Mb,⁷⁷ Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ; *estalzí*: Al, Bc, Ca, Jp, Sé, Ul, Va i Ve.
- pitxera*   *pitxera*: Al, Bc, Ca, Fr, Jp, Mb, Rà, Sé, Ul, Va i Ve; *setra*: Am, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ (mapa 32).

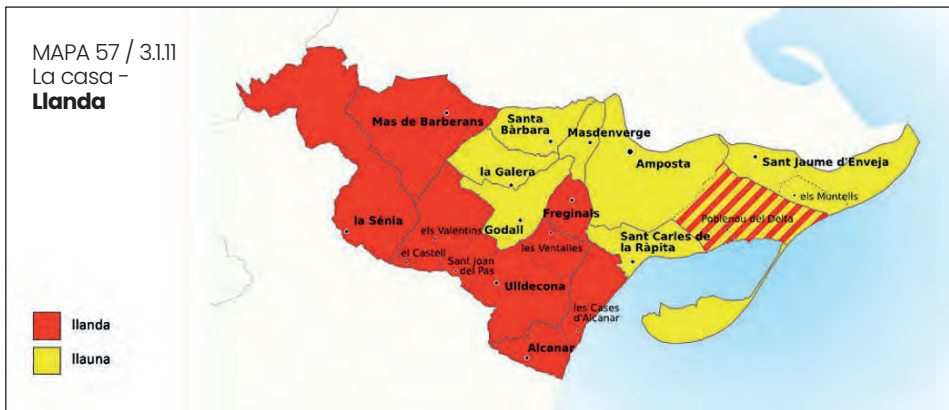

MAPA 32. Lèxic. La casa: *pitxera*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

77. El DCVB (vol. v, p. 506) recull *estalzim* a Tortosa, Castelló i a València. La variant amb epítesi és la majoritària; ja la recollíem en Àngela BUJ ALFARA (2001, p. 84). Lluís GIMENO BETÍ (1997, p. 155) també recull aquesta variant a la part nord-montsianenca, si bé apareix la forma *estralzim* a Mas de Barberans (ALDT, m. 102), variant que nosaltres no hem recollit en cap de les nostres investigacions. A l'ALDC (m. 316, vol. II), *estralzim* a Mas de Barberans.

<i>escatxill</i>	<i>escatxill</i> : Al, Am, Bc, Ca, Ga, Go, Jp, Mb, Mu, Rà, SB, Sé, SJ, Ul, Va i Ve; <i>escarritx</i> : Fr, Mv i Po; <i>escatill</i> : Sé.
<i>xocolate bullit</i>	<i>xocolate bullit</i> : ⁷⁸ Al, Am, Bc, Ca, Ga, Jp, Mu, Mv, Po, Rà, Sé, SJ, Ul i Va; <i>xocolate cuit</i> : Fr, Go, Mb, Mv, SB i Ve.
<i>llanda</i>	<i>llanda</i> : ⁷⁹ Al, Bc, Ca, Fr, Jp, Mb, Po, Sé, Ul, Va i Ve; <i>llauna</i> : Am, Ga, Go, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ (mapa 33).

MAPA 33. Lèxic. La casa: *llanda*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

*lladriola*⁸⁰ *vidriola*:⁸¹ Am, Ca, Fr, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà,⁸² SB, SJ i Ve; *jodriola*: Al, Bc, Ca, Jp i Va; *jodrigola*: Sé; *rodiola*:⁸³ Ul; *rodriola*: Ve. Totes aquestes variants estan substituïnt-se per *guardiola*.

78. *b[o]llit* a la Galera i Sant Jaume d'Enveja; *b[o]llit* i *b[u]llit* a Poblenuu i la Ràpita.

79. Freginals: «La *llanda* és lo que es posa al forn. La *llauna* és lo material» (Àngela BUJ ALFARA, 2019). A Ulledecona i a Mas de Barberans expliquen les diferències entre *llanda*, *llanta* i *llauna*: «Lo cercol de ferro era de *llanta*, *llanda* és una atra cosa», «Lo cercol és de *llauna*, la *llanda* és del forn» (Àngela BUJ ALFARA, 2019). Joan VENY CLAR (1991, p. 105 i 106) indica que l'aragonesisme *llanda* abraça tot el País Valencià i algun punt del Matarranya i que al nord de la Sénia ja apareix *llauna*. Tal com reporta amb les primeres dades entenem que situa ja *llauna* a partir de la Sénia, i seria la frontera administrativa la que marcaria el límit entre *llanda* i *llauna*. Les dades que obtenim mostren que *llanda* també es troba enllà del riu de la Sénia.

80. Lluís GIMENO BETÍ (1997, p. 537) dona les variants següents: *judriola* a Alcanar, Sant Joan del Pas i els Valentins; *jodrigola* a la Sénia; *rodiola* a Ulledecona. L'Alcover (DCVB, vol. VI, p. 444) anota *jodriola* a Girona i *rodiola* a Ciutadella.

81. En punts del nord-occidental i del valencià, pròxims a aquesta comarca, trobem indrets en què també es recull *vidriola*, com a Vinaròs o Tortosa.

82. També, *vedriola* a la Ràpita.

83. Recollit a Ciutadella pel DCVB.

Solucions comunes: *acovidats; barandat; bres*, en total recessió a favor de *bres-sol*; *c[wa]rtina; ensalada*, al costat de *amanida* (se n'ha restringit molt l'ús); *escuranda; espill; florera* (hi ha la diferenciació semàntica que si és una planta que es troba en un cossiet s'anomena *florera*, però les silvestres o les sembrades són *plantas*; amb aquesta metonímia se'n diferencien els usos); *fumeral*, que notem que va desplaçant-se per *xemeneia*; *juí*, que va sent substituït per *judici*; *lleixa; llépol* (a hores d'ara estan força esteses *llaminer i llaminadura* per *llepolia*); *rafal; xocolate*.

Indumentària

calces *calces*:⁸⁴ a tot arreu; *mitges*:⁸⁵ Al, Am, Bc, Go, Mv, SB i Va; *antipares*: Po (mapa 34). La forma *calces* es troba en recessió per l'ús generalitzat de *mitges*.

MAPA 34. Lèxic. Indumentària: *calces*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

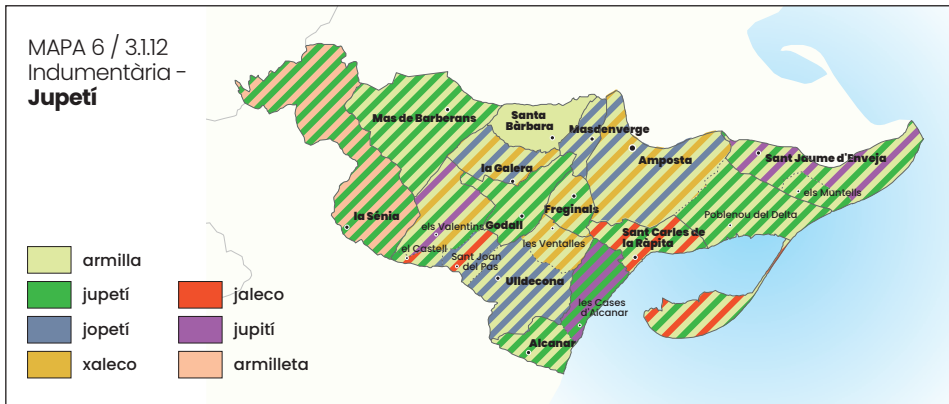
*jupetí*⁸⁶ *armilla*: Al, Am, Bc, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ, Ul, Va i Ve; *jupetí*: Al, Bc, Ca, Fr, Go, Mb, Mu, Po, Rà, Sé, SJ i Va; *j[o]petí*:⁸⁷ Am, Bc, Ga, Jp, Mv i Ul; *xaleco*: Am, Fr, Ga, Va i Ve; *jaleco*: Bc, Jp i Rà; *jup[i]tí*: Ca, SJ i Va; *armilleta*: Sé (mapa 35).

84. ALDC (m. 210, vol. II).

85. L'ALDT (m. 73) recull, també, *mitges* a Sant Joan del Pas.

86. A l'ALDT (m. 81), no s'hi anoten les variants *jupití*, *armilleta* ni *jupinet*. L'ALDC (m. 189, vol. I) recull *jopetí* també a Mas de Barberans i *cos* a Ulldesona.

87. Joan VENY CLAR (2003, p. 361) creu que aquesta articulació de velar semitancada correspon a un sistema fonètic alternatiu i no a un fenomen d'hipercorrecció, com s'ha considerat habitualment.

MAPA 35. Lèxic. Indumentària: *jupetí*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Solucions comunes: *calcetí* (es dona sovint la hipercorrecció *mitjons*).

La família

*comare*⁸⁸ *madrina*: Am, Fr, Ga, Mu, Mv, Po, Rà, SB i SJ; *comare*: Al, Bc, Ca, Jp, Sé, Ul, Va i Ve; *comadrona*: Am, Go, Jp, Mb, Mv, Rà i Va (mapa 36). Notem que la variant *comare* està sent substituïda per *llevadora*.

88. L'ALDT recull també *comadrona* als Valentins i *madrina* a Mas de Barberans, i no anota cap resposta a Amposta, Santa Bàrbara i Sant Jaume d'Enveja. Sant Joan del Pas: «*Comare*, abans sí»; Masdenverge: «*Madrina*, de la guerra pac aquí»; la Ràpita: «*Madrina* antes, ara es diu *comadrona*»; Sant Jaume d'Enveja: «A altres llocs diuen *comare*» (Àngela BUJ ALFARA, 2003, p. 152). L'ALDC (m. 479, vol. III) apunta *comadrona* a Mas de Barberans.

MAPA 36. Lèxic. La família: *comare*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Solucions generals a la comarca: *iaio/iaia*; *xic, xica* i *xiquet*,⁸⁹ *xiqueta* (en àmbits formals substituïdes per *noi, noia* i *nen, nena*); *com te diuen?*,⁹⁰ actualment s'està arraconant a favor de *com te dius?* O *com et dius?*, i la resposta, per tant, passa a ser *me dic* o *em dic*, amb el pronom reforçat també, i no *me diuen*. La forma tradicional de mostrar afecte, amor per algú, és amb el verb *voler* (aquest verb està en recessió a favor de *estimar*, verb que és sinònim de *besar*; en aquest cas, s'està canviant *estimar* per *besar* i, aleshores, *estimar* adopta el significat de 'amar', 'voler').

Festes religioses

dolçaina   *dolçaina*: Fr, Ga, Jp, Po, SB, Sé, SJ, Ul i Ve; *donçaina*: Al, Am, Bc, Ca, Jp, Mu, Mv i Rà; *dolçanya*: Fr, Go, Mb i Va. L'ús de la dolçaina i del tabalet pels nostres pobles era un costum molt habitual en començar unes festes, de fer-hi passacarrers. Actualment, aquests instruments ja han perdut aquest protagonisme.

Solucions comunes: *temoric* (adjectiu derivat de *temor*); tant el substantiu com l'adjectiu s'alternen, cada vegada més, amb les variants *por* i *poruc*. La variant metatitzada de *miracle* —*milacre*— està sent substituïda per la variant sense metatitzar.

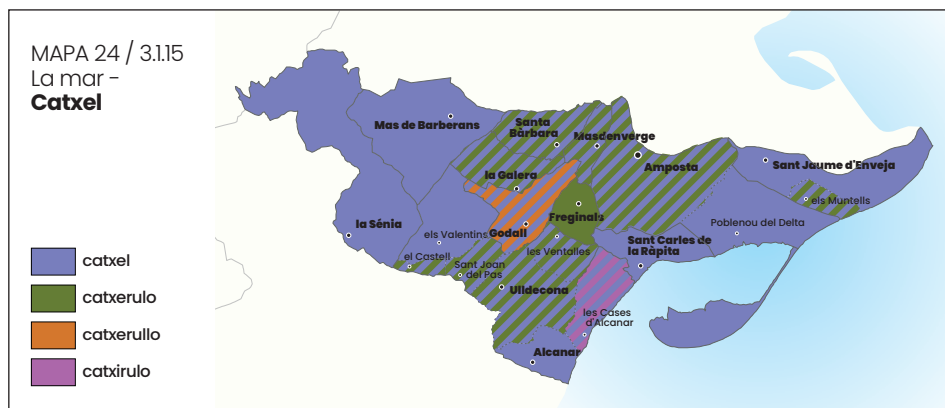
89. Com a vocatiu es fa servir, sovint, *nen!*

90. Ulldecona: «*Com te diuen? Com te diuen? No: com et diuen?*» (Àngela BUJ ALFARA, 2019).

La mar

llangostí
*catxel*⁹²

llangostí: a tot arreu excepte a Go; *llangüestí*:⁹¹ Go.
catxel: a tota la comarca excepte a Fr; *catxerulo*: Am, Bc, Fr, Ga, Jp, Mv, Mu, My, SB, Ul i Ve; *catxerullo*: Go; *catxirulo*: Ca (mapa 37).

MAPA 37. Lèxic. La mar: *catxel*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

Solucions comunes: *abadejo* (formalment, en comerços i restaurants se substitueix per *bacallà*); *calamar*; *cavalla*; *escrita*; *polp* (el manteniment de la lateral es manté a nivell col·loquial, però formalment sol desaparèixer).

Els jocs

*milotxa*⁹³

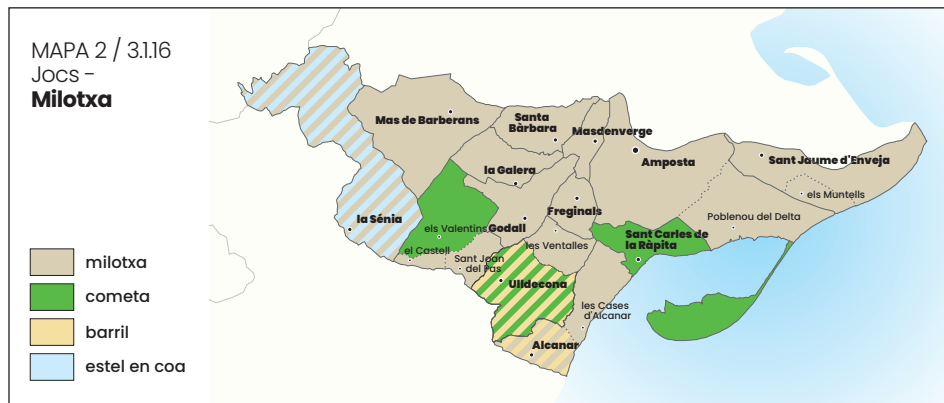
milotxa: Al, Am, Bc, Ca, Fr, Ga, Go, Jp, Mb, Mu, My, Po, SB, Sé i SJ; *cometa*: Rà, Ul i Va; *barril*: Al i Ul; *estel en coa*: Sé (mapa 38).

91. A Goday el *llangüesto* és del camp. A Ulldecona el de camp s'anomena *llangostí de rostoll*.

92. Col·loquialment i a les cartes dels restaurants, trobem *catxel* en competència amb *escopinya* i *berberetxo*.

93. L'ALDC (m. 598, vol. III) anota *barril* a Amposta i Ulldecona; *milotxa* a Amposta i Mas de Barberans. El Castell: «*Milotxa* un que està plantat, aixís de consevol manera»; Godall: «I això sas lo qué és? És la *milotxa*. Això és la *milotxa*. A fora d'aquí no ho haguessa dit, però ara com que això de les paraules, ho dic. Bueno, perque a la millor, fora d'aquí una cometa, un estel. Però aquí diem una *milotxa*. És que aquí a moltes coses..., fora d'aquí algunes paraules les tens a la punta de la llengua, però no t'atreveixes a dir-les perque sonen així. És lo autèntic d'aquí nostre, però en català-català... A la millor aniran i diran: —Què és una *milotxa*?». Els Muntells: «Ara hi diuen un *estel*»; Masdenverge: «Un *cometa* diuen, natros no en teníem; la Ràpita: «*Cometa*, pareix una *milotxa*, més tot sola que una *milotxa*» (Àngela BUJ ALFARA, 2001, p. 107; 2004, p. 22).

Les variants catalanes *milotxa*, *barril* i *estel en coa* s'han reemplaçat per *estel*.

MAPA 38. Lèxic. Els jocs: *milotxa*.

FONT: Àngela BUJ ALFARA, 2019.

trompitxa *baralluga*: Am, Ga, Go, Mb, Mu, Mv, Po, Rà, SB, SJ i Ve; *trompitxa*: Al, Bc, Ca, Fr, Jp, Sé i Va; *trompitxol*: Jp, Fr, SB i Ul. La *baldufa* ha ocupat els usos dels derivats de *trompa* i *baralluga*.

Solucions comunes: *birles* (sovint reemplaçada per la variant *bitlles*); *joguet* (s'ha estès la variant *joguina* en força contextos).

AL TANCAT

A partir de tots els exemples exposats hem volgut deixar constància d'aquelles formes compartides que denoten un contínuum lingüístic. És clar que les formes generals de la llengua també s'hi troben, però les que no compartim administrativament el nord i el riu de la Sénia són les que ens han interessat especialment, ja que la llengua no marca fronteres, sinó que són les persones les qui, a partir de fronteres mentals, les situen. Per això, és important adonar-nos que en escapar el contínuum lingüístic creem una llengua que es basa en la diferenciació d'uns parlars del nord enfront d'uns altres del sud. Aquesta progressió de trets és igual de rellevant mantindre-la al sud del riu, ja que, en promocionar ja siga trets fonètics —com la sensibilització de la vibrant final dels infinitius— o morfològics —com la desinència *-e* al present d'indicatiu—, o bé variants lèxiques més meridionals que igualen els parlars del nord del País Valencià a altres parlars valencians, el greuge que s'està establint és el mateix que al Montsià, el Baix Ebre, la Terra Alta o

la Ribera d'Ebre, en adoptar formes del català central en detriment de les pròpies, que, com hem dit, tenen continuïtat més al sud.

En gairebé els dos-cents exemples mostrats, hem hagut d'afegir «es troba substituït per», «formalment desapareix», «s'està arraconant», «està en recessió», «es dona sovint la hipercorrecció», «rep la ultracorrecció», etc. Un reguitzell d'expressions sinònimes per a evidenciar la falta de referents formals que normalitzen les variants exposades, fet que té com a conseqüència directa la inseguretat dels parlants, els quals es veuen abocats a substituir les formes genuïnes per les que sempre han vist vehiculades en registres més formals. No es tracta, com de vegades s'ha reivindicat, de crear un altre estàndard, ens carregariem d'estàndards..., i ja tenim un estàndard que precisament s'ha entès que és polimòrfic, però aquest polimorfisme no es mostra ni es difon prou; és més, en moltes tribunes encarregades de saber-lo es desconeix. I si els agents normalitzadors el desconeixen o no l'usen, no esperarem que particularment els usuaris que no en són professionals el coneguen, i més quan els encarregats de difondre aquest polimorfisme no sempre ho fan.

De solucions, poden cercar-se'n si es dona un ensenyament als professionals més acurat i que atenga la globalitat de la llengua i segueixca les directrius de l'IEC i no només allò que trobem als llibres de text o que ens van ensenyar. Caldria, pensem, una consciència lingüística nacional més compromesa i afavoridora de la coneixença dels territoris i dels parlants. No fa tant que, des del Departament d'Ensenyament d'aleshores, es promovien els intercanvis lingüístics entre alumnes de diferents parts del domini. Som conscients que el que exposem no és res sense un compromís ferm i convençut per part dels responsables que treballen en això i ho afavorisquen. Ja sabem també que un espai comunicatiu comú ens és imprescindible, però només donem un apunt d'allò que coneixem més de prop, que és l'ensenyament.

El que constatem, doncs, és un seguit de defeccions lingüístiques. I ja ens agradaria equivocar-nos, però l'empobriment i la compartimentació de la llengua ja són aquí. Només és qüestió d'uns anys, d'uns pocs anys, que les característiques lingüístiques que hem esbossat deixen de ser representatives del nuc que, encara, hem segut a temps de mostrar. Tant de bo, les nostres previsions fossen errades, però l'anivellament lingüístic enfront de l'enriquiment és el futur que li espera a la llengua catalana parlada en aquestes comarques centrals.

En alguna cosa som els primers: segons l'*Enquesta d'usos lingüístics de la població* del 2018, aquestes terres són les que tenen el percentatge d'ús del català més elevat de Catalunya: el 72,2 % té el català com a llengua habitual. Si, a aquestes dades, n'haguéssim d'afegir unes altres relatives a interferències lingüístiques que s'haurien d'evitar, al manteniment de la llengua independentment de la procedència de l'interlocutor i a l'ús de les formes genuïnes que no són exclusives i que ei-

xamplen la llengua i ens retroalimenten, perquè n'augmentem els referents, faríem una introspecció de la naturalesa d'aquesta llengua. Si en l'àmbit que ens ocupa, del canvi lingüístic, el resultat és eliminar formes catalanes, el conjunt de referents catalans minva i, en disminuir, té més pes també el referent exolingüístic; això vol dir que la llengua perd cabal i, en perdre cabal, s'eixuga i és probable que ragen altres aigües, perquè una causa important d'això, al capdavant, és que sabem més castellà que català i el referent de l'altra llengua sempre el tenim a punt.

ÀNGELA BUJ ALFARA
Professora de llengua i literatura catalanes
a l'Institut Sales i Ferré d'Ulledecona

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni; MOLL, Francesc de Borja (1988). *Diccionari català-valencià-balear* [en línia]. Palma de Mallorca: Moll. <<https://dcvb.iecat.net>>.
- ALCOVER SUREDA, Antoni M. (1929-1932). «Flexió verbal en els dialectes catalans». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, vol. II (1929), p. 73-184; vol. III (1930), p. 13-168; vol. IV (1931), p. 9-104; vol. V (1932), p. 9-72.
- ARAGONÉS SALVAT, Albert (1996). *La llengua del Baix Ebre i del Montsià: Un model de llengua estàndard oral*. Tortosa: Generalitat de Catalunya. Direcció General de Política Lingüística. Centre de Normalització Lingüística de les Terres de l'Ebre.
- ARAGONÉS SALVAT, Albert; DURAN, Jordi; INGLA, Montserrat (2004). *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*. Tortosa: Associació Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre; Valls: Cossetània.
- BARNILS GIOL, Pere (1916). «Pròleg». A: MESTRE I NOÈ, Francesc. «Vocabulari català de Tortosa». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona], vol. III, p. 80-114.
- BELTRAN I CAVALLER, Joan S. (1982). *El subdialecte tortosí: Una parla de transició*. Tortosa: J. S. Beltran.
- (1986). *L'estàndard occidental: Una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica.
- (1987). «L'estàndard català a la zona de parla tortosina». *Com Ensenyar Català als Adults* [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura], núm. 14, p. 22-26.
- (1991). «Problemes de l'estandardització del català a les nostres comarques». Comunicació presentada a la XXXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Amposta. [Treball inèdit]
- (1998). «El procés d'estandardització a les Terres de l'Ebre». A: CANO I IVORRA, M. Antònia; MARTINES, Josep; MARTINES, Vicent. *Un món de llengües. Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia (Marina Baixa)*. Alcoi: Marfil, p. 45-58.
- (2004). «El contacte entre llengües a les Terres de l'Ebre i l'estandardització del català». *Beceroles: Lletres de Llengua i Literatura* [Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans], núm. I, p. 41-56.

- BELTRAN I CAVALLER, Joan S. (2010). *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*. Benicarló: Onada. 2 v.
- BELTRAN CALVO, Vicent; SEGURA-LLOPES, Carles (2018). *Els parlars valencians*. 2a ed. València: Publicacions de la Universitat de València.
- BORRÀS-COMES, Joan. «Antiga diòcesi de Tortosa». *Ilercavònia* [en línia]. <https://ilercavonia.fandom.com/wiki/Di%C3%B2cesi_de_Tortosa?file=Antiga_di%C3%B2cesi_de_Tortosa.svg> [Consulta: 30 maig 2018].
- BUJ ALFARA, Àngela (1999). «L'articulació de la /a/ àtona final a la comarca del Montsià». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Ulldecona], núm. 79: *Actes del XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Ulldecona, 25 i 26 d'octubre de 1997)*, p. 119-141.
- (2000a). *El 'Vocabulari català de Tortosa', de Francesc Mestre i Noé: Una anàlisi lexicogràfica*. Tortosa: Cinctorres Club.
- (2000b). «El Montsià: un exemple d'anàlisi semàntica». A: PUSCH, Claus D. (ed.). *Katalanisch in Geschichte und Gegenwart: Sprachwissenschaftliche Beiträge - Estudis de Lingüística*. Tübingen: Stauffenburg Verlag. (DeLingulis; 1), p. 89-100.
- (2001). *Lèxic del Montsià: Estudi geolingüístic I*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià.
- (2003). «Alguns trets lingüístics comuns entre la parla d'Alcanar i el valencià». A: *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar (Alcanar, 1, 2 i 3 de desembre de 2000)*. Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 123-162.
- (2004). «Perfil semàntic en diversos significants». *Beceroles: Lletres de Llengua i Literatura* [Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans], núm. 1, p. 17-39.
- (2005). *Model de llengua per a l'ensenyament. Montsià, Baix Ebre, Terra Alta, Ribera d'Ebre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament. [Treball inèdit]
- (2006). «El nostre parlar». A: BLANQUET, Eduard; RAMOS, Alex. *Amposta*. Benicarló: Onada, p. 107-110.
- (2008). «Anàlisi d'un tret morfològic de la parla del Maestrat: la desinència -o de la primera persona del singular del present d'indicatiu. Normativa i llibres de text». *CEM* [Benicarló: Centre d'Estudis del Maestrat], núm. 80: *XI Jornades d'Estudi del Maestrat (La Salzedella, 10-12 d'octubre de 2008)*, p. 138-149.
- (2011). «El parlar d'Alcanar en el context del tortosí i el balear». A: *III Congrés d'Història d'Alcanar*. Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 449-464.
- (2019). *Els parlars del Montsià: Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Universitat de València. <<https://roderic.uv.es/handle/10550/70829>>.
- BUJ ALFARA, Àngela (coord.) (2003). *Cantem i contem: Cançons i contes per a les nostres escoles* [en línia]. <<http://www.xtec.cat/~abuj/cantemicontem/default.htm>> [Consulta: 30 maig 2022].
- CARCELLÉ I FREIXAS, Pep (1993). *Descripció del parlar de Sant Carles de la Ràpita*. Sant Carles de la Ràpita: Patronat d'Acció Cultural de la Ràpita.
- CASANOVAS CATALÀ, Montserrat; CREUS BELLET, Imma (1999). «Apunts sobre el lleidatà: fonètica i morfosintaxi». *Zeitschrift für Katalanistik*, vol. 12, p. 83-108.
- CASTELLÀ ESPUNY, Carles M. (2003). «“Encara queden hòmens jòvens?” Sobre el manteniment de la nasal alveolar en els plurals dels antics proparoxítons llatins». A: *Actes*

- del II Congrés d'Història d'Alcanar (1, 2 i 3 de desembre de 2000). Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 169-183.
- CASTELLÀ ESPUNY, Carles M. (2018). *El tortosí del Baix Ebre i l'estàndard: Descripció lingüística, anàlisi i propostes*. Benicarló: Onada.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1995). *Els valencians i la llengua normativa*. València: Generalitat Valenciana. Conselleria d'Educació i Ciència; Alacant: Institut de Cultura Juan-Gil Albert: Diputació Provincial d'Alacant.
- COROMINES VIGNEAUX, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat). Barcelona: Curial. 9 v.
- (1989). *Lleures i converses d'un filòleg*. 4a ed. Barcelona: Club Editor.
- COT I ARDEVOL, Maite (2008). «Els parlars de Cinctorres i Morella. Descripció i comparació». *Beceroles: Lletres de Llengua i Literatura* [Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans], núm. III, p. 117-143.
- CUBELLS BARTOLOMÉ, Olga (2009). *Els parlars de la Ribera d'Ebre*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
- FORCADELL ESTELLER, Xavier (2011). «El debat relatiu a la creació de la nova comarca del Montsià en la divisió territorial de Catalunya de la II República, com a precedent en la configuració d'un nou ens institucional a les Terres del Sènia. Perspectives de futur des del punt de vista territorial tot fent especial èmfasi al paper d'Alcanar». A: *Actes del III Congrés d'Història d'Alcanar*. Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 193-234.
- GARCÍA DE ARAOZ, Federico; GARCÍA DE ARAOZ, Paula (1994). «La ilercavonia». *Centro de Estudios del Maestrado* [Benicarló], núm. 47 i 48: *IV Jornadas de Historia, Arte y Tradiciones del Maestrazgo: Culla (I)*, p. 151-170.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1994). *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- (1997). *Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA = IDESCAT [s. d.]. *Enquesta d'usos lingüístics de la població: 2003-2018* [en línia]. <<https://www.idescat.cat/pub/?id=eulp>> [Consulta: 25 maig 2022].
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. Barcelona: IEC.
- (2007). *Diccionari de la llengua catalana* [en línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://dlc.iec.cat/>>.
- IZQUIERDO SALOM, M. Teresa (1997). *El parlar de Paüls*. Treball de curs. Universitat Rovira i Virgili. [Treball inèdit]
- (2003). «Els xiquets i xiquetes de Tortosa diuen “nen” i “nena”». A: MARTINES, Vicent (coord.). *Llengua, societat i ensenyament*. Vol. 2. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 347-362.
- LÓPEZ DEL CASTILLO ROSIQUE, Lluís (2000) (cur.). *Gran diccionari 62 de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- MASSIP I BONET, M. Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere; PRADILLA CARDONA, Miquel Àngel (1999). «Qüestions geolingüístiques i sociolingüístiques a l'entorn del tortosí». *Butlletí Interior de la Societat*

- d'Onomàstica [Uldecona], núm. 79: *Actes del XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Uldecona, 25 i 26 d'octubre de 1997)*, p. 61-76.
- PRADILLA CARDONA, Miquel À. (1990). «La nostra parla». A: *Rossell. 750 anys*. Rossell: Grup d'Estudis Rossell 750 Aniversari, p. 159-204.
- (1993). *Variació i canvi lingüístic en curs al català de transició nord-occidental/valencià*. Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili. [Treball inèdit]
- RECASENS I VIVES, Daniel (1996). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- VENY CLAR, Joan (1958-1960). «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes». *Revista de Filología Española*, vol. 42, p. 91-149, i vol. 43, p. 117-202.
- (1982). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Moll.
- (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1988). «Noves dades sobre la partió català occidental - català oriental». A: RASICO, Philip D.; WITTLIN, Curt J. (coord.). *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Tampa - St. Augustine, 1987)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 11-40.
- (1989). «Catxel, *Cardium edule*, un nou mossarabisme del català». A: HOLTUS, Günter; LÜDI, Georges; METZELTIN, Michael (ed.). *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques: Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, p. 463-475.
- (1991). *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries.
- (2003). «Qüestions geolingüístiques a l'entorn de la varietat tortosina». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada. (La Barcel·la; 1), p. 351-380.
- VENY CLAR, Joan; PONS I GRIERA, Lúdia (1932-). *Atles lingüístic del domini català* [en línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://aldc.espais.iec.cat/>>.

Quedarà la beneïda remor de l'aigua

Diu que al Tossal dels Tres Reis,
quan fa vent, sona una jota,
i que la canten tres veus,
tres veus que se saben entendre:
Matarranya, Maestrat
i la gran terra de l'Ebre.

Amb aquests versos de la cançó *De la Terra de l'Ebre* (D. O.) del grup de música popular Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries, els voldria donar la més afectuosa benvinguda a les comarques cruïlla dels Països Catalans: terra de bon vi, bon arròs, bon oli, bona cirera, bon préssec i bona taronja i millor mandarina, on poden tastar el llagostí (rapitenc o vinarossenc) més bo i degustar anguila exquisida i la més àmplia varietat de plats de peix *delicatessen*. També, terra de gent compromesa amb la catalanitat, on poden sentir enraonar la llengua d'Ausiàs March vint-i-quatre hores al dia i a cada racó que trepitgen.

Un homenot de lletra, Joan Salvador Beltran i Cavaller (Tortosa, 1933-2020) va realitzar una tasca molt important en l'àmbit de la lingüística catalana. La seua trajectòria ens honora com a país, ja que el movia l'ideari del realçament del català com a aïna d'identificació col·lectiva. A la dècada dels vuitanta va ser l'abnegat coordinador dels cursos de reciclatge de la llengua catalana per a mestres a les Terres de l'Ebre. Al tombant d'aquesta centúria, va treure a la llum el manual *Cruïlla. Curs de llengua*, amb el seu corresponent volum de pràctica *Aïnes. Exercicis de llengua i claus de correcció*, conjuntament amb Josep Panisello (Jesús, 1928 - Barcelona, 2006): tota una aventura d'anàlisi de la fonètica, l'ortografia, la morfolo-

gia, la sintaxi, les tècniques d'expressió, el lèxic, la sociologia de la llengua i la literatura, des d'un model de llengua basat en el subdialecte propi d'aquestes contrades. Aquesta obra tindria continuïtat amb un nou estudi de pes, *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal* (2010), un ampli repertori de paraules i d'expressions del tortosí, en una proposta lèxica coherent que pretenia que la variació dialectal trobés l'encaix adequat en el marc de la llengua catalana en la seua globalitat. Joan Salvador Beltran va ser nomenat membre numerari de la Secció Filològica (SF) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) el 2016, avalat per l'esmentat treball sobre didàctica de la llengua, sintaxi i lexicografia, tostemp encarat envers les aportacions del subdialecte tortosí que aplega els territoris de dalt i de baix del riu de la Sénia. D'aquesta manera, rebia l'honor d'incorporar-se a l'acadèmia de la nostra parla. El seu nom va lligat a l'essència de la nostra terra, la catalanitat. Va ser un dels grans homenots que la van representar i embellir amb la seua fidelitat en majúscules a la gran Dama de qui ens parlava el literat mallorquí Marià Aguiló, capdavanter de la Renaixença:

Cap nació pot dir-se pobra / si per les lletres reneix. / Poble que sa llengua cobra / se recobra a si mateix.¹

Aquest breu reconeixement a la seua figura ens permet entrar de ple en els quefers de la seua generació literària, que ha deixat una petjada molt arrelada a casa nostra. Eren «xiquets i xiquetes de la guerra», que varen sofrir l'exili interior quant a desenvolupament intel·lectual i formació acadèmica.

A l'exili exterior, i d'una generació anterior, es trobaven cinc autors que varen llaurar molt bona lletra des de la llunyania forçada: Àlvar Pasqual-Leone (Vinaròs, 1896 - Ciutat de Mèxic, 1965), polític i novel·lista; Artur Bladé i Desumvila (Benissanet, 1907 - Barcelona, 1995), memorialista i cronista de l'exili; Joan Cid i Mulet (Jesús, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1982), prolífic novel·lista, activista cultural, crític literari i historiador futbolístic; Roc Llop i Convalia (Miravet, 1908 - Vitry-sur-Seine, 1997), sindicalista llibertari, abrandat poeta, cronista de l'extermini nazi, i Trinitari Fabregat i Ximeno (Alcanar, 1911 - París, 1994), poeta i narrador autodidacte.

Aquells que varen quedar-se baix la foscor d'una dictadura amb ànims de genocidi cultural i lingüístic, la llavor de la qual encara és ben present a Tortosa, malauradament, en format d'estructura de ferro al mig del riu, no formen una generació d'estètica o d'interessos literaris homogenis, tot i que varen aconseguir una sèrie de fites literàries transcendentals que els ha permès ser reconeguts com a veritables referents lletrats i intel·lectuals.

1. Marià AGUILÓ (1975), «La llengua materna», a *Antologia poètica*, Palma de Mallorca, Moll.

La gran figura de les lletres ebrenques del període republicà i de la dura post-guerra és Sebastià Juan i Arbó (la Ràpita, 1902 - Barcelona, 1984), que va fer una excelsa carrera com a periodista i novel·lista, amb la introducció dels corrents existencialistes a les nostres lletres. Després de l'aparició de títols com *L'inútil combat* (1931), *Terres de l'Ebre* (1932) o *Tino Costa* (1947), no poden fer-se anàlisis acurades de la literatura catalana sense la seua destacadíssima aportació.

De la comarca del Matarranya, com una llavor sorgida del treball i l'estima a la terra, ens arriba la veu autodidacta de Desideri Lombarte i Arrufat (Pena-roja de Tastavins, 1937 - Barcelona, 1989):

Matarranya, terra i riu, / pobles grans i costeruts, / bancals grans, bancals menuts, / fred d'hivern, calor a l'estiu. / Esglésies, cases i masos, / ermites, castells i ponts, / carrascals, pinars i fonts, / parets de pedra i ribassos. / Quants anys fa que esteu aquí, / bona gent del Matarranya? / —Los ibers més de sis mil / i nates som d'eixa raça. / Los ibers, los rebesiaios, / los iaioes grecs i romans, / i els pares que tenim natros, / mig moros i mig cristians.²

No és gens fàcil de trobar aquesta sintonia tan arrelada entre cantor i terra com en el cas d'aquest estimat poeta, notable dinamitzador cultural i extraordinari conreador de la llengua popular, una de les veus més enyorades de la poètica catalana de les darreres dècades, que ens va deixar massa prompte, en la flor de la vida. Va ser un gran recopilador, que va incorporar al seu corpus poètic vocabulari de pagès, que va treballar incansablement en la recerca toponímica del seu poble, que va tindre la capacitat de crear tot un espai mític al voltant del paisatge pena-rogí (molt especialment, de les roques del Masmut). Els seus poemaris estan plens d'imatges, de metàfores, d'estima a la terra, d'olors ancestrals, de vida d'antany..., de llengua, de pagesia, de terra... Títols ben significatius de poemaris, com *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort*, *A l'ombra de les roques del Masmut*, *Cartes a la molinera (la bona vida i la mala bava)*, *Miracles de la mare de Déu de la font* o *Sentències comentades / Voldria ser* —tots publicats després del seu prematur traspàs—, han esdevingut tot un clàssic de la poesia conreada a la Franja de Ponent, per terres del Matarranya, del Mesquí, regades pel Guadalop i cantades per Tomàs Bosque (la Codonyera), Àngel Villalba (Favara de Matarranya), Túnez & Sessé o el Duo Recapte.

La tasca abnegada de l'Associació Cultural del Matarranya, amb l'ajut d'un llibreter inigualable i estel·lar com Octavi Serret (de Vall-de-roures), Premi Nacional de Cultura de 2009, i d'un investigador d'excel·lència com Artur Quintana (Barcelona, 1936, resident a la Codonyera), ha permès que l'obra del nostre Desi-

2. Desideri LOMBARTE I ARRUFAT (1999), «Som gent del Matarranya», a *Miracles de la Mare de Déu de la Font i altres poesies esparses*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya.

deri haja rebut la difusió necessària, d'un cantor que estimava la llengua de la terra de tot cor i coneixia molt bé els límits d'on es parlava i quin únic nom tenia:

I quina llengua parleu, / ja ho sabeu tots o no encara? / —És millor que no ho toquem, / que d'això se'n parle massa. / Però si n'hem de parlar / que quedo una cosa clara: / que no parlem castellà. / I que no xapurregem, / que parlar, parlem ben clar, / i que mos entenen bé / catalans i valencians. / Arnes, Horta i Riba-roja, / la Pobla, Boixar i Morella / parlen com a Pena-roja, / la Vall del Tormo o Maella.³

Arreu de les nostres comarques, a la serra o a la costa, varen sorgir altres notables autors que varen realitzar tasques antropològiques, dramàtiques o de recerca folklòrica; és el cas de Joan Povill Adserà (Vilalba dels Arcs, 1903 - Olesa de Montserrat, 1985), mestre en gai saber i autor de la famosa *La Passió i Mort de N. S. Jesucrist*, que es representa a Olesa (la Passió d'Olesa); Alfred Giner i Sorolla (Vinaròs, 1919-2005), farmacòleg, assagista, científic i organitzador de congressos del català als Estats Units; Carmel Biarnés (Ascó, 1928-1992), recopilador del món rural i poeta; Josep Ferré Royo, *Pep Soquet* (Amposta, 1931-2015), interessant dramaturg i autor de guions cinematogràfics; Carme Meix (Gandesa, 1936), novel·lista excelsa com a narradora de la terra eixuta, o Alfred Aixà (Peníscola, 1941-2003), filòleg i acadèmic de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

A l'últim, però no menys important, ens centrarem en el cercle literari de Tortosa i en tres de les seves crucials aportacions a les lletres catalanes: el *Llibre de les costums de Tortosa (Consuetudines Dertosa)*, el primer text jurídic redactat en llengua catalana, el 1272; la saborosa, informativa i entretinguda obra *Los coloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig (Tortosa, 1510-1574), la ploma més estelada del Renaixement català (*Vergés dixit*), i l'obra de Francesc Vicent Garcia (Saragossa, 1579 - Vallfogona de Riucorb, 1623), qui va créixer a Tortosa, conegut com el «Rector de Vallfogona» i considerat el poeta de Catalunya fins a l'esclat de Mossèn Cinto Verdager a la Renaixença.

Baix el mestratge omnipresent d'una figura cabdal com fou mossèn Joan Baptista Manyà i Alcoverro (Gandesa, 1884 - Tortosa, 1976) —la consciència catalanista de Tortosa, el bisbe de les esquerres, l'autor de *Theologumena*— va anar articulant-se un cercle literari, artístic i intel·lectual d'un altíssim nivell, que ens permet treure pit com a territori que ha aportat figures rellevants a les lletres catalanes.

A aquests autors se'ls ha enquadrat com a generació del 1952, data en què va engegar-se la publicació d'una revista cultural de raïls profundes, *Geminis* (1952-1961),

3. Desideri LOMBARTE I ARRUFAT (2000), «Som gent del Matarranya», a *Ataïllar el món des del Molinar: Antologia lírica*, edició a cura d'Hèctor Moret i Artur Quintana, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya.

en les pàgines de la qual van aparèixer traduccions al castellà dels clàssics catalans, cròniques lletrades sobre literatures europees i la nord-americana, les capdavanteres antologies poètiques d'autors novells en català i, com a curiositat a tindre en compte, la primera esquila mortuòria en l'idioma vernacle en vint anys (va ser el juliol del 1959, amb motiu del decés d'un dels patriarques de les nostres lletres, Carles Riba i Bracons, el pare del qual era fill de Tortosa). Tots ells havien begut de la lírica dels membres d'una altra generació, la del 1927, poetes de llarga trajectòria i d'un gran nivell en llengua castellana.

Aquests aguerrits literats comarcals són: Manuel Pérez i Bonfill (Tortosa, 1926-2018), Jesús Massip i Fonollosa (Roquetes, 1927 - la Garriga, 2021), Gerard Vergés i Príncipe (Tortosa, 1931-2014), Ricard Salvat i Ferré (Tortosa, 1934 - Barcelona, 2009) i Zoraida Burgos i Matheu (Tortosa, 1933), als quals hauríem d'afegir els esmentats lingüistes Joan Salvador Beltran i Cavaller i Josep Panisello.

A més, també seria just incloure al seu redós altres literats coetanis amb una trajectòria lletrada molt remarcable, però de formació posterior, com Ramon Miravall i Dolç (Roquetes, 1940), Josep Bayerri (Tortosa, 1944), Jesús M. Rodés (Tortosa, 1945) i Francesca Aliern (Xerta, 1947), així com artistes que varen aplegar-se en grups com Delta 51 i Macla 65, o que varen desenvolupar el seu talent en el marc del Club Universitari o el Centre del Comerç, cas de Frederic Mauri, Ferran Vilàs, Albert Favà, Cinta Sabaté, Maties Ballester, Robert Escoda, Joan Panisello o Jaume Rocamora.

Dos literats en particular mereixerien una anàlisi molt més acurada. Primerament, Ricard Salvat i Ferré, que va tindre un paper molt rellevant en el panorama escènic català de les darreres cinc dècades. Fundador de l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual, conjuntament amb Maria Aurèlia Capmany, va dirigir el Festival Internacional de Teatre de Sitges i va ser l'autor de memorables adaptacions teatrals de clàssics catalans.

Paral·lelament, Jesús Massip i Fonollosa era arxiver, historiador, poeta i autor de magnífics estudis sobre el *Llibre de les costums de Tortosa*.

Per qüestions de temps, ens centrarem en tres autors que varen realitzar tasca lletrada en l'àmbit de la ficció, tres secrets molt ben guardats de la literatura catalana baix la remor del riu.

Manuel Pérez Bonfill va guanyar-se un gran prestigi com a docent a l'Institut de Tortosa. Era fill del seu temps, per la qual cosa repetia significativament en tot moment que «li havia tocat ser professor de llengua i literatura castellanés, però la seua gran passió havia estat la llengua i la literatura catalanes». Va ser un intel·lectual extremament compromès amb la classe obrera i amb la catalanitat.

Nascut l'any 1926, era un dels xiquets del conflicte bèl·lic de 1936-1939, la Guerra Civil més incivil, sobre la qual ha reflexionat a bastament en nombrosos escrits. En la dècada del 1950 va endegar la seua carrera literària lligada a dos cap-

çaleres periodístiques de luxe, *Geminis* i *La Zuda* (en la seua segona fase de 1955-1963), que van incentivar la claror en un període d'extrema foscor cultural al país, així com, molt especialment, en aquella Tortosa conservadora i clerical del moment. La lluita obrera va marcar profundament la seua activitat pública als anys seixanta, fet que el va portar a ser empresonat pel règim dictatorial per la seua activitat política clandestina.

No ens trobem davant d'un poeta prolífic, ja que ha publicat amb comptagotes; tanmateix, ha demostrat tostemps una gran coneixença de la llengua catalana mitjançant un ús poètic brillant, perfeccionista i elaborat. El nostre professor representa un model d'intel·lectual i de poeta heterodox, influenciat pels referents sorgits durant la postguerra, tant en la cultura catalana com en la veïna castellana —sobretot, Riba i Gil de Biedma, i també Espriu, Ferrater i Foix. Ben allunyat del model d'intel·lectual orgànic de la Catalunya franquista, el podem definir obertament com a resistent i rebel. Se'ns apareix bàsicament com un home de lletres socialista i independent, lúcid i escèptic, antiprovincià, a la recerca d'una estètica en què llueixi principalment l'idioma en plenitud amb les seues imatges carregades de color, convençut del paper crucial que té la poesia en els moviments culturals i estètics; és a dir, un intel·lectual rigorós i didàctic, gens convencional, amb una notable formació acadèmica. La seua poesia experimenta amb tocs existencialistes, en una lluita acèrrima entre tradició i modernitat. Esdevé, a la vegada, una poesia sonora i treballadíssima, de recerca, carregada d'imatges i de tecnicismes que, a voltes, són de difícil enteniment per als no avesats a aquest tipus de lectura lírica. Una poètica que deixa entreveure la seua intencionalitat de «treballador de la cultura» modern, banyada per un grau de pessimisme, però amb l'ideari de revolta que l'ha de conduir a la superació. Una obra lírica breu, d'una força i d'una qualitat notables, que se'ns apareix com el resultat de l'apropiació selectiva de les principals propostes d'alguns dels autors més importants de les literatures catalana i europea. Va publicar els poemaris *Anys i treballs*, carpeta de poemes amb dotze gravats de Frederic Mauri (1963); *Extracte de resina*, conjuntament amb Frederic Mauri (2002), i *Giny d'aigua*, amb il·lustracions de Ferran Vilàs (2011).

Quant al seu primer recull de contes, *Amb algunes branques d'olivera*, va veure la llum l'any 1991, quan l'autor tenia seixanta-cinc anys, promogut pel claustre de professors de l'institut on treballava amb motiu de la seua jubilació. De manera escalonada anirien apareixent *Fràgils* (1996), *Carrer de només un* (2001), *Abusos del ritual* (2009) i *La fira de sempre* (2015). Autor no gens susceptible de ser adscrit a cap moviment en particular, Pérez Bonfill representa la voluntat evident de regeneració del sistema literari català en el dur període de la postguerra.

El 2010, el Govern català li concedia la Creu de Sant Jordi, en reconeixement de la qualitat de la seua obra i la significativa tasca docent que el feia mereixedor d'aquesta distinció, pel seu mestratge i la trajectòria cultural i cívica de referència a les Ter-

res de l'Ebre des dels temps de la resistència al franquisme. L'ancià professor havia tingut un paper primordial en l'articulació d'un entramat teatral extraordinari a Tortosa. La intensa reivindicació de la seua figura que s'havia realitzat durant els darrers anys va portar a tirar endavant l'Any Manuel Pérez Bonfill, el del seu norantè aniversari. El fruit d'això va ser un any nodrit d'activitats que van permetre realçar la figura d'un notable homenot de lletres nostrat. Es va triar un indret emblemàtic, l'Espai Sant Domènec, per tal que l'Ajuntament de Tortosa el nomenés per unanimitat fill predilecte de la ciutat, en un acte carregat d'emoció en el qual estava acompanyat per familiars, amics i companys de lletres i de lluites. El nomenament quedava justificat «per la seua extensa trajectòria professional docent, per l'alta qualitat literària, per la seua intel·lectualitat permanent i la seua fidelitat a la cultura catalana». L'homenatge acadèmic li arribaria dijous 3 de març a l'aula magna del Campus Terres de l'Ebre de la Universitat Rovira i Virgili (URV). Les tres universitats amb seu a Tortosa —la URV, la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED)— van coordinar-se per retre-li un merescut reconeixement universitari. Des del Campus Terres de l'Ebre de la URV es va promoure la reedició del poemari *Giny d'aigua*, mentre que la UOC va presentar la pàgina de l'escriptor al web *Lletra*, mitjançant el qual el situaven al costat dels grans autors de la literatura catalana. Dijous 21 d'abril, l'Ajuntament de Campredó concedia el seu nom a la biblioteca municipal. Va haver-hi una alta presència d'escriptors que van visitar l'exposició pels carrers del poble que portava el seu nom. El 23 de novembre, les II Jornades del Patrimoni Literari Ebrenç, que organitza la Biblioteca Marcel·lí Domingo, van incloure un monogràfic sobre la seua obra. Òmnium Cultural Terres de l'Ebre va impulsar l'organització de clubs de lectura dels reculls *Abusos del ritual* i *Carrer de només un* arreu de les biblioteques ebrenques: «Què fa un alumne de literatura? Llig!», solia repetir el professor a les seues classes. Aquesta activitat era, òbviament, necessària si volíem seguir el seu ideari. L'home de teatre, el narrador, el poeta, l'intel·lectual, l'home compromès, el professor mereixia un homenatge heterogeni com aquest a la seua terra natal. El seu treball lletrat, indubtablement, articula un univers literari de molt de pes:

Beneït sigui el jorn i el mes i l'any / en què els poetes poden fer llurs versos / vessats sobre la pau. / I beneïdes les muses. / Beneït el món farcit / de tantes il·lusions que a poc a poc / s'omplen com un raïm. / I beneït el vit de bou / que ens fa beure a galet. / Beneïts els beneïts, / per fi; que hi són per a glòria dels vius. / Beneïts siguin. / Ara és l'hora / —quan sembla que la tarda posa paranys al sol i se'ns ensorra— / És l'hora —dic, amics— de fer-ne un llibre. / L'escriurem de costums, / puix que el meu poble és poble de costums, / si no ho sabíeu.⁴

4. Manuel PÉREZ BONFILL (1993), «Beneïts», *L'orgull de ser pocs: 1954-1993: Tortosa*, Tarragona, La Gent del Llamp.

Corria l'any 1971, quan Zoraida Burgos i Matheu publicava el seu primer poemari, *D'amors, d'enyors i d'altres coses*. Ja era una veterana de trenta-vuit anys, i es convertia en la primera veu literària femenina notable de les comarques centrals dels Països Catalans. Abans de la seua aparició en l'àmbit literari, hi havia hagut algun intent de voluntarisme per part d'algunes dones⁵ territorials aficionades a les lletres de principis de la centúria passada (i ben poca cosa més). Ara fa cinquanta anys d'un any clau en la seua trajectòria, el 1971. L'editorial Joventut li va editar uns quants contes infantils: *Les perdiuetes de les potes vermelles*, *Les culleretes de la lluna*, *El mussol que va obrir els ulls de dia* i *La negreta Safu i el narcís*. Eren els seus primers volums narratius publicats, que li obrien camí. En l'àmbit dels versos, l'any abans s'havia emportat el prestigiós Premi Màrius Torres i s'havien inclòs poemes seus en *l'Antologia de la poesia social catalana*, publicada per Alfaguara, a cura d'Àngel Carmona. Diplomada en biblioteconomia per la Universitat de Barcelona, va exercir com a bibliotecària a la seua ciutat natal durant dècades. La carrera literària de Zoraida Burgos l'ha portada a l'excel·lència. Avui no es pot parlar de poètica catalana del darrer quart del segle passat i de principis d'aquest sense la seua aportació. L'any 1992 va obtindre el Guerau de Liost amb *Blaus*, i l'any següent el Premi Ciutat de Tarragona de novel·la Josep Pin i Soler per *L'obsessió de les dunes*. Amb *Convivència d'aigües*, el 2018 s'aplegava tota la seua obra poètica completa, Premi de la Crítica Catalana, que incloïa també els poemaris *Vespres* (1978), *Cicle de la nit* (1982) i *Absolc el temps*, Premi de Poesia Vila de Lloseta de 2012.

L'any 2020, la cantautora i periodista Montse Castellà va treure a la llum la biografia *Zoraida Burgos i Matheu*, apunt biogràfic que permet endinsar-nos en el món de l'escriptora, una vida plena d'experiències llibresques i de lluites socials. La seua obra està marcada per la preocupació pel pas del temps, el temps robat de la dictadura, que portà a tallar pensaments, ales..., i a una educació carregada d'extremisme religiós, que impedia qualsevol tipus de llibertat. A la vegada, va apropar al català un document històric extraordinari, la *Carta des de la presó de Birmingham*, de Martin Luther King. Amb aquesta obra agafa una doble dimensió. Primerament, la reivindicació de les llibertats humanes i la condemna de tota discriminació racial, i, en segon lloc, ficar un altre granet d'arena en la història literària del català, com a llengua a la qual poden adaptar-se tota mena de textos. Estudiosa d'idiomes (coneix l'anglès i l'alemany), traductora, artista restauradora,

5. Enriqueta Ferrús, de Vinebre; Fina Mar, resident a Alcanar; Maria Llaó *Montserratina*, del Perelló.

ens hem de felicitar de tindre entre nosaltres una autora amb un llegat literari tan significatiu:

Convivència d'aigües, el meu paisatge. / El vol de les gavines confon les superfícies, / espills de rogenques nuvolades ponents, riu amunt. / Davallen els camins vers la planícia / reverberant de sol. / La lluna s'emmiralla, / basses de nits salobres. / El teu alè m'apropa la fragància dels grèvols odorants, / aspre vent de dalt tallant entre el rocam esquerp. / Els voltors vincden el vol en mòbils espirals. / Al fons el barranc, lluent silenci, els còdols. / De les últimes cendres, foc vespral, / un poema arrapa àvidament les més lleus engrunes de càlids epitelis. / Metafòric redós, alquímia, l'escriptura. / Humides oquedats, esclat, a l'alba, d'irreals colors i llavis líquids, / demoren la immediata urgència d'atresorar imatges.⁶

Gerard Vergés i Príncep és el secret més ben guardat de la literatura catalana, un número u. Una de les veus poètiques més importants de la nostra poètica dels darrers quaranta anys. Un intel·lectual multidisciplinari, d'una vastíssima erudició en tots els àmbits culturals, de tracte afable i humil. Un savi enciclopèdic. Més enllà dels premis i de les distincions que va rebre en vida —entre els quals, el Premi Carles Riba, el 1981, amb el seu reconegudíssim poemari *L'ombra rogenca de la lloba*; el Premi Josep Pla, el 1986, per *Tretze biografies imperfectes*, o la Creu de Sant Jordi, el 1997—, la figura de Vergés es projecta més enllà de l'àmbit literari en sentit estricte. Primerament, escoltem el seu gran himne poètic, «Parlo d'un riu mític i remorós»:

Tot sovint penso que la meva infància / té una dolça i secreta remor d'aigua. / Parlo de la verdor d'un delta immens; / parlo dels vols dels ibis / (milers d'ibis / com volves vives de la neu més blanca) / i del flamenc rosat (de l'íntim rosa / d'un pit de noia gairebé entrevist). / I parlo del coll-verd bronzint per l'aire / com la pedra llançada per la fona, / de l'anguila subtil com la serpent, / la tenca platejada de les basses. / Parlo del llarg silenci on es fonien / l'aigua dolça del riu, la mar amarga. / Parlo d'un riu entre canyars, domèstic; / parlo —Virgili amic— de l'horta ufana, / dels tarongers florits i l'api tendre, / de l'aixada i la falç, del gos a l'era. / (Lluny, pel cel clar, va un vol daurat de garses.) / Parlo d'un riu antic, solcat encara pels vells llaguts: els últims, llegendaris / llaguts, tan afuats com una espasa, / i carregats de vi, de llana, d'ordi, / i amb mariners cantant sobre la popa. / Parlo d'un lent crepuscle que posava / or tremolós a l'aigua amorosida, / punts de llum a les ales dels insectes, / solars refrectiments als ponts llunyans. / Dolça remor de l'aigua en el record.⁷

6. Zoraida BURGOS (1993), «Convivència d'aigües», a *Blaus*, Barcelona, Columna.

7. Gerard VERGÉS (1986), «Parlo d'un riu mític i remorós», a *Long play per a una ànima trista*, Barcelona, Proa.

Gastronòmicament parlant, la seua obra seria *delicatessen*. La seua reconeguda destresa literària ha quedat plenament reflectida en l'alta qualitat dels seus escrits en tota una amalgama de gèneres. Si bé ha estat lloat majoritàriament per l'habilitat poètica, les seues narracions van assolir un nivell notabilíssim, caracteritzades per l'elegància estilística, la riquesa lingüística, l'abundant contingut cultural, les aportacions historicistes, les descripcions detallades i l'extrema originalitat narrativa. Per mitjà d'una aguda ironia, era capaç de convertir qualsevol situació indiferent en informació transcendent, cosa que li va permetre endur-se uns quants guardons de notable prestigi. Per tant, per tal d'analitzar d'una manera concisa la seua dimensió lletrada, hem de tindre ben present la seua heterogènia activitat com a biògraf, antòleg, narrador, assagista (ponent de l'erotisme), memorialista, retratista paisatgístic, redactor de cartes, articulista o columnista, gastrònom, comentarista literari, crític d'art, analista musical, analista polític, cronista teatral, recopilador, costumista, narrador de viatges, escriptor de discursos, prologuista o traductor.

Apotecari de professió i empresari del sector, havia estat professor universitari. Era un home de ciència en l'àmbit professional i de lletres en el vocacional. Destaca el seu compromís vers la llengua i la identitat nacionals. Va conrear una àmplia varietat de gèneres, fruit de la vasta diversitat d'interessos que tenia tot-hora ben presents, que el motivaven i l'omplien intel·lectualment, els quals mai no hauríem de permetre'ns el luxe de deixar caure en el pou profund de l'oblit.

Aquí ens referim al seu interès per l'elaboració de reculls biogràfics. Si l'any 1981 el literat tortosí entrava amb força poèticament a les lletres catalanes amb *L'ombra rogenca de la lloba*, quatre anys després es coronava en prosa amb *Tretze biografies imperfectes*. Havia fet el cim! Expressió coetània de moda, atès que els membres de la històrica segona expedició catalana a l'Everest del 1985 aconseguien escalar la muntanya més alta del planeta. Tota una fita que omplia d'orgull el país sencer i que va esdevindre una icona del nou model de país que s'anava construint des de la recuperació de la Generalitat de Catalunya el 1979. És quelcom palmari el fet que ens trobem davant de dos obres que varen sorprendre molts crítics literaris per llur originalitat i capacitat d'inventiva. Dona senyals d'anar a la recerca deliberada d'una estètica que demostrés que les coses poden explicar-se de manera francament diversa. A la vegada, volia posar de manifest que la literatura no tenia res d'avorrida, sinó que instruïa en tot moment i permetia passar molt bones estones amb un llibre al davant.

Cal posar l'accent de nou en el fet que l'esteticisme era quelcom bàsic per al nostre literat, així com la realització implícita d'un producte que captivés pregonament el lector, al mateix temps que li permetés sortir-se'n amb els seus habituals experiments lingüístics que acostumaven a donar categoria al text literari.

En la redacció biogràfica, creiem que devia tindre en ment, molt específicament, posar-nos al corrent dels interessos personals d'una manera creativa i amena. Mitjançant aquesta curiosa forma de redactar semblances biogràfiques, introduïa els temes més diversos sobre els quals li plaïa fer cinc cèntims. Pròpiament, les arriba a qualificar de plusquamperfectes, com a exemple del grau màxim de la imperfecció, car s'allunyaven de les retòriques referents a l'indret de naixença, l'ofici dels progenitors o les amants d'un personatge en particular.

Com a poeta, és autor d'una obra que ens pot semblar escassa, però que ha de ser considerada d'entre les més sòlides i interessants de la lírica catalana de les darreres dècades del segle xx i principis de l'actual. Va ser un humanista en el sentit més ampli del terme, atret pel món dels clàssics —des dels grecs i els llatins fins als medievals i els renaixentistes—, però, també, per la modernitat, i interessat per la literatura menys coneguda i per l'art més actual, així com per totes les exquisideses de la vida quotidiana. El gros de la seua obra poètica data de la dècada dels anys vuitanta del segle passat, amb tres volums —*L'ombra rogenca de la lloba* (1982), *Long play per a una ànima trista* (1986) i *Lliri entre cards* (1988). Posteriorment, trobem dos nous llibres publicats de manera molt esparsa: *La insostenible lleugeresa del vers* (2002) i *El jardí de les delícies* (2014). En el magnífic llibre de sonets *Lliri entre cards* ens permet comprovar la seua sensibilitat i el seu ampli coneixement de la cultura antiga. Tanmateix, la riquesa de la seua lírica necessita, a cops, sortir del sonet i obrir-se a un devessall esclatant, com en aquest exuberant poema, en la veu d'Abu Bakr, dit també *Al-Turtusí*:

De tot el meu Al-Andalus queden tan sols un cofre / i un grapat de monedes de plata prima, més aviat bastarda. / I el record d'Abu Bakr, que era muftí i filòsof / i que ensenyà a Damasc i morí a Alexandria. / Al cementiri d'Uala, davant la Porta Verda, reposen els seus ossos. / Va deixar escrit un llibre: *La llanterna dels Prínceps*. / Abu Bakr, dit també Al-Turtusí, va amar moltíssim / aquest mateix paisatge que jo estimo: / el riu ample i feliç, / les fondes valls on creix el magraner / i l'aigua rotatòria de les sínies. / L'aigua, ah l'aigua en el desert! / Com canta l'aigua, oh Déu, com canta l'aigua als brolladors de marbre! / No hi ha al món so com el de l'aigua: / l'aigua canta millor que el rossinyol en la nit alta, / millor que el vent entre el tul rosa dels tamarius florits, / millor que els cròtals de les ballarines.⁸

Com a tortosí, Vergés havia de sumar-se a la nòmina de poetes catalans que ha volgut refer el tòpic d'un dels poemes més coneguts del Rector de Vallfogona, el de la dama/noia que es pentina. I ho va fer, és clar, duent-la a una platja del Delta:

8. Gerard VERGÉS (2002), «Cofre àrab», a *La insostenible lleugeresa del vers*, Barcelona, DVD Edicions.

Miro la serp benigna de la trena / i el gest airós que fas quan et pentines; / miro el maig adorable de les sines, / miro el teu cos esvelt damunt l'arena. / Escuma i sol i nacre i llum serena, / t'evoco sota un cel ple de gavines. / Agraïda és la mar, algues, petxines / et duen les onades com a ofrena. / Meravellat, contemplo perles fines / —dic gotes d'aigua— per la pell morena, / i penso en les fondàries marines. / Penso en el ventre dolç, la dolça esquena, / penso en el cap que dolçament inclines. / Penso si dir-te dona o bé sirena.⁹

Un poeta de primera magnitud, d'una lírica extrema i delicada, humanista i irònica, culta i quotidiana. Universal i ebrenc. Un dels grans de la poesia catalana contemporània. I, posant-nos reivindicatius, el nostre Premi d'Honor de les Lletres Catalanes en potència!

Ja per acabar, després d'haver fet cinc cèntims sobre el treball lletrat a la nostra llercavònia, durant la primera dècada d'aquesta centúria van tindre l'acompanyament de tot un estudiós de la literatura catalana medieval, membre de la SF de l'IEC des del 1997, com Joan Salvador Beltran, amb qui hem començat. Curt J. Wittlin va veure la primera llum a Reinach, al cantó suís de Basilea-Camp. El fet de conèixer i rebre el mestratge del professor castellonenc Germà Colón a la Universitat de Basilea el va influenciar notablement, atès que el va introduir en els estudis de la llengua catalana, que varen esdevenir la seua gran passió. El 1967 va ser nomenat professor de francès a la Universitat de Saskatchewan, a la ciutat canadenca de Saskatoon, de la qual va ser catedràtic de filologia romànica i lingüística històrica. Ens trobem davant d'un estudiós molt estimat per la seua gentilesa i amabilitat i per la gran qualitat dels seus treballs filològics. Va formar part de les entitats d'estudis més importants del país i ha estat altament condecorat per algunes institucions nacionals. Membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, la Generalitat de Catalunya li va concedir la Creu de Sant Jordi i l'IEC va nomenar-lo «investigador de l'any» el 1999.

Va ser el gran estudiós de l'obra del frare franciscà Francesc Eiximenis (Girona, 1330 - Perpinyà, 1409), un dels autors catalans medievals més llegits, copiats, publicats i traduïts.

A principis del segle XXI, després de quaranta anys per terres nord-americanes, va establir-se vora l'Ebre, on va viure amb passió la catalanitat, el desenvolupament dels estudis literaris, la vida literària a casa nostra i, molt especialment, el procés independentista. Soci d'Òmnium Cultural, altament vinculat al País Valencià, usuari gairebé diari de la Biblioteca Marcel·lí Domingo, caminador i excursionista incansable, durant els darrers anys va rebre tot un seguit d'homenatges merescuts per part d'amics i d'institucions. La figura de Curt J. Wittlin ens ha apassionat veritablement a molts. Home polifacètic i polièdric, fidel a la catalani-

9. Gerard VERGÉS (1988), «Noia pentinant-se a la platja», a *Lliri entre cards*, València, 3 i 4.

tat, va deixar-nos un llegat d'estudis veritablement immens. Curt J. Wittlin era suís de naixement, canadenc pel fet laboral i català de cor i d'ànima. Era un ciutadà que creia en aquest país i que volia fomentar tothora les seues lletres més il·lustres. «Sapere Aude, l'humanisme viatja amb els llibres...», frase que ens deixa com a llegat.

Joan Baptista Manyà, Sebastià Juan Arbó, Joan Povill i Adserà, Artur Bladé i Desumvila, Joan Cid i Mulet, Roc Llop i Convalia, Trinitari Fabregat, Alfred Giner i Sorolla, Manuel Pérez i Bonfill, Jesús Massip, Josep Panisello, Carmel Biarnés, Gerard Vergés, Joan Salvador Beltran, Zoraida Burgos, Ricard Salvat, Carme Meix, Artur Quintana, Desideri Lombarte, Alfred Ayza, Curt J. Wittlin, Ramon Miravall, Josep Bayerri, Jesús M. Rodés, Francesca Aliern... tostemps en la remembrança.

No són secrets literaris nostrats! Són lletra ebrenc/ilercavona, lletra catalana!

EMIGDI SUBIRATS I SEBASTIÀ
Professor a l'Institut Dertosa de Tortosa

El tortosí: cruïlla de la llengua, cruïlla d'isoglosses

1. INTRODUCCIÓ

La varietat lingüística que es parla a les comarques centrals del domini lingüístic català ha rebut tradicionalment el nom *tortosí*. Així figura també en el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) —«Subdialecte de transició entre el català nord-occidental i el valencià, parlat al Baix Ebre, al Montsià, a la Ribera d'Ebre, a la Terra Alta, als Ports de Morella, a part del Maestrat i al Matarranya»— i en el *Diccionari normatiu valencià* (DNV) —«Varietat del català parlada en la regió de Tortosa». No entrem ara en la precisió d'un diccionari o de l'altre a l'hora de delimitar l'extensió geogràfica del tortosí. El que volem destacar és que les divergències afecten no tant el nom que rep com la seua extensió geogràfica i la seua consideració com a entitat dialectal, de la qual cosa no ens ocuparem aquí.

Pensem que les discrepàncies respecte al territori que abraça el tortosí són produïdes, sobretot, pel fet que estem parlant d'una àrea que comparteix alguns trets lingüístics amb el nord-occidental i d'altres amb el valencià. Els parlars del Priorat no s'hi inclouen perquè es poden considerar una àrea de transició entre el bloc oriental i l'occidental, situada a cavall dels tres subdialectes que l'envolten: el tarraconí, el lleidatà i el tortosí (Llamas, 2018).

Darrerament, triomfa en els mitjans de comunicació i entre bona part de la població la denominació *ebrenc*, que creiem que no és adequada per a referir-se, científicament, als parlars de tota aquesta àrea, ja que se circumscriu a les quatre comarques catalanes de l'Ebre (i al Matarranya, a tot estirar, les aigües del qual són tributàries de l'Ebre) i, per tant, no ens és útil per a anomenar una varietat

dialectal que va més enllà del riu de la Sénia, al sud, i penetra per la Franja d'Aragó, a l'oest. L'enyorat Joan Salvador Beltran així ho defensava també en la comissió de la qual vam formar part i que va redactar l'article *ebrenc* per a sol·licitar-ne la inclusió en el DIEC. La proposta fou acceptada en el Ple de la Secció Filològica (SF) del 20 de gener de 2017 i no recull, doncs, cap acceptació de *varietat dialectal*.

Quant al nom, per tant, *tortosí* és el terme més acceptat i emprat. S'hi han referit mossèn Alcover, Barnils, Fabra, Badia i Margarit o Sanchis Guarner, entre d'altres. Més cap aquí, en una obra de referència per a la difusió de la dialectologia, Joan Veny (1998), en caracteritzar el català nord-occidental i la seua extensió, considera el Baix Ebre, el Montsià, la Terra Alta i el Matarranya com a zona de transició cap al valencià, tot afegint que els Ports, el Maestrat i l'Alcalatén participen d'aquest caràcter amb isoglosses variables. En la mateixa obra, però, explicita que «aquest subdialecte s'estén d'una manera estricta pel Baix Ebre i el Montsià» i que la resta es poden considerar comarques de transició entre el valencià i el nord-occidental (Veny, 1998, p. 103).

El 1989 apareix un dels primers estudis que se centren específicament en el tortosí: *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. En la introducció, l'autora, M. Àngels Massip, diu el següent sobre aquesta varietat lingüística:

Quan parlem de tortosí, ens referim al parlar de les comarques del Baix Ebre, el Montsià, la Terra Alta, el Matarranya, la Ribera d'Ebre, el Maestrat i els Ports de Morella. Aquest subdialecte del català nord-occidental és un parlar de transició entre el nord-occidental i el valencià i participa de les característiques lingüístiques d'ambdós dialectes. Com a parlar de transició que és, no el podem considerar homogeni: les comarques del nord tenen més coincidències amb el lleidatà, al Matarranya hi ha trets coincidents amb l'aragonès i al Maestrat i els Ports de Morella hi trobem trets valencians. (Massip, 1989, p. 15)

Lluís Gimeno és un dels especialistes que més ha estudiat i descrit aquesta varietat lingüística, des de fa dècades. En l'article «El tortosí. Extensió i característiques dialectals», defensa que «el tortosí té prou trets lingüístics rellevants que el fan mereixedor per ell sol com a formant, juntament amb el català nord-occidental i el valencià, dels tres subdialectes del català occidental» (1991, p. 171). Sobre la delimitació del tortosí, afirma:

Quan parlem de tortosí, ens referim al dialecte de les comarques del Baix Ebre, el Montsià, part de la Terra Alta, el Matarranya, l'Alt i el Baix Maestrat, la Tinença de Benifassà i els Ports de Morella. Però realment aquest dialecte que abraça tant de territori es divideix, des del punt de vista lingüístic, en dos parlars: *a)* el tortosí septentrional, i *b)* el tortosí meridional. El nom ja és fixat històricament, i actualment coincideix d'una manera gairebé absoluta amb els territoris que formen part del bisbat de Tortosa. (Gimeno, 1991, p. 171)

Pere Navarro, en el seu estudi sobre *Els parlars de la Terra Alta* (1996, vol. 1, p. 322), conclou que la comarca protagonista de la seua tesi doctoral participa tant de trets del català nord-occidental com del català valencià i precisa que quant al lèxic els paral·lelismes són més nombrosos amb el valencià, mentre que en el terreny morfològic la Terra Alta s'acosta més al nord-occidental. Per la seua banda, Olga Cubells Bartolomé, a *Els parlars de la Ribera d'Ebre* (2009, vol. 1, p. 449), arriba a la mateixa conclusió pel que fa a la seua comarca d'estudi: hi constata més paral·lelismes morfològics amb el nord-occidental i més paral·lelismes lèxics amb el valencià. Així mateix, puntualitza que els parlars del sud de la Ribera d'Ebre presenten més trets coincidents amb el valencià, mentre que els del nord del Pas de l'Ase en tenen més de coincidents amb el nord-occidental.

Andreu Beltran, en l'article «La llengua al nord del País Valencià» (1999), distingeix entre *valencià septentrional* —subdividit en *parlars de la Plana* i *parlars d'interior* (en aquests darrers encabeix les comarques de l'Alcalatén, l'Alt Maestrat i els Ports)— i *tortosí meridional*, el qual comprèn el Baix Maestrat i continua per la comarca del Montsià.

Jordi Colomina no troba gaires trets peculiars del tortosí i creu que el més definidor d'aquest parlar és el seu caràcter de transició —«trets valencians en un parlar del Principat, trets catalans en un parlar valencià» (1999, p. 88)—, per la qual cosa opta per mantenir la posició tradicional proposada per Veny:

Un parlar tortosí, inclòs en el nord-occidental, està per les comarques del Baix Ebre i el Montsià, per la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Pel que fa a les comarques septentrionals valencianes només el Baix Maestrat presenta trets tortosins abundants. Una part dels parlars del Matarranya també es poden incloure en l'àrea tortosina. (Colomina, 1999, p. 88)

Ramon Sistac, en *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis* (1998), va més enllà en el qüestionament d'una entitat pròpia per al tortosí. Defensa que el català occidental és un contínuum i que fins i tot la divisió entre català nord-occidental i valencià no té gaires arguments des del punt de vista estrictament lingüístic:

Denominacions com *tortosí* o *valencià septentrional* corresponen a un criteri més geogrficoadministratiu que no pas dialectològic; tant és així que no se sap ben bé fins on arriba l'un i on comença l'altre. El tortosí no és res més que valencià ultraseptentrional o, si així es vol, el valencià septentrional és tortosí meridional. Hi ha límits precisos de fets lingüístics molt concrets, allò que coixem amb el nom d'isoglosses, però no hi podem constatar una frontera dialectal clara i neta. (Sistac, 1998, p. 42-43)

En la mateixa línia que Gimeno (1991) i que Beltran i Panisello a *Cruïlla* (2002), Manuel Sifre (2005, p. 96) divideix el català occidental en tres dialectes: el nord-occidental, el tortosí i el valencià. Reconeix, però, la impossibilitat de traçar una frontera nítida entre el tortosí i el valencià, per la qual cosa analitza sis característiques fòniques i flexives que representa cartogràficament amb isoglosses: *a*) pronunciació o no de *-r* final; *b*) caiguda o manteniment del fonema /d/ en els derivats llatins *-ATOR-* (*mocaor/mocador*); *c*) sensibilització o emmudiment del so dental final del grup *-nt* (*pont*); *d*) article masculí *el/lo*; *e*) desinència de la primera persona del present d'indicatiu en verbs de la primera conjugació (*canto/cante*), i *f*) desinència de l'imperfet de subjuntiu (*cantés/cantara*). Més endavant analitzarem alguna d'aquestes isoglosses.

Cubells Bartolomé i Navarro fan una descripció sintètica, però completa, del tortosí en el treball «Descripció lingüística del català de la diòcesi de Tortosa» (2010), que forma part de l'obra coral *Història de les Terres de l'Ebre*. Hi conclouen el següent:

El que és acceptat per tothom és que aquesta zona de transició presenta uns límits entre un dialecte nord-occidental i un altre de sud-occidental o valencià que no segueixen un feix d'isoglosses homogeni que la delimiti clarament, sinó que les isoglosses segueixen traçats equidistants les unes de les altres, fet que caracteritza de manera particular aquest territori. (Cubells Bartolomé i Navarro, 2010, p. 400)

En l'obra *Els parlars valencians* (2017), els seus autors, Vicent Beltran Calvo i Carles Segura-Llopes, també divideixen el català occidental en tres grans varietats, entre les quals hi ha el tortosí:

Considerem que el català occidental es pot dividir en tres grans varietats que, com totes, presenten parlars de transició i particularitats diverses. El nom d'aquestes varietats no és estable ni completament acceptat. Proposem: *a*) el català nord-occidental (també se'n diu lleidatà, on s'inclouen els parlars palla-resos i ribagorçans); *b*) el tortosí; i *c*) el valencià. Aquestes tres varietats no coincideixen amb cap frontera provincial o autonòmica. (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2017, p. 23)

És a dir, les isoglosses que delimiten sobre el terreny l'ús d'unes formes lingüístiques concretes —que s'accepten com a típicament valencianes— respecte de les seues complementàries no coincideixen amb les fronteres autonòmiques. Així, ens adonarem que algunes de les isoglosses més representatives que tracen la transició entre el nord-occidental i el valencià se situen prou al sud del límit entre el Principat i el País Valencià. A vegades, alguna pot penetrar des de l'àrea costanera del nord de Castelló per l'interior, ocupant bona part del Matarranya, Franja amunt.

Quant als límits septentrionals del tortosí, a banda de les aportacions de Gimeno (1991, 1994 i 1997), comptem amb els treballs d'Olga Cubells i Jordi Satorra, els quals han estudiat en diversos articles (Cubells Bartolomé i Satorra, 2003 i 2005; Satorra, 2003) els diferents trets que caracteritzen el pas del tortosí al lleidatà¹ en poblacions de les comarques de la Ribera d'Ebre, el Priorat, el Segrià, les Garrigues i el Baix Cinca. La comarca més propera al Baix Ebre pel nord, la Ribera d'Ebre, representa, segons Cubells Bartolomé, «la frontera de transició entre els subdialectes lleidatà i tortosí» (2009, vol. 1, p. 476). Per a més informació sobre la bibliografia que ha tractat els límits i l'extensió del tortosí, també es pot consultar l'article de Buj «Extensió, límits i terminologia del tortosí segons diverses fonts bibliogràfiques» (2002), que es fixa específicament en aquesta qüestió.

Per a il·lustrar aquesta variació, hem centrat el gros de la nostra intervenció en la presentació d'uns mapes que reflecteixen, sobre el terreny, que en l'àrea del tortosí coincideixen un conjunt de trets lingüístics distintius tant del nord-occidental com del valencià.

Hem agrupat els mapes segons els nivells lingüístics clàssics (fonètica, morfologia, lèxic) i la tria ha hagut de ser forçosament limitada. Creiem, tanmateix, que, amb el que exposem, ens podem fer una idea força aproximada de la variació existent en tortosí i que és precisament aquesta variació allò que el singularitza.

Hem traçat les isoglosses resseguint els estudis lingüístics que en les últimes dècades s'han centrat en aquesta zona i que l'han convertit en una de les més analitzades, de manera minuciosa i sistemàtica, de tot el domini de la llengua. Pel que fa a les Terres de l'Ebre en sentit estricte, les d'administració catalana, totes les localitats han estat estudiades des del punt de vista de la geolingüística: Pere Navarro (1996), la Terra Alta; Olga Cubells Bartolomé (2009), la Ribera d'Ebre; Àngela Buj (2019), el Montsià, i Carles Castellà (2020), el Baix Ebre. El Priorat ha estat analitzat per Emili Llamas (2018). Les dades del límit nord del tortosí s'han pres dels estudis de Cubells Bartolomé (2016) i Cubells Bartolomé i Satorra (2003 i 2005). Les isoglosses que recorren la comarca del Matarranya s'han elaborat seguint, bàsicament, les aportacions de Gimeno (1997), Navarro (2005) i Cubells Bartolomé i Navarro (2010). Pel que fa al límit meridional del tortosí, s'han consultat les obres de Gimeno (1994 i 1997), Cubells Bartolomé i Navarro (2010), Pradilla (2013) i Beltran Calvo i Segura-Llopes (2017). També l'*Atles lingüístic del domini català* (ALDC) (Veny i Pons, 2001-2018) proporciona informació valuosa de localitats concretes.

Estan en desenvolupament les tesis doctorals del Matarranya i del Baix Maestrat. Quan estiguen enllestides, juntament amb estudis anàlegs de la comarca dels

1. Més enllà de la dificultat de fixar exactament els trets específics i l'abast geogràfic d'aquest anomenat lleidatà.

Ports i de l'Alt Maestrat, que encara ens manquen, la fotografia d'aquesta àrea geogràfica central del domini lingüístic serà d'una precisió nítida.

També convé puntualitzar que, sovint, un tret lingüístic potser no troba el límit exacte en una població i que en una mateixa localitat poden conviure dues (o més) solucions per a aquest tret determinat. La convivència d'aquestes variants és pròpia d'una àrea de transició, per la qual cosa cal interpretar les isoglosses com una aproximació, molt precisa, però aproximació al cap i a la fi. Aquesta variació pot trobar la seua explicació també en la diacronia. Nosaltres ens hem basat en dades que els estudis dialectològics exigeixen que siguin procedents d'informants de primera generació, més grans de seixanta anys. Amb el canvi del model de societat respecte a la que van viure aquests informants en la seua joventut, amb els fluxos demogràfics actuals, amb la pressió de la varietat estàndard i amb la mateixa evolució de la llengua és fàcil, doncs, que aquestes diferents variants conviquen sobre el terreny (i fins dins d'una mateixa família o individu) per al mateix tret lingüístic.

A l'últim, s'observarà que alguna isoglossa està traçada amb una línia discontinua. Això indica que el límit d'aquell fenomen lingüístic es troba més enllà del límit del mapa que presentem. També pot reflectir que, amb els estudis que hem analitzat, no hem pogut constatar exactament sobre el mapa la delimitació d'aquell tret concret (per exemple, és el cas de l'ús de *enciam* o *encisam* entre la comarca dels Ports i la del Matarranya).

2. ANÀLISI LINGÜÍSTICA

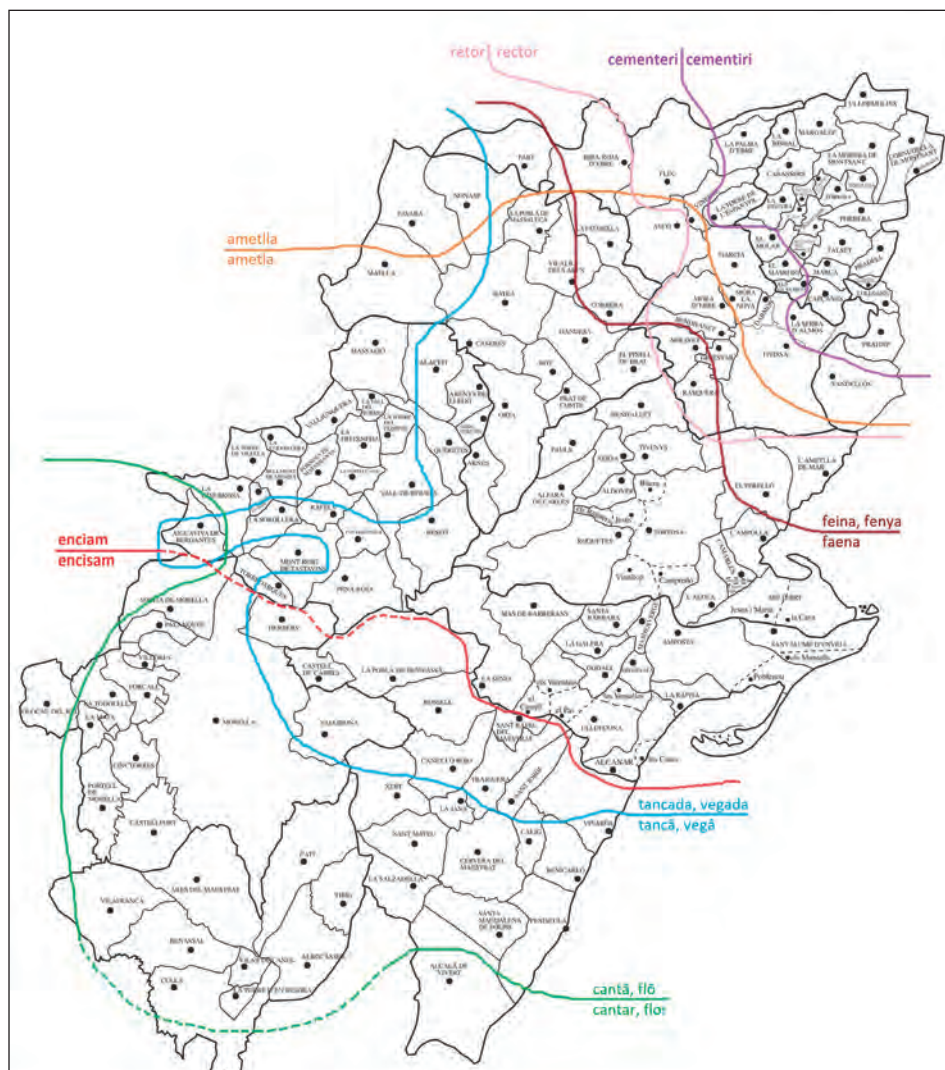
2.1. Fonètica

Les isoglosses que hem triat es reparteixen al llarg de tot el domini del tortosí, des del límit entre la Ribera d'Ebre i el Segrià (al nord) i amb el Priorat (a l'est), fins al sud del Baix i l'Alt Maestrat, amb un traçat irregular però predominantment transversal, de nord-oest a sud-oest (mapa 1).

Les solucions valencianes *retor* (amb reducció del grup CT), *cementeri* i la no palatalització dels grups T'L, D'L (per exemple a *ametla*, amb pronúncia de /l/ simple o geminada) arriben fins a la Ribera d'Ebre, comarca de transició entre el tortosí i el lleidatà, com hem comentat anteriorment. La isoglossa que delimita les variants *ametla/ametlla* pot circular més al nord o més al sud, en funció del mot (*espatla/espatlla, guatla/guatlla...*).

El mot *faena*, genuí i general en valencià, troba el seu límit d'ús en una línia que va del Baix Ebre² a la Ribera d'Ebre i la Terra Alta. A la major part de la Ri-

2. Al Perelló ja diuen *fenya*, però també s'hi pot sentir *faenada*, derivat de *faena*, amb la connotació negativa que es refereix a una acumulació de faena que s'ha de fer.

MAPA 1. Fonètica.

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

bera d'Ebre ja és usual i predominant la variant *fenya*, com en gran part del nord-occidental i del tarragoní.

Per la part meridional trobem una isoglossa qualitativament menor, la de la distribució de les variants *enciam/encisam*, que és de les poques que coincideix amb el límit administratiu entre Catalunya i el País Valencià. En presentem, però,

dues de més representatives i que habitualment es consideren com a caracteritzadores del valencià. Es tracta de la solució del sufix -ATA i de la sensibilització de la /r/ de final de mot. Doncs bé, en el primer dels casos, nou localitats del Baix Maestrat mantenen la dental intervocàlica final d'aquests grups (*tancada*, no *tancâ*). Pel que fa a la ròtica, l'única localitat de tota aquesta àrea on es pronuncia de manera sistemàtica és Alcalà de Xivert, al sud del Baix Maestrat. Per l'interior, els Ports, l'Alt Maestrat, l'Alcalatén i la major part de la Plana Alta emmudeixen aquest so final (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2017, p. 89), d'aquí ve que assenyalem aquesta isoglossa amb línia discontinua.

2.2. Morfologia nominal

En aquest cas, les isoglosses dels fenòmens triats es reparteixen de manera gairebé proporcional per la geografia del tortosí (mapa 2). La més septentrional és força significativa, perquè estableix l'ús general del demostratiu de proximitat *este* a tota l'àrea del tortosí i, fins i tot, més enllà, a les poblacions de Maials, Almatret i Mequinensa (Cubells Bartolomé, 2016, p. 26) i a les limítrofes del Priorat amb la Ribera d'Ebre (Llomas, 2018, p. 103), però ja no a la Palma d'Ebre, on el demostratiu apareix amb el reforçament (*aquest*).

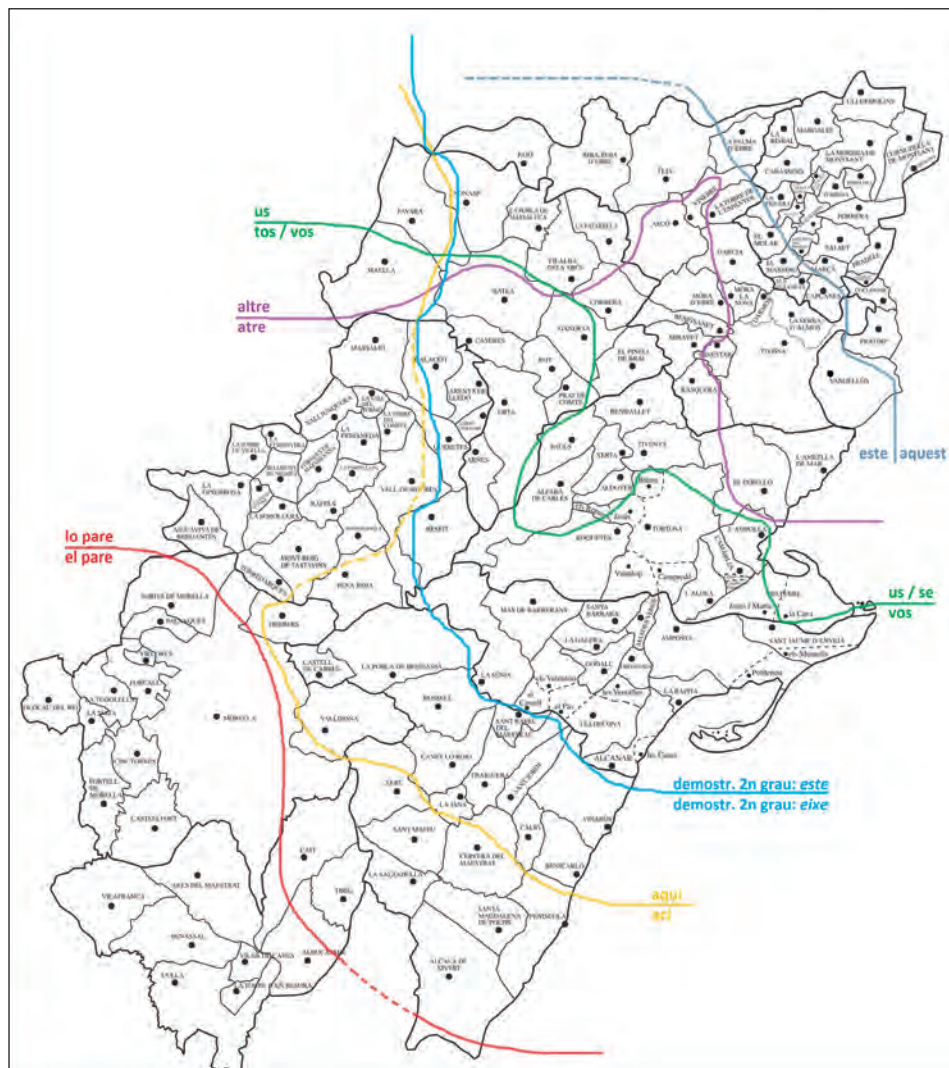
Si ens desplaçem cap al sud, trobem la isoglossa que marca la pèrdua de la líquida /l/ en l'indefinit *altre*, tret coincident amb el valencià. El manteniment d'aquesta líquida, per tant, troba el seu límit entre el Perelló i l'Ampolla, per la costa, i entre Maella i Massalió, per la Franja. Cal dir que la forma *atre* també ha estat recollida per l'ALDC en localitats més septentrionals, tant del nord-occidental com de l'oriental.³

L'ús de la forma plena o de la forma reforçada del pronom feble de segona persona del plural també remarca el caràcter de transició del tortosí. El pronom *us* és general a la Ribera d'Ebre, a la meitat nord del Baix Ebre i en part de la Terra Alta. D'aquí en avall, la forma plena *vos* (o *tos*, analògica a la segona persona del singular i predominant a la Terra Alta i al Matarranya) pren protagonisme i acostava aquests parlars al valencià.⁴

Més al sud hi ha una de les poques isoglosses qualitativament remarcables que coincideixen amb el límit administratiu amb el País Valencià: el manteniment del demostratiu de segon grau *eixe* (o *ixe*) és general a totes les comarques valencianes i s'endinsa cap al nord per la Franja. A la zona d'administració catalana aquest demostratiu ha desaparegut pràcticament, per bé que Buj (2019, p. 91) n'ha enregistrat exemples a Mas de Barberans i als Valentins. Segurament, i atenent també

3. <https://aldc.espais.iec.cat/files/2017/04/Mapa-1911.pdf>.

4. Cal recordar que l'ús de formes plenes no és exclusiu de l'occidental ni l'ús de formes reforçades ho és de l'oriental.

MAPA 2. Morfologia nominal.

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

textos tortosins de la primera meitat del segle xx, on la forma *eixe* no era estranya, el demostratiu de segon grau o de medietesa gaudia d'una extensió més gran que la que té actualment, que ha anat reculant cap al sud.

Ja dins del País Valencià, topem amb la isoglossa que assenjala l'ús més septentrional de l'adverbi *ací*: les localitats valencianes situades més al nord empen

la forma *aquí*, coincident amb la resta del nord-occidental i de l'oriental. La isoglossa penetra cap al nord per l'interior, altre cop, travessant el Matarranya, on ara per ara encara no podem delimitar-ne amb exactitud la distribució *ací/aquí* (per bé que l'ALDC⁵ constata que la forma valenciana arriba fins al ribagorçà, a l'extrem més septentrional del nord-occidental).

A l'últim, però no menys important, presentem la línia que marca el límit d'ús de la forma plena de l'article definit *lo*, característic del nord-occidental. Com es pot comprovar, aquest article s'endinsa per terres valencianes per tot el Baix Maestrat i part dels Ports i de l'Alt Maestrat.

2.3. *Morfologia verbal*

Ens hem fixat en trets morfològics verbals que caracteritzen el valencià per tal de determinar fins a quin punt arriben a l'àrea del tortosí. El que s'endinsa més en el Principat és l'ús de la desinència *-i* en el present d'indicatiu del verb *obrir* (segona i tercera persones del singular i tercera del plural). Com es pot observar en el mapa 3, la isoglossa deixa gairebé tota l'àrea del tortosí al sud, coincidint amb la solució compartida amb el valencià (*obris, obri, obrin*) i penetra per bona part del Priorat. A l'àrea occidental del Matarranya i a la part septentrional de la Ribera d'Ebre hem pintat de color verd els termes de les localitats que no presenten aquestes formes (ni les corresponents *obres, obre, obren*) perquè conjuguen aquest verb (i altres de l'estil, com *omplir*) com a incoatiu, *i*, per tant, ens hi podem trobar formes com *obrixes, obrisses, aubrixes, aurixes*, etc.

El límit entre els dos participis del verb *riure* (*rigut*, nord-occidental i central; *rist*, valencià) passa pel Baix Ebre i se'n puja cap al nord deixant quasi tota la Ribera d'Ebre dins del nord-occidental, en aquest tret.

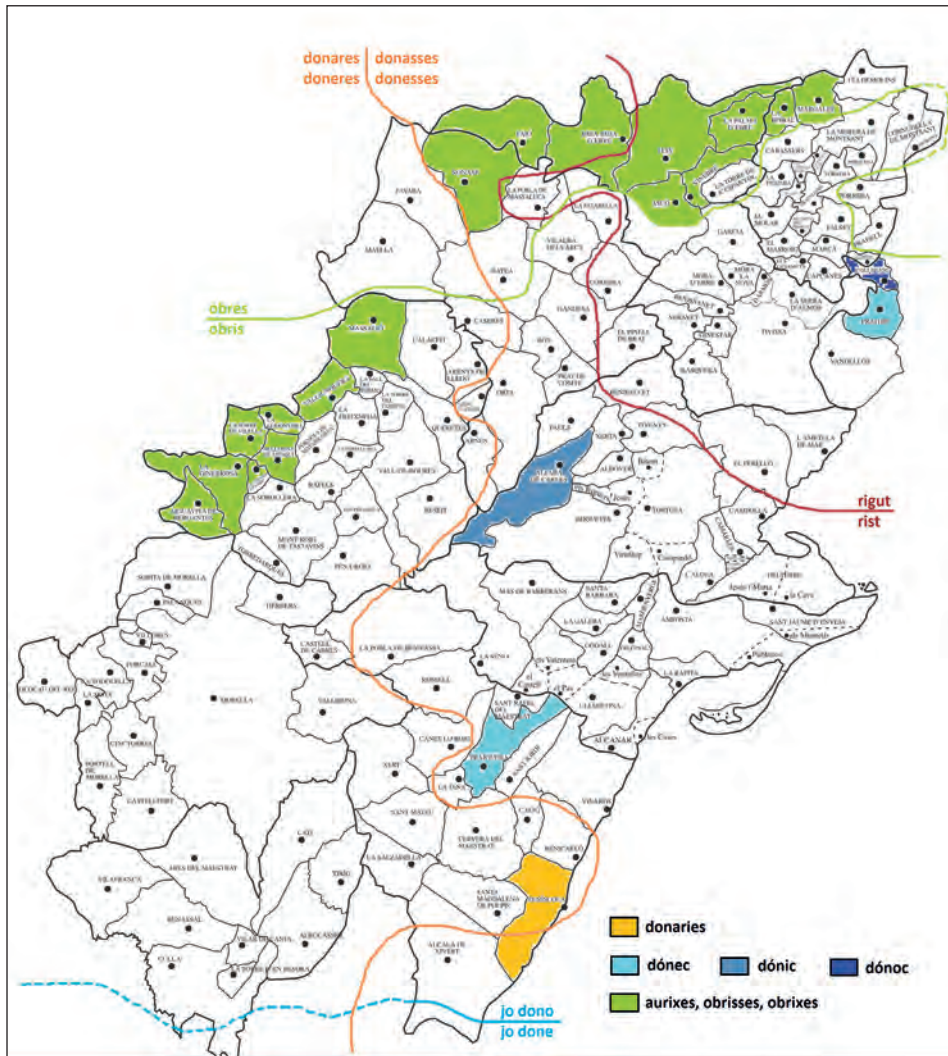
Una isoglossa que parteix aquest territori gairebé en dues meitats d'extensió paral·lela, a est i a oest, és la de la desinència de l'imperfet de subjuntiu. La solució tradicionalment valenciana, que prefereix la /r/ a l'hora de construir aquestes formes (*donares, doneres*) és general als Ports i a l'Alt Maestrat i predomina al Baix Maestrat i al Matarranya. Les formes *donasses, donesses* són gairebé generals a les comarques d'administració catalana i penetren al País Valencià en algunes localitats del Baix Maestrat.⁶

Finalment, la desinència de primera persona del singular dels verbs de la primera conjugació és *-o* en tot aquest territori (*jo dono*). La solució pròpiament valenciana (*jo done*) no apareix fins més al sud, a l'Alcalatén i a la Plana Alta (Bel-

5. <https://aldc.espais.iec.cat/files/2017/04/Mapa-1979.pdf>.

6. S'acolorix de color groc Peníscola, que mostra la solució particular *donaries*, coincident amb el condicional: *jo volia que tu em donaries allò*.

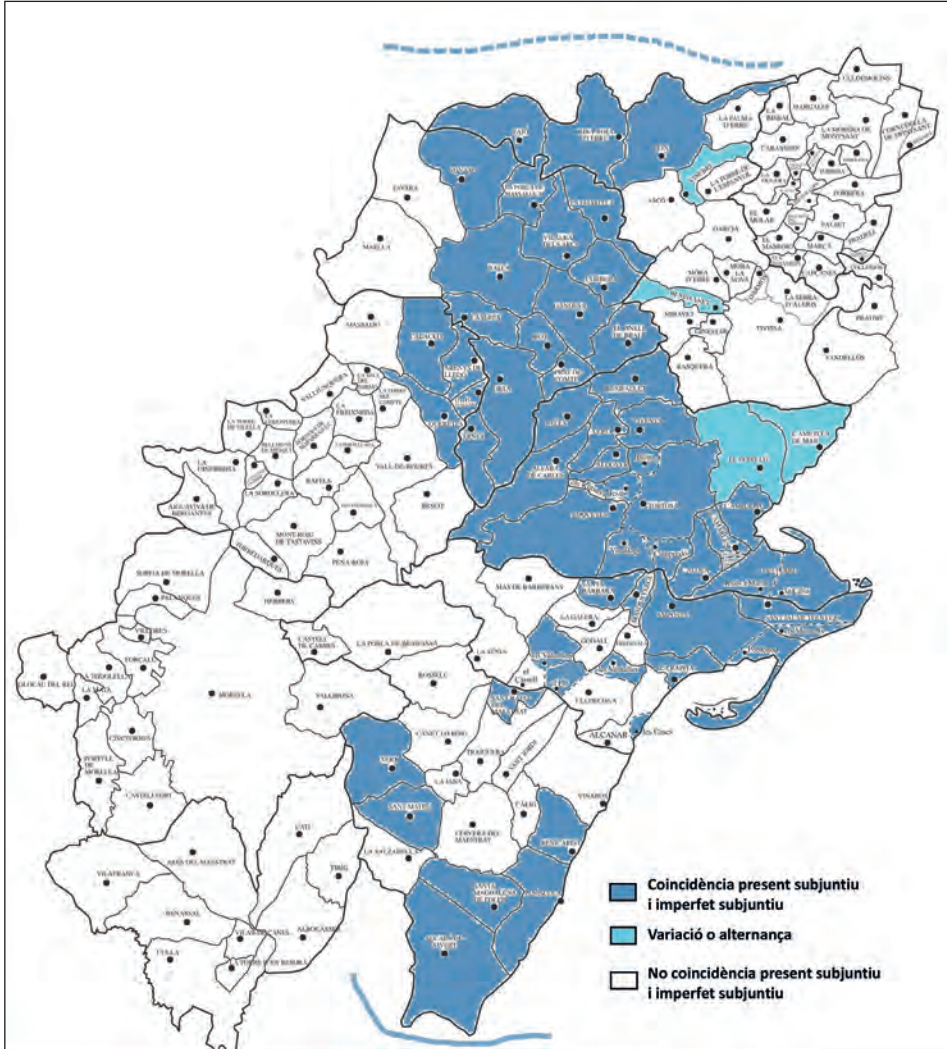

MAPA 3. Morfologia verbal.

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

tran Calvo i Segura-Llopes, 2017, p. 90). Aquí, la particularitat de les localitats pintades de color blau respon a una solució singular, que afegeix un element velar a la terminació: *jo dónec*, *jo pàrlec*, a Traiguera (Baix Maestrat) i a Pratedip (Baix Camp); *jo dónic*, *jo pòsic*, a Alfara de Carles (Baix Ebre); *jo dónoc*, *jo càntoc*, a Colldejou (Baix Camp).

També volem analitzar la distribució geogràfica d'un fenomen que caracteritza el tortosí: el sincretisme de les formes primera i segona del plural del present de subjuntiu amb les corresponents de l'imperfet de subjuntiu: *ell vol que cantéssem*, *ell volia que cantéssem* (mapa 4).

MAPA 4. Morfologia verbal. Coincidència o sincretisme de les formes primera i segona persona del plural del present de subjuntiu amb les corresponents de l'imperfet de subjuntiu.

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

Com es pot comprovar en el mapa 4, només en una part del tortosí (la que està pintada de color blau) es produeix aquesta coincidència de formes. A les localitats de Vinebre i Benissanet, a la Ribera d'Ebre, i de l'Ametlla de Mar i el Perelló, al Baix Ebre, es produeix en menor grau, ja que les tres primeres localitats presenten alternança amb les formes normatives, mentre que el Perelló ha desenvolupat unes formes particulars rizotòniques per analogia amb la resta del temps verbal de present (*dóniem, dónieu*), innovació que resol el sincretisme característic d'aquest dialecte.

El sincretisme es produeix en tota l'àrea acolorida, però amb formes que poden ser diferents segons la localitat (per exemple, *patiguéssem, patiguésseu*, a la major part del Baix Ebre; *patíssem, patísseu*, més al nord).⁷ En part del Baix Maestrat es produeix la mateixa confusió de formes i, a l'extrem nord, el sincretisme depassa el límit de la Ribera d'Ebre i es troba també en localitats del Segrià, les Garrigues i la Franja, com Bovera, la Granadella, Llardecans, Maials, Almatret i Mequinensa (Cubells Bartolomé, 2016, p. 56). No es pot dir, per tant, que siga un tret exclusiu del tortosí ni que abraçe tot el tortosí.

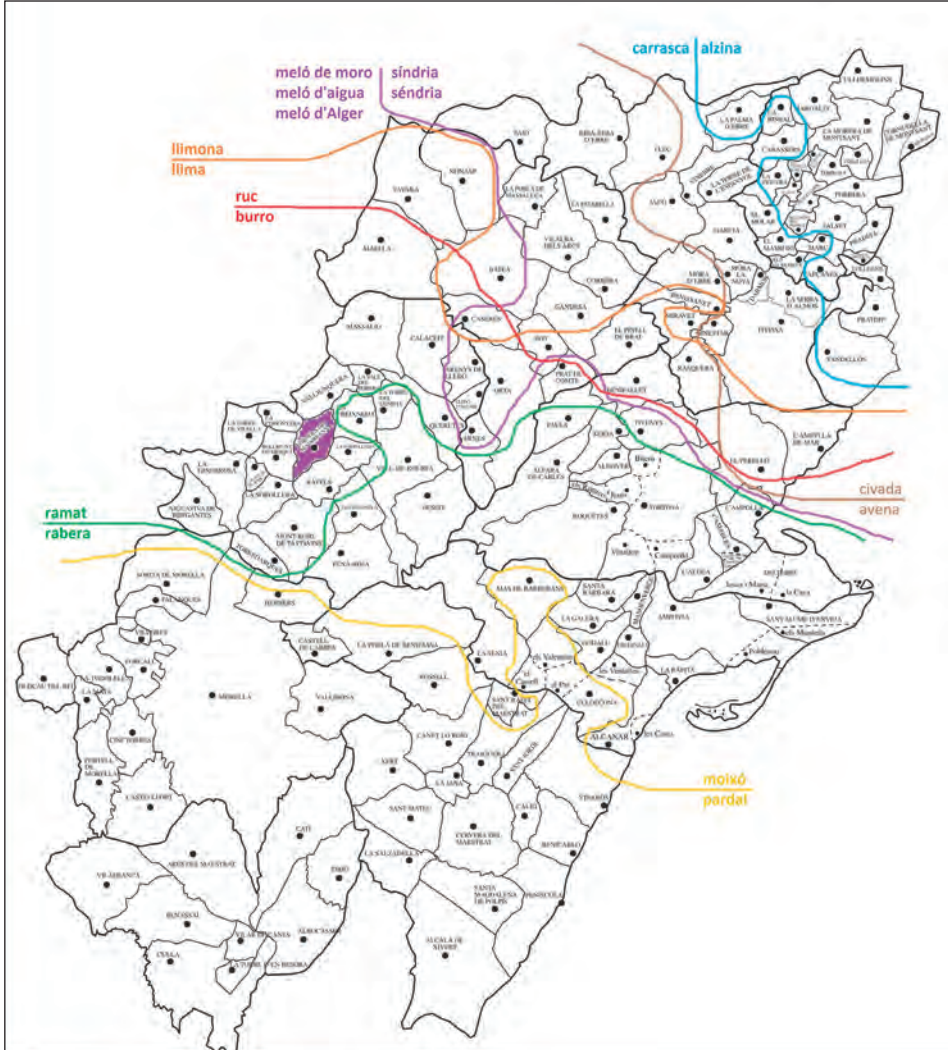
2.4. Lèxic

En el desenvolupament de la nostra tesi sobre el Baix Ebre (Castellà, 2020) i analitzant un gros considerable de mots, vam observar que a la nostra comarca es troben un nombre gens menyspreable d'isoglosses que delimiten l'ús de dos geosinònims, dels quals un és emprat al Principat, majoritàriament (a vegades també en altres dialectes orientals, com el català septentrional o el balear), mentre que l'altre és usat a partir del Baix Ebre en avall, a vegades fins a l'extrem del sud valencià.⁸ Aquest fet atorga una particularitat als parlars del Baix Ebre i, per extensió, al tortosí, com a punt de confluència de denominacions diferents del domini lingüístic i reforça, almenys des del punt de vista lèxic, la consideració del tortosí com a dialecte de transició i clau de volta de la unitat de la llengua en la seua variació. Dels mots que vam estudiar a la nostra comarca, les formes lingüístiques comunes amb el valencià dupliquen amb escreix les formes comunes amb el català del Principat. En el IV Congrés de Cultura i Territori de les Comarques de la Diòcesi de Tortosa vam exposar aquesta qüestió i vam aprofundir en el lèxic propi específic de l'àrea del tortosí. Ara presentem una selecció de geosinònims que es distribueixen per l'àrea del tortosí d'una manera que podem delimitar gairebé al

7. Formes com les d'alguna localitat del Baix Ebre —Benifallet, Paüls— (Castellà, 2020, p. 244), de la Terra Alta —la Fatarella, Vilalba dels Arcs— (Navarro, 1996, vol. 1, p. 184) i de la Ribera d'Ebre —Faió, Flix, Riba-roja d'Ebre— (Cubells Bartolomé, 2009, vol. 1, p. 279-280).

8. La Franja d'Aragó sovint s'alinea amb les solucions valencianes i tortosines.

detall. Els mostrem en dos mapes (5 i 6), amb set parelles de mots en cada un. Es podrà comprovar que la major part d'isoglosses s'ajunten, al litoral, en el tram comprès entre Vandellòs i l'Ampolla.

MAPA 5. Lèxic. Confluència de geosinònims (I).

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

La isoglossa més oriental i septentrional del primer mapa del lèxic (mapa 5) delimita l'ús dels mots *alzina*, a la part oriental, i *carrasca*, a l'occidental.⁹ Aquest darrer, doncs, és el mot predominant en valencià (juntament amb *belloter(a)*, que també hem recollit al Baix Ebre) i en tortosí. Les quatre isoglosses següents, si ens desplaçem cap al sud, transcorren per una àrea que va entre Flix i Maella, al nord, i l'Ametlla i el Perelló, al sud (Baix Ebre): *civada/avena* és, d'aquestes, la que més es desplaça a la part oriental, la qual cosa significa que el mot *avena*, general en valencià, és majoritari a l'àrea que estudiem. D'altra banda, *llimona/llima*, *ruc/burro* i *síndria* (o *séndria*) / *meló de moro* (o *meló d'aigua* o *meló d'Alger*)¹⁰ circulen per una àrea pròxima entre elles, solcant el Baix Ebre, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta i arribant a la Franja entre Faió i Maella.

Amb les dades consultades, hem establert el límit d'ús septentrional del terme *rabera*. Es tracta d'un mot compartit pel valencià septentrional i pel tortosí. La isoglossa només indica, aquí, que el mot no s'ha recollit més al nord; per contra, *ramat* sí que ha estat registrat més al sud (per exemple, al Baix Ebre, a Castellà, 2020, p. 328). En alguns casos, els dos mots són emprats paral·lelament, perquè hi ha un matís semàntic que es refereix a la menor quantitat de caps de bestiar que designa un o altre terme.¹¹ La isoglossa més meridional d'aquest primer mapa de lèxic, que flueix per una àrea pròxima al límit administratiu de comunitat autònoma, és la referida a *moixó/pardal*.

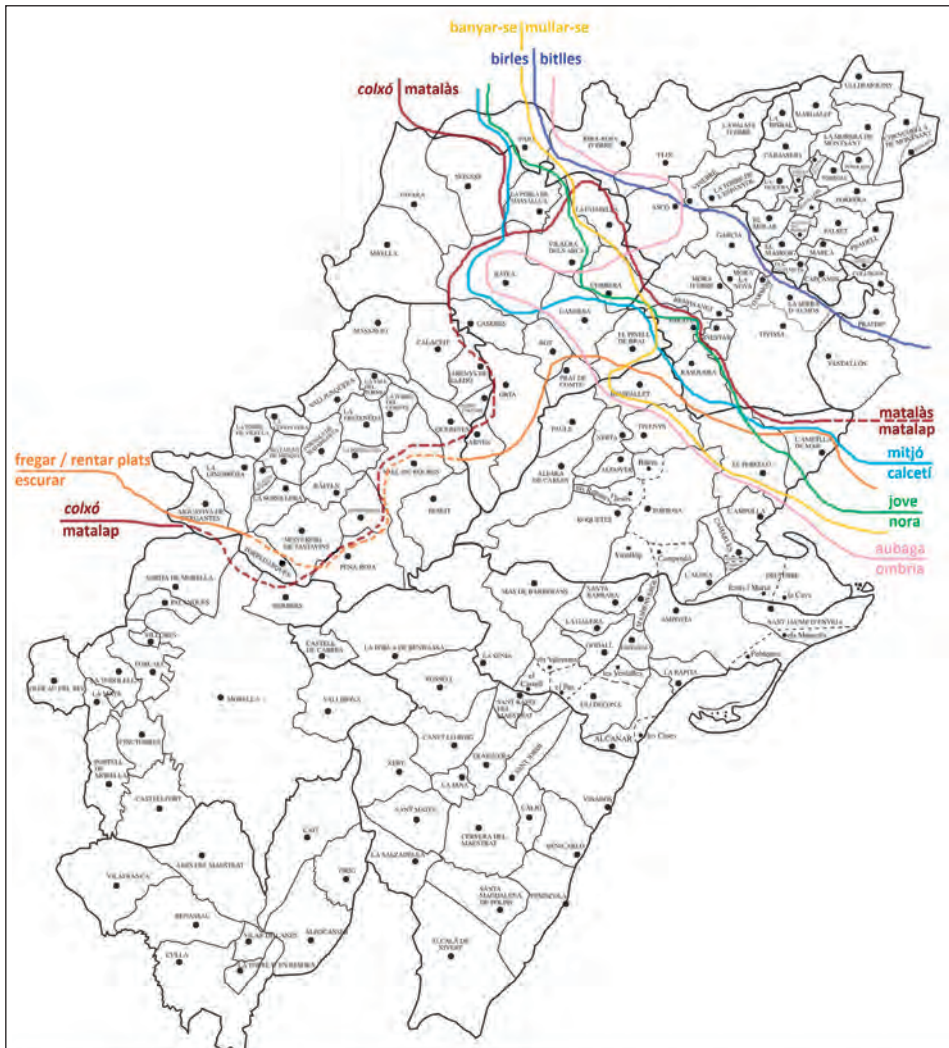
Si ens fixem en el mapa 6 —*confluència de geosinònims (II)*—, ens adonarem que el feix d'isoglosses s'acumula altre cop, pel litoral, a la zona entre Vandellòs i l'Ampolla. La banda nord-oriental del Baix Ebre, doncs, es configura com una zona de transició marcada, no només per l'encreuament de camins entre el dialecte nord-occidental i el valencià, sinó també entre els blocs oriental i occidental de la llengua.

Al sud d'aquest feix d'isoglosses tenim els mateixos mots de tot el valencià (o d'una part): *birles*, *matalap*, *banyar-se*, *calcetí*, *nora*, *ombria* i *escurar*. La major part del territori del tortosí, doncs, coincideix amb el valencià en l'ús d'aquests mots. Els corresponents geosinònims del nord-occidental o del central (*bitlles*, *matalàs*, *mullar-se*, *mitjó*, *jove*, *obaga* i *fregar* o *rentar els plats*) són ja presents a partir del Baix Ebre en amunt, en poblacions de la Terra Alta i a la major part de la Ribera d'Ebre. Les isoglosses que, a la part occidental, circulen més al sud (*matalap* i *escurar*) caldrà fixar-les sobre el terreny amb l'estudi del Matarranya població a població.

9. Cal tenir en compte que a bona part del Priorat una carrasca és un tipus d'alzina borda, més petita i amb més punxes (LLAMAS, 2018, p. 317).

10. La localitat de Fòrnols de Matarranya apareix pintada lila perquè NAVARRO (2005, p. 133) hi recull *síndria*. La isoglossa tampoc no mostra que a bona part del sud del Matarranya se'n diu *sandia*.

11. Cal consignar, també, que l'ALDC recull *rabera* més al nord, a Favara de Matarranya i a Massalió, a la Franja (<https://aldc.espais.iec.cat/files/2013/11/Mapa-1283.pdf>).

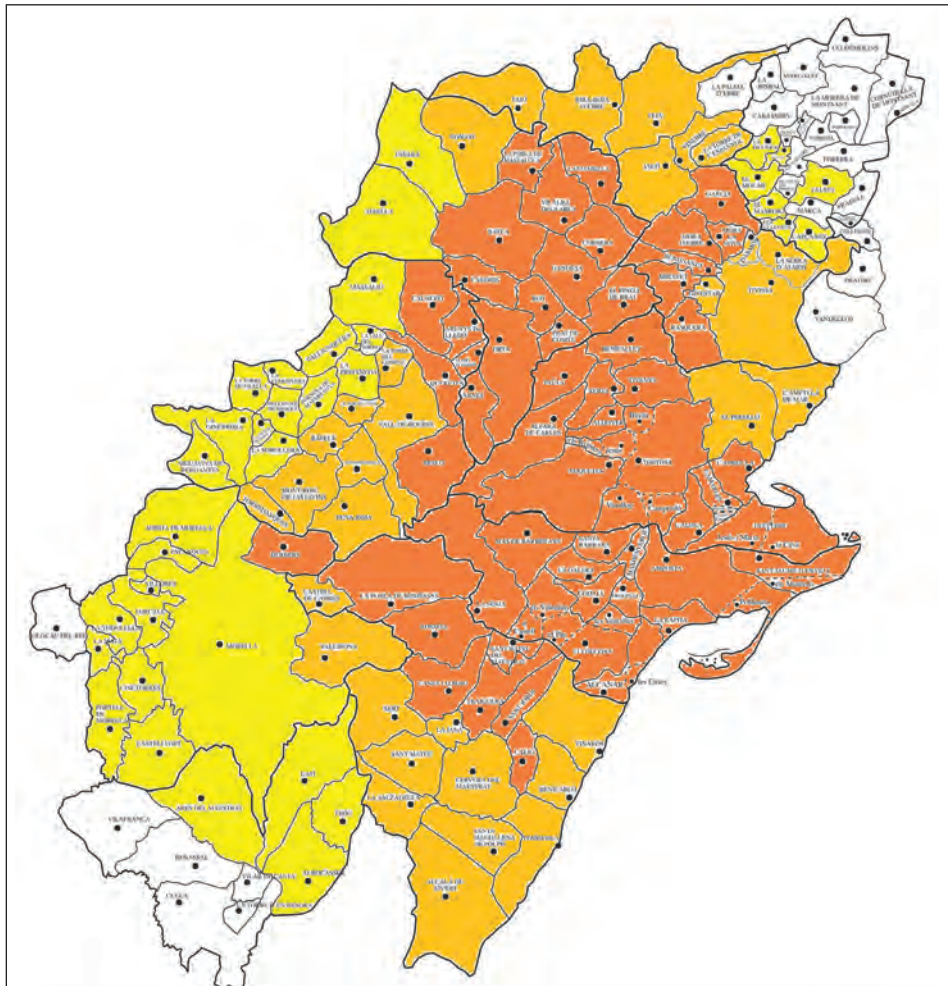
MAPA 6. Lèxic. Confluència de geosinònims (II).

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

3. CONCLUSIONS

L'àrea del tortosí és una àrea de transició en la qual es van succeint les isoglosses que delimiten el pas del nord-occidental al valencià, un pas gradual. Entre les isoglosses més septentrionals (per exemple, la del demostratiu *este/aquest*) i les més meridionals (per exemple, la de la desinència de la primera persona del present

d'indicatiu dels verbs del primer grup, *jo dono / jo done*) hi pot haver més de cent-cinquanta quilòmetres. El territori situat entremig —format *grosso modo* per les comarques de la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Matarranya, el Baix Ebre, el Montsià, el Baix Maestrat, els Ports i l'Alt Maestrat— comparteix un seguit de trets lingüístics, però, com s'ha vist, no és de cap manera homogeni. Tenint en compte els trets que s'han comentat i altres de rellevants, presos dels estudis esmentats en la introducció, podem proposar un mapa d'aquesta àrea dialectal central del domini lingüístic anomenada *tortosí* (mapa 7).

MAPA 7. Àrea del tortosí.

FONT: Elaboració pròpia a partir del dibuix facilitat pel doctor Pere Navarro.

La gradació en colors de la mateixa gamma vol il·lustrar la presència diferent de característiques lingüístiques tortosines en cada localitat en qüestió. Lògicament, com més allunyat del centre d'aquesta regió, menys trets coincidents presentarà el parlar d'una localitat amb els de la resta d'aquest territori. Així, l'extrem septentrional, a la Ribera d'Ebre, tindrà més trets del nord-occidental que no pas els de l'extrem meridional, a l'Alt Maestrat, que presentarà més coincidències amb el valencià. L'àrea de l'extrem occidental del Matarranya també se n'allunya, pel fet de mostrar unes característiques molt peculiars (Veny, 1998, p. 103). També cal considerar el Priorat una àrea de transició, en què les localitats més properes a l'Ebre mostren alguns trets tortosins (Llamas, 2018, p. 462).

Amb l'avenç dels estudis dialectològics en aquestes comarques, hem pogut obtenir una fotografia prou detallada de la realitat lingüística d'aquest territori. Però cal tenir en compte que es tracta d'una fotografia parcial, no només perquè ens manquen encara monografies del Matarranya, del Maestrat i dels Ports, sinó també perquè aquesta fotografia ha estat feta des d'un punt de vista concret, el de la geolingüística, que centra el seu objectiu en la variació diatòpica. Per a una visió completa, caldrà esperar altres estudis que es focalitzen en les variacions diacrònica i diastràtica.

Des del centre del país, ens hem abocat per passió i per convicció a descriure la nostra varietat dialectal geogràfica. Només el coneixement de la llengua real parlada ens fa ser conscients de l'enorme tresor lingüístic que hem rebut, ens proporciona formes adequades per a un ús estàndard i ens fa seguir en el camí de l'estima envers la nostra llengua, un camí que implica necessàriament el seu ús en tots els àmbits i la transmissió intergeneracional. Des del centre del país, doncs, tenim clar que hem de seguir treballant per la llengua i per la seua unitat. I confiem que la SF de l'IEC també s'hi aboque sense complexos, igual com nosaltres ens hem abocat en la defensa del nostre riu i del nostre patrimoni natural. Les generacions que vindran ens agrairan haver conservat tot aquest patrimoni.

CARLES M. CASTELLÀ ESPUNY
Professor de llengua i literatura catalanes
a l'Institut Dertosa de Tortosa

BIBLIOGRAFIA

- BELTRAN, Andreu (1999). «La llengua al nord del País Valencià». *Caplletra*, núm. 26, p. 131-151.
- BELTRAN, Joan; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua*. Benicarló: Alambor. (Llengua i País; 6)
- BELTRAN CALVO, Vicent; SEGURA-LLOPES, Carles (2017). *Els parlars valencians*. València: Publicacions de la Universitat de València.

- BUJ ALFARA, Àngela (2001). *Lèxic del Montsià: Estudi geolingüístic, I*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià.
- (2002). «Extensió, límits i terminologia del tortosí segons diverses fonts bibliogràfiques». A: CASANOVA, Emili; MARTÍ, Joan; SARAGOSSÀ, Abelard. *Estudis del valencià d'ara: Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana del 20 al 22 de maig de 2000 en homenatge al doctor Joan Veny*. València: Denes, p. 19-32.
- (2019). *Els parlars del Montsià: Estudi geolingüístic*. Tesi doctoral. València: Universitat de València. [Treball inèdit]
- CASTELLÀ ESPUNY, Carles M. (2016). «La varietat lingüística geogràfica del Baix Ebre i el procés d'estandardització. Manteniment i pèrdua de formes pròpies. Un tast». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova (17 i 18 d'octubre de 2014)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Móra la Nova: Institut Ramon Muntaner, p. 169-200.
- (2018). *El tortosí del Baix Ebre i l'estàndard: Descripció lingüística, anàlisi i propostes*. Benicarló: Onada.
- (2020). *Els parlars del Baix Ebre. Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. <<https://hdl.handle.net/10803/669614>> [Consulta: 18 setembre 2021].
- COLOMINA, Jordi (1999). *Dialectologia catalana: Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant. Secretariat de Publicacions i Departament de Filologia Catalana.
- CUBELLS BAROLOMÉ, Olga (2009). *Els parlars de la Ribera d'Ebre*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
- (2016). «Els parlars de frontera: la zona de transició entre el tortosí i el lleidatà». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova (17 i 18 d'octubre de 2014)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Móra la Nova: Institut Ramon Muntaner, p. 19-61.
- CUBELLS BAROLOMÉ, Olga; NAVARRO, Pere (2010). «Descripció lingüística del català de la diòcesi de Tortosa». A: VIDAL, Jacobo; CARBONELL, Jordi À. (cur.). *Història de les Terres de l'Ebre*. Vol. V: *Art i Cultura*. Tortosa, Tarragona: Fundació Privada Ilercavònia Futur: Universitat Rovira i Virgili, p. 382-400.
- CUBELLS BAROLOMÉ, Olga; SATORRA, Jordi (2003). «Entre el tortosí i el lleidatà». A: *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar (Alcanar, 1-3 desembre 2000)*. Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 205-227.
- (2005). «El tortosí en el límit septentrional: la Ribera d'Ebre». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 17, p. 255-295.
- GIMENO, Lluís (1991). «El tortosí. Extensió i característiques dialectals». A: *A sol post: Estudis de llengua i literatura*. Vol. 2. Alcoi: Marfil. (Universitats; 3), p. 171-192.
- (1994). *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- (1997). *Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- LLAMAS, Emili (2018). *Els parlars del Priorat. Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. <<https://hdl.handle.net/10803/664698>> [Consulta: 26 setembre 2021].
- MASSIP, Maria Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Diputació de Tarragona.

- NAVARRO, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
 — (1999). «Els parlars de transició entre el català occidental i l'oriental». *Caplletra*,
 núm. 26, p. 91-105.
 — (2000a). *Aproximació geolingüística als parlars de la Ribera d'Ebre*. Flix: Centre d'Es-
 tudis de la Ribera d'Ebre.
 — (2000b). *Aproximació geolingüística als parlars del Priorat*. Albarca: Migdia Serveis
 Culturals.
 — (2005). *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*. Calaceit: Associació
 Cultural del Matarranya.
 PRADILLA, Miquel Àngel (2013). «El Baix Maestrat, una àrea de transició lingüística». *Bo-
 letín del Centro de Estudios del Maestrazgo* [Centre d'Estudis del Maestrat], any xxxi,
 núm. 89, p. 120-142.
 RECASENS, Daniel (1985). *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*. Barcelo-
 na: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
 SANS, Berta (2016). *El parlar de Càlig: Anàlisi fonètica, morfològica, sintàctica i lèxica*. Be-
 nicarló: Onada.
 SATORRA, Jordi (2003). «Trets morfològics tortosins a la zona sud-oriental de les Garri-
 gues històriques». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Llengua i literatura a les comar-
 ques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada. (La Barcel·la; 1), p. 315-328.
 SIFRE, Manuel (2005). *Llengua i dialecte*. Alzira: Bromera: Institut Interuniversitari de Fi-
 lologia Valenciana.
 SISTAC, Ramon (1998). *El català d'Àneu: Reflexions a l'entorn dels dialectes contempora-
 nis*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
 VENY, Joan (1998). *Els parlars catalans*. 12a ed. rev. i augm. Palma de Mallorca: Moll. (Col-
 lecció Tomir; 38). [1a ed., Moll, 1982]
 — (2007-2019). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Ca-
 talans. 7 v.
 VENY, Joan; PONS, Lúdia (2001-2018). *Atles lingüístic del domini català* [en línia]. Barcelo-
 na: Institut d'Estudis Catalans. 9 v. <<https://aldc.espais.iec.cat/>> [Consulta: 18 setem-
 bre 2021].

Les comarques centrals de la llengua catalana i el problema dels límits dialectals. Una aproximació*

*A Miquel Àngel Pradilla,
home bo i excel·lent lingüista*

ELS FETS LINGÜÍSTICS

Ja fa molts anys, començàvem els camins de la recerca dins l'àmbit de les varietats geogràfiques de la llengua catalana en una zona sense voretar lingüísticament. El nostre propòsit era, entre altres, emmarcar-la dins la tradició dels estudis dialectals romànics, una tradició que donà molts i molt bons mestres, que van esmerçar les seves capacitats intel·lectuals en una ciència que feia pocs anys que havia començat a donar els primers fruits. Ara i ací, ens interessa destacar que dins la Romània s'han produït al llarg del temps discussions pseudocientífiques (i, també, de científiques, no cal dir-ho) que han tractat d'aclarir punts foscos en algunes varietats romàniques (per no qualificar-les de llengües), com ara les zones lingüísticament anomenades *francoprovençal* i *romanx*, per esmentar-ne algunes, que han comportat problemes fins i tot de denominació de la llengua.

El *francoprovençal* és el nom amb què es va donar a conèixer aquesta llengua romànica, que es diferenciava del provençal, i que va ésser definit com «un complexus dialectal qui designe un ensemble de dialectes néolatins, séparés de nos jours les uns des autres, et parlés sur un territoire s'étendant des sources du Rhin à l'Adriatique»;¹ tanmateix, aquests noms ja fa temps que, des de l'onomàstica,

* Aquest escrit s'ha beneficiat de la lectura atenta de la doctora Àngela Buj Alfara, a la qual regraciem des d'ací el temps dedicat a millorar la nostra redacció definitiva del treball.

1. Pierre BEC (1971), p. 310.

s'han vist abocats a la realitat del fet lingüístic i han canviat llurs denominacions. Així, el *francoprovençal* va rebre aquest nom en 1874 per part del seu descobridor per a la ciència (el lingüista friülà Graziadio Isaia Ascoli) que la va considerar una llengua que, alhora, formava un «parlar de transició» entre el francès i l'occità (aleshores anomenat *provençal*). Actualment, es reivindica el nom *arpità* (*Arps* per *Alps* a la zona) per a aquesta llengua, i l'antiga denominació que els romanistes donaven de *provençal* ja fa temps que ha passat a anomenar-se, amb rigor històric i lingüístic, *occità*.

Un altre cas també polèmic en aquesta qüestió és el *romanx*, sovint anomenat *grisó*. Es tracta d'una llengua romànica que es parla a diverses zones del cantó muntanyenc dels Grisons (Suïssa) i que forma part de la branca retoromànica, conjuntament amb el ladí i el friülà. Alternativament, si hom considera que el conjunt del retoromànic constitueix una sola llengua (el *rètic*), el romanx pot ser conceptuat com un dels tres grups dialectals (l'occidental) que la componen, a més del ladí i el friülà. El romanx, alhora, és constituït per subdialectes: el sobreselvà, el sotaselvà i el surmiran. I el ladí o engadinès és format pels subdialectes: alt engadinès i baix engadinès.

Heus ací on volíem arribar. Durant l'alba de l'estudi de les llengües romàniques, els lingüistes es van trobar amb uns sistemes lingüístics que tenien unes estructures ja consolidades —sobretot, i, a més, perquè eren les llengües de diversos estats (francès, espanyol, italià, romanès)— i amb uns altres que no s'havien consolidat amb el suport polític provinent d'un estat: occità (*provençal* en la denominació primera, com ja s'ha dit), català (considerat al principi una varietat més de l'occità), sard, retoromànic, francoprovençal i gascó. Aquests sistemes oferien un camp sense voretar i, per tant, molt apropiat perquè els romanistes en comencesin la descripció lingüística, la classificació, l'extensió geogràfica i la molt probable discussió científica posterior.

Tota aquesta darrera qüestió lingüística sobre l'engadinès o el ladí fou estudiada pel romanista italià (del Friül) Graziadio Isaia Ascoli esmentat suara, que, en 1873, va publicar un gros estudi de més de sis-cents pàgines, anomenat *Saggi ladini*, en què tractava d'analitzar els diversos parlars amb els trets que els diferenciaven per tal de poder-ne exposar els límits geogràfics. D'aquesta manera, restava encetada la dialectologia romànica. No cal dir que Ascoli va tenir problemes de bon principi, puix que el «nacionalisme» d'alguns altres romanistes s'hi va oposar per raons extralingüístiques o sociopolítiques.

EL PROBLEMA DELS LÍMITS DIALECTALS

Començarem amb una afirmació contundent expressada fa aproximadament cent cinquanta anys, segons la qual és impossible una classificació completament

científica dels dialectes romànics. Aquesta asseveració fou dita pel romanista alemany Hugo Schuchardt allà cap a l'any 1870 en una conferència que portava per títol *Über die Klassifikation der Romanischen Mundarten*, publicada posteriorment en 1900 a Leipzig.² Però, d'això, no n'hem de fer gaire cas, perquè encara ens trobem a l'alba dels estudis classificatoris de les llengües i dels dialectes romànics. Cal basar-se en criteris lingüístics —com feia l'esmentat Ascoli—; en la convergència i la divergència de fenòmens fonètics, morfològics i lexicals. Així es constata com de difícil és traçar fronteres clares entre llengües genealògicament afins; solament s'obté un límit segur i evident quan es tracta de llengües amb un caràcter molt distint, mentre que, si les llengües pertanyen al mateix grup lingüístic, la transició entre varietats dialectals és gairebé sempre insensible.

D'altra banda, cal dir que el concepte *dialecte de transició* és poc científic des del punt de vista lingüístic. Per això ens estimem més posar límits a les anomenades *zones de transició* —en aquest cas, del tortosí— basant-nos en la idea que en aquesta zona la dita transició ocupa aproximadament uns dos-cents quilòmetres. I ens demanem: no és massa transició aquesta?

ALGUNS CASOS PROBLEMÀTICS DE DIALECTES DE TRANSICIÓ

La Romània, ja ho hem vist, ofereix molts exemples de límits dialectals difícils de delimitar dins una mateixa llengua: el sobreselvà i el sotaselvà, l'aranès i el gascò, l'alt engadinès i el baix engadinès, la secció septentrional i la secció meridional del francoprovençal, etc. Venint ara, doncs, a la nostra llengua, a les comarques centrals de l'idioma, tenim un cas de dialecte de transició amb el tortosí, format pel tortosí septentrional i el tortosí meridional, segons els nostres estudis, exposats ja fa molts anys principalment per Gimeno Betí en l'article «El tortosí. Extensió i característiques dialectals».³ En aquest cas, com en altres dialectes romànics, la geografia lingüística no acaba d'establir isoglosses clares de diferenciació en dialectes molt pròxims, de la qual cosa hi ha exemples a bastament; per això mateix, hom parla de feixos d'isoglosses, que definirien més clarament la divisió entre varietats dialectals, però, com sabem, tampoc els fenòmens fonètics i morfològics —i encara menys els lexicals— no presenten els mateixos límits en tots els exemples. No és estrany, doncs, que diversos estudis sobre una llengua o un dialecte romànic determinats arribin a conclusions molt diferents i sovint, fins i tot, contraposades. A conseqüència de tot el que acabem d'exposar, considerem adient donar exemples del romanès, llengua de fesomia particular a causa de l'aïllament geogràfic i dels esdeveniments històrics pels quals ha passat, que van fer

2. Cf. Carlo TAGLIAVINI (1973), p. 476.

3. Lluís GIMENO BETÍ (1991).

que romangués apartat del món neollatí occidental. I ens preguntem: aquesta llengua, que des del punt de vista lingüístic té un aire i una fesomia particulars, amb quines llengües i amb quins dialectes d'Occident presenta majors concordançes? En relació amb això, observem que diferents romanistes han destacat concordançes amb una o altra, segons el cas, de les llengües romàniques occidentals: amb l'engadinès o el ladí (Ascoli, 1846), amb els dialectes italians meridionals (Jordan, 1923-1928; Lüdke, 1927; etc.) —especialment, el sicilià—, amb l'occità (Huss, 1910), amb l'espanyol (Scholz, 1929; Jordan, 1964; etc.) i amb el sard (Pop, 1960-1961). La conclusió és clara i, tal com apuntava més amunt, difícil d'aclarir.

PETIT EXCURSUS SOBRE EL PROBLEMA DE LES FRONTERES DIALECTALS ENTRE VARIETATS ROMÀNIQUES

El tema de les fronteres dialectals ha fet que es plantegi el desencert del terme *dialecte* i hom ha volgut substituir-lo pels conceptes *fet lingüístic*⁴ i *continuïtat geogràfica*,⁵ entre altres intents de substitució per vocables més adients, segons els autors.⁶ El primer dels dos conceptes proposats (*fet lingüístic*) en realitat afirma que els dialectes no existeixen i que, per tant, «tota definició del dialecte és una *definitio nominis* i no una *definitio rei*»⁷. El segon (*continuïtat geogràfica*) s'ha de relacionar directament amb el concepte *parentiu lingüístic*, que jeràrquicament és superordinat al de *continuïtat lingüística*.

Les investigacions sobre aquest aspecte han demostrat cada vegada amb major claror que existeixen tant els dialectes com les fronteres dialectals, però que generalment aquestes fronteres no són precises i no formen unes línies ben definides, sinó feixos de trets lingüístics que corren els uns al costat dels altres, s'entrecreuen i coincideixen poques vegades; tanmateix, finalment no constitueixen una frontera lingüística sinó més aviat una zona lingüística de frontera.⁸ Per exemple, en el món romànic hom ha fixat, en territori retoromànic, la frontera entre dues poblacions de l'alt engadinès, que comportà molts problemes de situació (Bravuogn/Bergün i Zuoz),⁹ en territori francoprovençal, la frontera entre el

4. Cf. Benedek Elemér VIDOS (1973), p. 275.

5. Cf. Mario ALINEI (1984), p. 189.

6. Per exemple, Mario ALINEI (1984), p. 189. Cf. també Jaume CORBERA POU (1996).

7. Benedek Elemér VIDOS (1973), p. 275, definició extreta de diversos romanistes.

8. Cf. Benedek Elemér VIDOS (1973), p. 276.

9. Vegeu C. M. LUTTA (1923), «Der dialekt von Bergün und seine Stellung innerhalb der räto romanischen Mundarten Graubündens», a *Zeitschrift für Romanische Philologie*, B. 71, p. 319 i s. (*apud* Benedek Elemér VIDOS, 1973, p. 276, nota 2).

francoprovençal i el piemontès,¹⁰ entre Forez oriental i occidental,¹¹ etc. Caldrà, doncs, recordar-ho més endavant quan exposem la frontera entre el tortosí septentrional i el meridional i comprovem la problemàtica d'aquesta mena d'estudis.

De tot això exposat fins ací, i sobretot amb l'atenta lectura dels treballs referenciats a les notes a peu de pàgina, es desprèn que existeixen veritablement fronteres dialectals —i, per tant, dialectes—, fet corroborat, a més, pels mateixos parlants, que, d'una manera subjectiva, saben on acaba el seu parlar i on en comença un altre.

Un altre concepte que cal considerar és el de *confins o límits dialectals*, expressió que per si mateixa pot incórrer en un error. L'hàbit a l'aplicació artificial politicogeogràfica, administrativa i jurídica pel qual hom constitueix línies ideals netaament traçades damunt el mapa i segurament prou reconegut sobre el terreny (confins d'un estat, d'una província, d'un poder...) suggereix de cercar límits precisos als dialectes.

No és que el repartiment d'un territori segons les antigues circumscripcions polítiques, administratives o eclesiàstiques no deixa rastre en la situació dialectal hodierna, al contrari, atès que coneixem exemples de fenòmens típics dialectals que acaben exactament sobre la línia que divideix la diòcesi o els estats medievals. No cal dir, per sabut, que aquestes coincidències seran més evidents com més lluny en el temps sigui llur estudi. N'és un exemple el treball de Pierre Gardette (1941). Aquest autor confronta el mapa dels tractaments fonètics actuals, capriciosos i rebel, amb els dels límits antics, estables i ordenats, i explica la divisió amb els límits diocesans medievals, els quals, tot i que són ben coneguts, gairebé sempre són sobreposats a la divisió d'August de la Gàl·lia en *civitates*, repetint, sembla, les antigues fronteres gèl·liques i recorrent una línia també geogràficament atenuant.¹²

Cal recordar, sobre això, que la creació de la diòcesi de Tortosa (segle IV) també se superposava sobre les divisions romanes de les tribus ibèriques; en aquest cas, la tribu dels *ilercavons*. Tanmateix, llevat d'aquests residus perceptibles a través d'un examen acurat de situacions lingüístiques actuals i de situacions històriques passades, no es pot dir que els confins representen veritablement els límits rígids de fronteres dialectals, ni és de creure que els constitueixin els grans obstacles naturals (grans rius, cadenes de muntanyes...) perquè, si també ací, i en major nombre, tenim casos indiscutibles de separació idiomàtica a causa de la confi-

10. Vegeu Hans HAFNER (1955), «Grundzüge einer Lautlehre des Altfrankoprovenzalischen», a *Romanica Helvetica*, vol. 52, Berna, p. 7 (*apud* Benedek Elemér VIDOS, 1973, p. 276, nota 3).

11. Vegeu Antoni BADIA I MARGARIT (1951-1952).

12. En aquest sentit, també hi han dit la seva diversos autors, entre els quals cal destacar L. Gauchat, que va investigar el cas de dues viles suïsses, La Ferrière i Les Bois, gairebé als confins de França (*apud* Manlio CORTELAZZO, 1980, p. 32, nota 51).

guració actual i passada de la terra, no manquen situacions contràries, per exemple, la unitat del francoprovençal no és totalment obstaculitzada per la cadena alpina més alta d'Europa,¹³ com ho és la catalana dels Pirineus.

Podem plantejar-nos, doncs, l'existència dels confins dialectals? Ja hem vist més amunt que hom negava l'existència dels dialectes, és a dir, la impossibilitat de limitar-los d'una manera clara. Tanmateix, a l'inici de tot, hi hagué abundoses i interminables discussions sobre la possibilitat de donar una fesomia territorialment clara a un dialecte després que, en 1875, sense voler-ho, Ascoli aïllés, en el conjunt de les llengües francesa i occitana (provençal, segons ell), un prototip idiomàtic, el qual alhora reuneix, amb alguns caràcters específics seus, més uns altres caràcters, que en part són comuns al francès i en part ho són a l'occità, que ell va anomenar *francoprovençal*. Paul Meyer, en la ressenya del treball d'Ascoli,¹⁴ negava rotundament no l'extracció del grup dialectal sinó la constitució de qualsevol dialecte per l'arbitrarietat de la tria dels fenòmens lingüístics caracteritzats, variables segons els dialectes limítrofs. En la resposta a Meyer, Ascoli¹⁵ afirma que cada prototip natural de dialecte no es distingeix dels altres pels caràcters propis, sinó per la presència simultània o per la combinació particular d'alguns caràcters comuns en la classificació de qualsevol sèrie de dialectes. Però aquesta explicació tampoc no convenç Meyer, que persisteix i confirma la seva opinió: «une division suppose des limites, et le parler roman n'offre que des limites extérieures, là où il confine à la mer ou à des idiomes non latins. De limites intérieures, il n'est a pas...».¹⁶

TRETS LINGÜÍSTICS FONAMENTALS QUE HOM FA SERVIR PER A DELIMITAR DIALECTES: ELS FETS QUE ENS ACOSTEN

Aquest apartat, part pràctica del que hem assenyalat en els paràgrafs anteriors, exposa alguns casos de trets dialectals que han servit als lingüistes per a delimitar subdialectes en llengües que s'han anomenat (i s'anomenen) *parlars o dialectes de transició*. Es tracta, entre d'altres, del francoprovençal, del romanx i del català.

Direm tot seguit algunes paraules del francoprovençal, una llengua romànica gairebé desconeguda per als no versats en llengües romàniques.

13. Cf. C. NIGRA (1878), p. 1-52, en què són atribuïts a aquell domini lingüístic les valls d'Aosta i Soana.

14. *Romania*, vol. IV (1875), p. 294-296 (*apud* Manlio CORTELAZZO, 1980, p. 34).

15. Cf. *Archivio Glottologico Italiano*, vol. II (1876), p. 385-395 (*apud* Manlio CORTELAZZO, 1980, p. 34).

16. Cf. *Romania*, vol. V (1876), p. 505-506.

El francoprovençal

És un conjunt (*ensemble*) dialectalment molt trossejat que comprèn la part més extensa de Forez,¹⁷ del Delfinat i de Savoia; la part sud del Franc Comtat, la Vall d'Aosta i la Suïssa romanda;¹⁸ o sigui, una desena de departaments francesos totalment o parcialment. Les ciutats més importants del territori són les següents: Lió, Roanne, Saint-Étienne, Bourg, Pontarlier, Grenoble i Chambéry, per la part de França; Aosta, per la d'Itàlia, i Ginebra, Lausana i Neuchâtel, per la de Suïssa. Aquesta llengua està en contacte amb el domini d'oïl, el domini d'oc, els parlars germànics de la Suïssa alemanya (*Suisse alémanique*) i els parlars italians (piemontès).

Una divisió versemblant del francoprovençal és la que proposa una classificació en dues seccions:

a) La *secció septentrional*, que comprèn la major part dels cantons de Friburg i de Neuchâtel, el Valais i el cantó de Vaud.

b) La *secció meridional*, que comprèn el Lionès, el Delfinat, Savoia i el cantó de Ginebra.

Una característica lingüística del francoprovençal que destaca la majoria de romanistes és el vocalisme més afí a l'occità (provençal) i el consonantisme més d'acord amb el francès.

El retoromànic o romanx

Tot i que ja n'hem exposat alguna cosa més amunt, ara ens interessa destacar l'obra *Saggi ladini*, d'Ascoli, que ofereix una anàlisi minuciosa dels dialectes d'aquesta llengua, entre els quals, l'alt i el baix engadinès, que ens anirà molt bé per a la confrontació amb el tortosí septentrional i el meridional del català, si més no per a albirar la dificultat a l'hora d'establir fronteres entre ells.

Tanmateix, ja als inicis, veient-ne l'estructura dialectal, la cohesió reduïda, la gran varietat de dialectes i els llaços d'unió amb els dialectes de l'Itàlia septentrional, hom en va posar en dubte la unitat originària i la independència, i les seves tres formes —retoromànic occidental, central i oriental— van ésser considerades ramificacions originàries del llombard, del trentí i del vènet, respectivament —és a dir, dels dialectes italians septentrionals. Aquesta consideració hauria posat fi a la independència del retoromànic i, així, hom hauria considerat tres dialectes italians, però la unitat d'aquests tres dialectes ja fou proclamada abans de la Primera Guerra Mundial.¹⁹

17. Forez és una antiga província de França, que correspon aproximadament a la part central del departament modern del Loira i a una part dels departaments de l'Alt Loira i del Puèi Domat.

18. Suïssa de cultura francesa.

19. Cf. Theodor GARTNER (1904), «Die rätoromanischen Mundarten», a G. GRÖBER, *Grundriss der Roman Philologie*, vol. I (*apud* Benedek Elemér VIDOS, 1973, p. 313, nota 2).

Actualment, la qüestió referent a la unitat i a la independència del retoromànic és clara i no es pot dubtar de la unitat i la independència lingüística dels tres territoris retoromànics, ni, tampoc, del seu estret lligam amb el gal·loromànic. Hom ha establert que les diversitats en el camp de la fonètica i del lèxic entre aquests tres territoris són massa petites perquè es pugui dubtar de la unitat originària.²⁰

Les correspondències fonètiques principals entre les tres àrees retoromàniques són les següents:

— La conservació de la *-s*, per la qual el plural retoromànic termina en *-s*: singular *mīr* (retoromànic occidental, ret. occ.), *mur* (retoromànic central, ret. cent.) i *mūr* (retoromànic oriental, ret. or.) < llatí *MŪRUM*; plurals *mīrs*, *mures* i *mūrs*, respectivament.

— La conservació de la *l* en els grups consonàntics llatins *CL*, *GL*, *BL*, *PL* i *FL* a principi de mot: llatí *CLĀVEM* > ret. occ. *klaf*, ret. cent. *kle*, ret. or. *klaf*; llatí *GLĀCĪĒS* > ret. occ. *glatš*, ret. or. *glatša*.

— La palatalització de la *c* i la *g* davant *a*: llatí *CĀBALLUS* > ret. occ. *chavals*, ret. cent. *Tšavál*, ret. or. *chavál*; *GALLĪNA* > ret. occ. *dylínya*, ret. cent. *dyalína/yarína*, ret. or. *dyalína*.²¹

En el terreny del lèxic destaquen la unitat i la interdependència de les tres zones retoromàniques, com ara les continuacions del llatí *SOLICULUS* ‘sol’ i del cèltic *DRAGIU* ‘sedàs’:

— *SOLICULUS* > ret. occ. *sulegl*, ret. cent. *soreje* o *sorogle*, ret. or. *sorèli*.

— *DRAGIU* > ret. occ. *dratg*, ret. cent. *drai* o *drei*, ret. or. *dras*. D'altra banda, en aquest territori també hi ha nombroses concordances entre el retoromànic i el francès en contrast amb l'italià. Per exemple:

— En retoromànic, *sulegl*, *clucher*, *auk*, *infaunt*, *suvent*, etc.

— En francès, *soleil*, *clocher*, *oncle*, *enfant*, *souvent*, etc.

— En italià, *sole*, *campanile*, *zio*, *ragazzo*, *spesso*, etc.

Per tant, no es pot posar en dubte la unitat i la independència originària dels dialectes retoromànics,²² la qual cosa no significa que el retoromànic no tingui correspondències estretes adés amb el gal·loromànic, adés amb l'italoromànic.

Ampliant la informació lingüística de les dues branques ladines o romanxes del retoromànic, tenim el que segueix a continuació.

20. Cf. Benedek Elemér VIDOS (1973), p. 313, nota 4.

21. Vegeu Benedek Elemér VIDOS (1973), p. 312-313.

22. Unitat demostrada per Ascoli a la qual es van afegir autors com Gartner, Bertoni, R. von Planta, J. Jud, C. Merlo, W. Meyer-Lübke, G. Bertoni, W. von Wartburg i C. Tagliavini, entre els primers romanistes.

Trets comuns en engadinès

— La E tònica travada es manté: BĚLLOS > *bel*, BĚLLA > *bella*, PĚLLE > *pel*, APĚRTU > *avert/aviert*, HĚRBA > *erba/erva*, TĚRRA > *terra*, PĚRDĚRE > *perder*, FĚSTA > *fiesta*, TĚSTA > *testa*, FENĚSTR > *finestra*, etc.

— La O tònica travada, generalment per una geminada antiga, llatina o romànica, passa a [u], on es diftonga en *uo*: *TŌTTU > *tuot*, BŪTTE > *buot*, RŪPTU > *ruot*, SŪBTU > *suot*, BŪCCA > *buocha*, BŪLLIT > *buoglia*, CŪPPA > *cuoppa*, TŪRRE > *tuor*, TŪSSE > *tuos*, etc.

— La diftongació de les vocals tancades E i O del protoromanç no és menys complexa: la E lliure, generalment, diftonga en *ei* [ej] en romanx i s'obre en [aj] en ladí: SĪTE > *seit* [séjt] en engadinès. Respecte als diftongs produïts per E hi ha una oposició fonològica diftong-diftong [aj/ej] en baix engadinès.

— Com a part d'una llengua romànica occidental, la lenició cèltica també actua en engadinès (P > b > v, T > d, K > g/y: CAPĪLLU > *chavè*, RĪPA > *riva*, SAPĚRE > *saver/savair*, APĚRTU > *aviert*, CAPRA > *chavra/chevra*, CATĚNA > *cadeina/chadaina*, MATŪRUS > *madir/madür*, etc.); tanmateix, -D- emmudeix (CŌDA > *cua*, SŪDARE > *suar/süar*) i -G- palatalitza (PACARE > *pajar/pajer*, BRACA > *braja/breja*, etc.).

— Un dels trets lingüístics és la palatalització de C + A i de G + A, com s'esdevé en gal·loromànic oïl: CAPRA > *chavra/chevra*, CASA > *chasa/chesa*, CAPUT > *chol/cheu*, CANTARE > *chantar*, etc.

Trets lingüístics de l'alt engadinès

— La A tònica en posició lliure palatalitza en *e*: PRATA > *preda*, ALA > *ela*, CLAVE > *clev*, etc.

— Davant una *n* (lliure o travada), la A diftonga en *au*: PANE > *paun*, DEMANE > *demaun*, MANU > *maun*, LANA > *launa*, etc.

— El diftong primari o llatí AU monoftonga: AUCA > *ocha*, AURU > *or*, LAUDAT > *loda*, TAURU > *tor*, etc.

— La E tònica lliure, llarga i tancada, no diftonga, com ho fa el baix engadinès: HĚRI > *her*, CĚLU > *tschël*, DĚCEM > *desch*, etc.

— La O tònica lliure, esdevinguda llarga i tancada, s'ha fragmentat en [ów], seguint el procés del punt anterior *e* > [éj]. Exemples: BŌVE > *bouv*, CŌR > *cour*, NŌVU/NŌVE > *nouv*, RŌTA > *rouda*, SCHŌLA > *scoula*, MŌLA > *moula*, *PLŌVERE > *plouver*.

— APERTU > *avert*, HERBA > *erba*, CAPRA > *chavra*, CASA > *chasa*, CAPUT > *cho*, etc.

Trets lingüístics del baix engadinès

— La A llatina tònica lliure subsisteix en baix engadinès: PRATU > *prau*, ALA > *ala*, CLAVE > *clav*, etc.

— Davant *m* i *n*, A es velaritzava en *o*: CLAMAT > *cloma*, FAME > *fom*, CAMBA > *comba*, ANNU > *on*, etc.

— El diftong primari o llatí AU subsisteix en una bona part del baix engadinès: AUCA > *auca*, AURU > *aur*, LAUDAT > *lauda*, TAURU > *taur*, etc.

— La E tònica lliure, llarga i tancada, es diftonga en [éj] en baix engadinès: GRĚVE > *greiv*, LĚVE > *leiv*, NĚPOS > *neiv*, ĚRAT > *eira*, PĚTRA > *peidra*, etc., però HĚRI > *her*, ČĚLU > *tščêl*, DĚCEM > *desch*, etc., en alt engadinès.

— La O tònica lliure es manté igualment sense fragmentació primitiva en baix engadinès (timbre [ó]/[ó]): BŎVE > *bov*, CŎR > *cor*, NŎVU/NŎVE > *nov*, RŎTA > *roda*, SCHŎLA > *scola*, MŎLA > *mola*, *PLŎVERE > *plover*.

— APERTU > *aviert*, HERBA > *erva*, ČAPRA > *chevra*, CASA > *chesa*, CAPUT > *cheu*, etc.

LA FRAGMENTACIÓ DE LA VARIETAT DIATÒPICA TORTOSINA

Com en els casos suara analitzats i descrits amb algunes poques característiques lingüístiques, a casa nostra tenim el cas del dialecte tortosí, que, per la seva situació geogràfica i per les seves relacions econòmiques i culturals, ha servit de via d'enllaç de les zones septentrionals i meridionals de la llengua catalana, participant, com en el cas del francoprovençal, posem per cas, d'una influència dialectal o de l'altra, al sud i al nord. La posterior divisió administrativa de l'Estat espanyol en províncies, amb la intenció de trencar potser aquella unitat dialectal, va ser la primera pedra de toc que va servir per a aquell intent, però sense aconseguir que ni una «província» (Tarragona amb les Terres de l'Ebre) ni l'altra (Castelló amb els Maestrats, els Ports de Morella i la Tinença de Benifassà) se separessin tant perquè es pugui afirmar que a una banda i a l'altra del riu de la Sénia es parlés una «llengua» diferent. Aquest estat de coses va propiciar que tant una zona (la «catalana») com l'altra (la «valenciana») es decidissin per una varietat diatòpica comuna, amb petites diferències, observades també a les zones lingüístiques esmentades (francoprovençal, retoromànic, etc.).

Ja fa molts anys, vam proposar per a la varietat diatòpica tortosina una partió en dues branques o subdivisions, que anomenàvem *tortosí septentrional* i *tortosí meridional*,²³ i ho plantejàvem llavors com una hipòtesi de treball sorgida de les

23. El primer treball nostre en què es fa referència a aquesta etiqueta és «El tortosí septentrional», publicat en 1986 a les *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Gimeno Betí, 1986).

nostres experiències de camp, a partir de les enquestes dialectals dutes a terme per a la consecució de la nostra tesina (1982) i la posterior tesi doctoral (1989). De llavors ençà, hem anat fent servir en diversos treballs nostres aquesta subdivisió del tortosí, no sempre amb una recepció positiva per part dels nostres col·legues de recerca. Ara i ací, intentem fer-ho sota la cobertura de les investigacions d'alguns romanistes, els quals van iniciar aquesta mena d'estudis, que han anat publicant al llarg dels més de cent cinquanta anys d'existència de recerca dedicada a les varietats diatòpiques de llengües i dialectes romànics diferents, sobretot en aquells que presenten més dificultats a l'hora de decidir-ne una fragmentació, com hem intentat de demostrar en els paràgrafs anteriors.

La nostra proposta és coneguda pels investigadors que han dedicat i dediquen, cada vegada amb més empenya, esforços amb vista al coneixement del parlar d'aquesta zona a cavall entre Catalunya i el País Valencià. Per tant, no l'expliquem ací (remetem el possible lector d'aquest treball a la bibliografia), però sí que en dibuixarem un esquema pràctic i senzill, tal com hem fet en el cas de l'engadinès, que hem exposat més amunt.

També el tortosí fou aviat objecte d'anàlisi per part dels estudiosos de la nostra llengua, tal com passà al principi amb els dialectes romànics. En concret, mossèn Alcover en va fer comentaris i, més endavant, Barnils, Badia i Veny van destinar-hi treballs, per esmentar-ne tan sols els iniciadors, puix que no és la nostra intenció fer la nòmina dels estudiosos que hi han dedicat treballs posteriorment.

Seguint l'esquema de l'engadinès, el tortosí també presenta unes solucions que són generals per a les dues branques i unes altres de pròpies de cada branca.

Trets lingüístics comuns en tortosí

— El procés de fricativització del so [d͡z] fins a esdevenir el fonema /z/, tot passant per l'estadi intermedi [jz].²⁴ Aquest tret és compartit pel català nord-occidental i pel tarragoní, cosa que no és obstacle perquè es tracti d'una característica pròpia i significativa del tortosí, com tampoc no ho són alguns trets de l'engadinès o del romanx alhora compartits pel francès o per l'occità.

— El manteniment dels derivats llatins -ATA i -ATOR: llatí vulgar *VĪCĀTA > *vegada* [beɣáða], llatí LABORATŌREM > *llaurador* [ɫawraðó].²⁵

— L'elisió de -r final absoluta de mot en infinitius, substantius, adjectius i adverbis.²⁶

24. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 173-175.

25. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 175.

26. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 175-176.

- Reducció a [a] en gran part de la zona en tots els segments fonètics començats per /e/.²⁷
- Desinència -o de primera persona del singular del present d'indicatiu en verbs de la primera conjugació: *canto, parlo*, etc.²⁸
- Aparició de l'increment -iga, -ega del present de subjuntiu dels verbs de la tercera conjugació.²⁹
- Coincidència de les persones quarta i cinquena del present de subjuntiu amb les de l'imperfet de subjuntiu.³⁰
- Reducció a -es, -igués de les desinències modernes -és (primera i segona conjugacions) i -ís (tercera conjugació) a la primera i la tercera persones, així com una certa alternança -és/-essa que distingeix la primera i la tercera persones.³¹
- Grau doble en els demostratius i en els adverbis davant el grau triple del valencià general.³²
- Manteniment dels articles determinats masculí singular i plural arcaics *lo* i *los*.³³

Alguns trets lingüístics del tortosí septentrional

L'anomenat *tortosí septentrional* s'estén bàsicament per les comarques del Baix Ebre i el Montsià, tot i que en realitat el límit amb el català nord-occidental és format per un feix d'isoglosses.³⁴

Entre les característiques lingüístiques que distingeixen el tortosí septentrional, trobem:

- Grups amb una líquida com a primer element: quan la *l* va seguida de consonant es manté: *CALCĒA* > *calça*, etc., però quan la *l* va precedida de les vocals *a*, *o*, *u* llavors vocalitza en *u* en alguns casos. Aquest fenomen era freqüent en català antic. En tortosí septentrional trobem molts casos d'aquesta vocalització quan la consonant següent és labial: *paupar, paupada, bauba, astuvià, ascaufar, aube* (per *àlber*), etc. En els mots procedents de l'àrab andalusí començats amb l'article *al-*, la vocalització és general: *aufals, aubarda, aufàbiga/aufàbrega, aubergínia, aubercoc, Aufara, aubarda*, etc.³⁵

27. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 176-177.

28. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 177-179.

29. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 179.

30. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 179-181.

31. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 181.

32. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 181-182.

33. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 182-183.

34. Vegeu els interessants treballs d'Olga Cubells Bartolomé i de Mar Massanell Mesalles, entre els més destacats. Respecte al tortosí septentrional i el meridional, podeu consultar els treballs d'Àngela Buj Alfara i de Carles M. Castellà Espuny.

35. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 184.

— La s llatina en posició inicial es conserva en tot el català. Ara bé, si és seguida per vocal palatal, tendeix a palatalitzar-se. En tortosí septentrional hi ha casos de palatalització (i africació alhora): *ximple*, *ximplada*, *xixanta*, etc.³⁶

— El grup romànic DY, procedent de les terminacions llatines -TĪCU, -DĪCU, precedit de vocal, s'articula [dʒ] (ortografiat *tj/tg*) en tot el català llevat del valencià apitxat i en alguns casos del barceloní, que pronuncien [tʃ]. El tortosí septentrional segueix la regla general de no ensordiment i s'articula amb africada: FORMATĪCU > *formatge* [formádʒe], MEDĪCU > *metge* [medʒe], etc.³⁷

— En els mots acabats en un grup de consonants, quan s'hi afegeix -s, hom sol elidir l'oclusiva immediata a la -s, com en la major part del català: *camp*s [kámps], *vent*s [béns], *alt*s [áls], *sord*s [sórs], *part*s [párs], etc. També presenten alternança de pronunciació els grups -sts: *post*s [póts]. Els masculins acabats en -st solen fer el plural en -stos: *test* > *tests* > *testos*, *trist* > *trists* > *tristos*, *vist* > *vists* > *vistos*, etc.³⁸

— Les formes *vostè* i *vós* es fan servir en lloc de *tu* quan es vol expressar deferença envers una persona. Cada vegada més, *vostè* va arraconant *vós*, paral·lelament al que ocorre en la major part del català.³⁹

— En les persones quarta i cinquena del present de subjuntiu dels verbs en -ir, s'han creat en tortosí septentrional unes formes anàlogues (probablement, dels verbs que tenen velar) -*iguem*, -*igueu*, que, posteriorment, s'han propagat a les altres persones (primera, segona i sisena): *pòrtiga/pòrtigue*, *súrtiga*, *fàciga*... i, fins i tot, en verbs que no presenten velar: *vínguiga*, *vúlguiga*, etc.⁴⁰

— El lèxic també presenta particularitats pròpies en el tortosí septentrional: *acotxar-se* 'ajupir-se', *carretell* 'bota de vi petita', *esgolf*a 'golfa', *murri* 'esquerp', *verós* 'fruita que encara no és madura', *empeder* 'propens a una malaltia', *ideós* 'maniós, que té idees fixes', *malgarbat* 'malforjat', *mal de masclí* 'mal de ventre molt fort, còlic intestinal', etc.⁴¹

Alguns trets lingüístics del tortosí meridional

El límit dialectal entre el tortosí septentrional i el meridional ve marcat per la isoglossa de manteniment de /d/ provinent de -ATA. Els trets lingüístics que representen el tortosí meridional són els següents:

— El procés de fricantització de [dʒ] > [ʒ], que en tortosí comú és intervocàlic, en meridional es troba també en les posicions inicial i intervocàlica. Val a dir que

36. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 184.

37. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 184.

38. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 184.

39. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 184.

40. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 184-185.

41. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 185.

la realització [ʒ] en posició postconsonàntica és molt estranya i se'n registren pocs exemples.⁴²

— El procés de desafricació del fonema /ʃ/ realitzat [jʃ], fins a esdevenir [jʂ] o [js].⁴³

— Elisió de /d/ procedent de -ATA: *vegada* [beɣâ], etc.⁴⁴

— Manteniment del morf -o de present de subjuntiu. De distribució irregular pel que fa a les persones verbals, mirarem de fer una mena d'esquema dels verbs de la primera conjugació. Aquest morf ocupa un espai geogràfic que abraça des de la comarca del Montsià (les tres localitats més meridionals: Sant Joan del Pas, els Valentins i la Sénia) fins a la Plana de l'Arc (les Coves de Vinromà):

- Es manté a les persones primera, segona, tercera i sisena en dotze localitats: Sant Jordi del Maestrat, la Jana, Alcalà de Xivert, Peníscola, Sant Mateu del Maestrat, Càlig, Castell de Cabres, el Boixar, Fredes, el Bellestar, Cincorres i Villoses.

- Es manté a les persones segona, tercera i sisena en sis localitats: Canet lo Roig, Torredarques, Pena-roja, Beseit, Sorita i Herbers.

- Es manté a les persones primera, segona i sisena en dues localitats: Sant Rafel i la Mata.

- Es manté a les persones primera i sisena en tres localitats: Sant Joan del Pas, la Sénia i Cervera del Maestrat.

- Es manté tan sols a la primera persona en sis localitats: els Valentins, Benicarló, Morella, Vilafranca, Albocàsser i les Coves de Vinromà.

- Es manté solament a la tercera persona en una localitat: el Portell.⁴⁵

— Manteniment del plural arcaic en -s en mots acabats en -st: *vist* > *vists*, *trist* > *trists*, *test* > *tests*, etc.⁴⁶

— En el lèxic, destaquem uns quants lexemes de mostra. Amb una certa seguretat: *el mal blanc*, *tos d'ascanessia*, *garrit*, *dolent* 'malalt', *buanya*, *acatxapat*, *ser-racaps*, *estalzí*, *revoldre el cafè*, *calabruixí* i *camí ligallo*.⁴⁷

LLUÍS GIMENO BETÍ
Universitat Jaume I
Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

42. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 185.

43. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 185.

44. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 185.

45. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 185-186, i un treball inèdit de morfologia verbal: «Per a la història de la morfologia verbal de la comarca del Baix Maestrat: present i imperfet de subjuntiu (verbs en -ar, -er i -ir), que apareixerà a la revista del Centre d'Estudis del Maestrat.

46. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 186-187.

47. Cf. GIMENO BETÍ (1991), p. 188-189.

BIBLIOGRAFIA

- ALINEI, Mario (1984). *Lingua e dialetti: Struttura, storia e geografia*. Bolonya: Il Mulino. (Studi Linguistici e Semiologici; 24)
- ASCOLI, Graziadio Isaia (1873). «Saggi ladini». *Archivio Glottologico Italiano* (Roma; Torí; Florència: Ermanno Loescher), vol. 1, p. 1-556.
- BADIA I MARGARIT, Antoni (1951-1952). «Pierre Gardette (1941), *Géographie phonétique du Forez*, Macon, 288 p. + 2 mapes i *Études de Géographie morphologique sur les parois du Forez*, Macon, 82 p.» *Estudis Romànics*, vol. 3 (1951-1952), p. 269-270.
- BEC, Pierre (1971). *Manuel pratique de philologie romane*. Tom II. París: A. & J. Picard.
- CORBERA POU, Jaume (1996). «Dialecte i llengua: la distinció saussureana i la realitat sociopolítica». A: HENRÍQUEZ SALIDO, Ma. do Carmo (ed.). *Actas do IV Congresso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza. Em homenagem a Ferdinand de Saussure. Vigo, 28 outubro a 1 novembro 1993*. Orense: Associação Galega da Língua, p. 371-377.
- CORTELAZZO, Manlio (1980). *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana, I: Problemi e metodi*. Pisa: Pacini.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1986). «El tortosí septentrional». A: *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Tarragona-Salou, 1-5 octubre 1985. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 619-632.
- (1991). «El tortosí. Extensió i característiques dialectals». A: *A Sol Post: Estudis de Llengua i Literatura*. Vol. 2. Alcoi: Marfil, p. 171-192.
- LAUSBERG, Heinrich (1970). *Lingüística romànica*. Vol. I. Madrid: Gredos. (Biblioteca Románica Hispánica. III, Manuales; 12) [Títol original: *Romanische Sprachwissenschaft*. 2a ed. rev. Berlín: Walter de Gruyter, 1963]
- NIGRA, C. (1878). «Fonética del dialetto di Val-Soana (Canavese)». *Archivio Glottologico Italiano* (Roma; Torí; Florència: Ermanno Loescher), vol. 3, p. 1-52.
- TAGLIAVINI, Carlo (1973). *Orígenes de las lenguas neolatinas: Introducción a la filología romance*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica. [Títol original: *Le origini delle lingue neolatine: Introduzione alla filologia romanza*. 5a ed. Bolonya: Casa Editrice Prof. Riccardo Pàtron, 1969]
- VIDOS, Benedek Elemér (1973). *Manual de lingüística románica*. Madrid: Aguilar. [Traducció espanyola de F. de B. Moll de la versió italiana *Manuale di linguistica romanza*, Florència, 1959]

Llengua i literatura ebrenca actual

1. UNA APROXIMACIÓ A LA LITERATURA EBRENCA

Per a molts dels escriptors de l'Ebre, bona part de la seua literatura naix del seu paisatge.¹ La literatura beu del paisatge, d'una mirada que configura un espai real i alhora simbòlic, com podem trobar en les paraules d'Andreu Carranza:

Així va ser com aquell paisatge que es veu des de la punta de la serra de la Fatarella se presentà davant meu com lo veritable paradís terrenal i el riu es va convertir en la serp que hi habitava mig adormida des del principi dels temps, per enganyar el primer home. I la serp es va alçar del seu llit i en mirar-li els ulls d'or encès encara me va semblar més bonica i llustrosa, i això va fer créixer més lo meu anhel per tocar-la i acaronar-la i demanar-li que me mostrés lo significat d'aquelles paraules del llibre, que me donés lo nom de les coses, perquè jo en aquell moment estava disposat a donar-li la meua vida. (Carranza, 2000, p. 90)

Romànticament, la natura esdevé paisatge, i el riu, la força vital que el configura i que alhora és font de sentit i de retrobament amb la paraula que Anjub, el personatge que dona nom al llibre, havia perdut, potser com les mateixes terres de l'Ebre, perifèria en un país a mig fer. Com Anjub, marcat per la tragèdia, les terres de l'Ebre busquen la paraula, on viu el ser anhelat.

El lligam entre territori i llengua en els escriptors vinculats a l'Ebre que comencen a publicar les seues obres a mitjans dels anys vuitanta del segle xx i les

1. Per a una visió de la relació entre literatura i paisatge de l'Ebre, vegeu Josep-Sebastià CID (2009).

dues primeres dècades del nou mil·lenni és el fil conductor del text que presentem; en aquest sentit, entenem que la literatura ebrenc va bastint un imaginari a la vegada divers i identitari que contribueix a reelaborar el del conjunt del país en un joc d'espills que considerem apassionant i enriquidor.

Emili Rosales deixava constància dels canvis produïts en el tombant de segle i de les possibilitats que s'apuntaven:

[...] assenyalen un retrobament amb el paisatge present i passat de l'Ebre que molts ciutadans d'aquestes comarques han dut a terme en els últims anys, i que el conjunt de la societat catalana també ha fet de manera incipient però certa. Si el paisatge i la història de l'Ebre han estat marginals per ser llunyans o distants o desconeguts, ara han esdevingut interessants i significatius just pels mateixos motius. Passarà l'Ebre de ser el paisatge invisible a esdevenir el gran descobriment?² (Rosales, 2008)

L'Ebre no havia format part de l'imaginari català construït de la Renaixença ençà. Remetem el lector al tractament que hem pogut fer sobre aquest tema en altres moments i recordem ara simplement l'expressió, que encara podem trobar avui, «terres més enllà de l'Ebre». Deixant de banda els precedents medievals i especialment l'obra de Despuig o de Francesc Vicent Garcia, podem dir que a la darrerria del segle XIX i fins als anys trenta, va començar a elaborar-se tímidament una literatura catalana a l'Ebre, si bé aquests primers impulsos van quedar es-troncats per la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i va caldre una llarga espera en el camí de la represa encetat per la generació vinculada a la revista *Geminis* i per individualitats que han fet de pont amb el que denominem *literatura ebrenc actual*.

L'any 1989, Amics de l'Ebre va organitzar un homenatge a escriptors ebrencs «en reconeixement a la seva contribució personal de la defensa dels valors de l'Ebre i les seves Terres», en paraules del president de l'entitat, Salvador Tarragó (1991, p. 7), en el pròleg a *Escrits del riu*, una obra que recull textos de Xavier Garcia, Artur Bladé i Desumvila, Lluís Perpinyà, Manuel Pérez Bonfill, Carmel Biar-nés, Gerard Vergés, Zoraida Burgos, Ricard Salvat, Jesús Moncada, Hèctor Moret i Albert Roig. Es tracta d'una primera antologia que obre el camí a un seguit de reculls que permeten precisar l'estat de la qüestió respecte a la creació literària vinculada a aquestes terres.

2. En els darrers anys, autors com Andreu Claret, Antoni Vives, Jaume Benavente, Víctor Ame-la, Pilar Garriga, Laura Pinyol o Maria Carme Roca han centrat en els espais ebrencs alguna de les seues obres i incrementen la llista d'autors que, nascuts fora de la vegueria de les Terres de l'Ebre, han sentit l'atracció d'aquests paisatges. En castellà citem Javier Cercas.

Qui potser d'una forma més sintètica ens assenyalava el punt de partida de la literatura ebrenc actual és Gerard Vergés:

Literàriament, l'Ebre de parla catalana comença a Mequinensa amb una gran novel·la coral, *Camí de sirga* (1988), i acaba al Delta amb una altra novel·la esplèndida: *Terres de l'Ebre* (1932). (Vergés, 2005)³

En la lectura que faig de les paraules del poeta considero que, a més de deixar «fixada i explícita l'autoritat de dos dels nostres escriptors» i un trajecte fluvial riu avall, podem apuntar també que el ressò que en el seu moment va comportar la novel·la de Jesús Moncada, *Camí de sirga*, marca un punt d'inflexió en el reconeixement de l'Ebre com a espai literari. Considero que la recepció de la novel·la de Moncada va contribuir a perfilar i valorar la pròpia tradició i la voluntat de projectar-la i afirmar-la amb les aportacions de nous autors, que ara saben que tenien uns escriptors de referència.

Abel Cutillas, en un article dedicat a Pilar Romera (1968), escriu:

M'explica una curiositat sobre la seva trajectòria literària. Diu que quan va començar a escriure de jove, devia ser cap als vuitanta suposo, produïa una espècie de literatura urbana absurda, tòpica i innòcua. Cal pensar que era l'ambient cultural del moment, on el que es valorava estava una mica plastificat i tot feia aquella olor de nou que molt ràpid passa a ser vell. Però un dia, habitant entre els joves i moderns, va descobrir els llibres d'un senyor gran, d'aspecte convencional i originari de Mequinensa, Jesús Moncada, *the one and only*. Diu que en aquell precís moment tota la seva vocació literària va canviar i els ulls, el cor, el cap i les mans li van dir: «Això». Tot el que ha publicat té a veure d'una manera o altra amb el seu poble, al qual només hi va un dia o dos l'any. (Cutillas, 2019)

El camí per a establir una mínima tradició literària localitzada a l'Ebre, amb una xarxa de referents que ajudés a elaborar una trajectòria personal vinculada al territori, no ha estat fàcil.

Albert Roig (1959) a *L'orgull de ser pocs. 1954-1993*, antologia publicada aquell mateix any 1993, connecta els autors de la generació de *Geminis* i els nous poetes tortosins i aplega els noms de Manuel Pérez Bonfill, Gerard Vergés, Zoraida Burgos, Josep Ramon Roig, Ricard M. Pinyol, Albert Roig, Albert Aragonés, Luis Martín Santos i Andreu Subirats. El mateix autor, a *I pelava la taronja amb les dents. Ars amandi* (2004), en què evoca els anys de formació, escriu: «Un vespre Manuel Pérez Bonfill va dir-me que els més joves no coneixíem Tortosa, la gent de Tortosa i la Guerra». I hi menciona els seus referents: Elitis, Yeats, Pound, Leza-

3. El text es va presentar a la Segona Fira del Llibre Ebrenca, el 2005, i va ser recollit a l'*Avui* (30 juny 2005, p. 18) i a *Alfabet per a adults* (2009).

ma, Barros, Passolini, Blai Bonet i, entre els ebrencs, Zoraida Burgos —que li ofereix *Notes d'un estudiant que va morir boig*, de Sebastià Juan Arbó—, Gerard Vergés i l'esmentat Pérez Bonfill.

Per raons d'edat i de formació, bona part dels escriptors actuals vinculats a l'Ebre han hagut de fer aquest camí de coneixença sense cap cànon preestablert.⁴ Andreu Carranza (1957), com altres autors de la seua generació, parteix d'una formació en castellà; es considera un autodidacte i afirma: «Però en determinat moment llegeixo Artur Bladé i la cosa canvia».⁵ Jesús M. Tibau (1964) comenta: «No coneixia encara autors ebrencs llavors. Després, sobretot, m'ha influït el paisatge, present en uns quants dels meus relats, i la coneixença d'autors com Bladé o molts amb qui he establert amistat, com ara Josep Igual».⁶ Miquel Esteve (1969) escriu:

La influència ebrenca en la meua literatura és més d'escenaris que de llengua i més de sentiment d'identitat que no pas de tradició literària [...] no em considero inspirat en especial per cap novel·lista ebrenca pel que fa al meu estil. Potser per això el meu autor fetitxe ebrenca és poeta i no pas narrador: el senyor Gerard Vergés, tot i que professo una especial empatia per Moncada, Carranza i Bladé, aquests sí, narradors. (Conversa personal, 26 setembre 2021)

Autors significatius que comencen a publicar en la primera dècada del segle XIX ja són conscients d'una certa tradició ebrenca. Joan Todó (1977) a *La vista als dits* assenyala fonts de la seua obra i evoca l'època en què «[...] gràcies a Albert Roig descobria que podia escriure tal com parlo [...] imitava Josep Ramon Roig [...] presentava a una professora universitària feminista un treball sobre Zoraida Burgos [...]» (Todó, 2021, p. 284).

Yannick Garcia (1979) reflexiona sobre el trajecte d'allunyament i de relació amb el país natal i relata l'estranyesa que poden sentir alguns autors ebrencs en les seues obres en relació amb el propi territori:

Segurament jo he xalat tant llegint *L'horitzó primer* (com et passa quan llegeixes Rojals o Serés) perquè els forasters, els que hem passat per aquest procés d'estranyament que ens conforma el caràcter —em fa l'efecte que per a tota la vida— ens reconeixem. Portem unes antenetes. No ens cal dir-nos gaire cosa, ho sabem. Aquest llibre m'ajuda a explicar-me, a entendre'm. I això és precisament el que li recrimina una misteriosa consciència a Todó després de llegir un pregó elogios, però vague, davant la plaça del poble: «Vos passa una mica a tots: marxeu, viviu uns anys a fora, vos torneu forasters... I després vos planteu aquí i ja no sabeu ni com respirem. Mos mireu, però no ens veieu. (Garcia, 2013)

4. Sobre la qüestió del cànon de la literatura ebrenca, vegeu Pere Ignasi POY (2007).
5. Andreu CARRANZA (conversa personal, 15 setembre 2021).
6. Jesús M. TIBAU (conversa personal, 8 setembre 2021).

Les veus més joves de la literatura ebrenca, com Eduard Carmona (1982), Maria Climent (1985) o Laia Viñas (1997), sembla que a partir del camí ja recorregut puguin alliberar-se sense complexos d'aquella possible angoixa de la manca de tradició que van viure els escriptors de l'inici de la darrera represa de la literatura catalana a l'Ebre. El seu bagatge ampli de lectures i una formació lingüística significativa ens fa viure en els seus textos el goig d'una llengua viva.

Entre autors, antologies, iniciatives com la Fira del Llibre Ebrenc o les trobades literàries d'Amposta o de Jesús, el festival d'acció poètica Bouesia, el món editorial i llibreries compromeses, considerem que es configura una xarxa de connexions:

[...] un sistema de relacions que, com diria Pierre Bourdieu, perfila un camp literari, és a dir, una estructura de relacions de poder, una xarxa en què intervenen autors, obres, lectors, editorials, grups d'opinió, institucions acadèmiques i culturals, premis literaris... En definitiva, un camp literari és una construcció cultural oberta, entre referents del passat, que la poden més o menys justificar —recordem que la tradició és un invent— i una voluntat d'existir i esdevenir. (Cid, 2013)

Una confirmació de la literatura ebrenca és la mateixa crítica que el concepte pot generar. En aquest sentit, són ben estimulants les aportacions de Joan Todó. Per exemple, a la seua *Guia sentimental del Delta de l'Ebre. Un diccionari* (2018), en format de glossari, a la primera entrada que conté —«aclaïment»— llegim:

Val més que ho deixem clar d'entrada: jo no sóc del Delta de l'Ebre. No vaig nàixer allà; ni tan sols hi he viscut. Deltebre és a 45 quilòmetres de ca meua, gairebé una hora amb cotxe, i el lloc on jo visc és força diferent d'aquella terra. A Barcelona, malgrat tot, hi ha una certa insistència a fer-me deltaic, oblidant que no totes les Terres de l'Ebre són el Delta, igual que no tot el Pirineu és a la Vall d'Aran ni tots els barcelonins viuen a les Rambles. En realitat, «Terres de l'Ebre» és una denominació que no m'acaba de fer el pes, no tan sols perquè el riu que passa pel meu poble té un altre nom, sinó perquè se'm fa costa amunt aplicar-la a altres racons d'allò que, estrictament parlant, és la diòcesi de Tortosa. (Todó, 2018, p. 9)

I a l'entrada dedicada a «parnasso tortosí», Todó escriu:

Deixeu-me anomenar «Parnasso tortosí» a tots els escriptors de la capital del Baix Ebre. Uns autors que mantenen una relació molt especial amb el tema que ens ocupa, el Delta: no en són, però se'l senten seu. I és que fins fa quatre dies (vegeu SEGREGACIÓ), bona part del delta era administrativament tortosí. D'altra banda: són la colla del Parnasso Tortosí (ara en sentit estricte) els qui un bon dia necessiten crear-se uns ancestres. Són ells qui reivindiquen Pérez Bonfill o editen la poesia completa de Zoraida Burgos, a banda de recollir tota

aquesta línia d'avantpassats en un llibre com *L'orgull de ser pocs (1954-1993)*, l'antologia de poetes tortosins feta per Roig.

[Hi ha després, una cosa diferent, que són els escriptors ebrencs. Andreu Carranza, per exemple, és un escriptor ebrenc, igual que Andreu Subirats, però no és tortosí. Hom pot ser ebrenc i no ser tortosí. De fet, no ser tortosí ho notes, vegeu TORTOSINS.] (Todó, 2018, p. 149)

Establir un camp prou definit i operatiu com a referent cultural amb la literatura de l'Ebre esdevé un propòsit complex, com queda reflectit en l'article de Natàlia Borbonès dedicat a la Segona Fira del Llibre i l'Autor Ebrencs:

Els llibres i els autors ebrencs són els que s'inscriuen en l'àmbit històric de la diòcesi de Tortosa, és a dir, les comarques del Baix Cinca, el Matarranya, el Priorat, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix Ebre, el Montsià, els Ports i el Maestrat. Aquesta és la definició que l'organització del certamen dona a l'àmbit territorial al qual s'adreça, encara que l'escriptor i editor Emili Rosales afirmés: «Dubto que a Vinaròs hi hagi algú que cregui que un llibre ebrenc sigui seu». D'un territori, doncs, escapçat administrativament i al qual no se sap ben bé com cal anomenar, és possible que en sorgeixi una indústria cultural? «Sí, si ens prenem seriosament que som una cruïlla cultural i que, en conseqüència, n'hem de reivindicar la centralitat. Així podríem combatre les idees profundament regionalistes del País Valencià, que donen una presència residual a la llengua pròpia». Qui va parlar així és Miquel Àngel Pradilla [...]. (Borbonès, 2005)

Manuel Ollé (1954), professor i escriptor d'Ulldecona, se situa en la cruïlla esmentada i ens parla del seu espai viscut, el de les Terres de l'Ebre engrandit cap al Matarranya i l'Alt Maestrat, i reivindica en el seu cas el mestratge de Desideri Lombarte i l'obra pedagògica de Carles Salvadó.

Com veiem, doncs, l'acotació del que és la literatura ebrenc constitueix un àmbit ple de tensions que, amb un punt d'engrescament, podem considerar enriquidores i definidores d'aquest país de fronteres reals i imaginàries.

2. LA LLENGUA: ENTRE LA PARLA ABSENT I LA PARAULA ESSENCIAL

L'estudi de la llengua en aquestes terres de cruïlles, des d'una perspectiva gramatical i sociolingüística, i les valoracions de l'anàlisi del tractament que en fan les obres literàries depassa l'àmbit local i té un interès que ens sembla remarcable per al conjunt de la catalanofonia en el procés, sempre obert, de reelaboració de la llengua compartida.

La bibliografia sobre el procés d'estandardització de la llengua catalana i la variació geogràfica comença a ser prou àmplia. Per a situar-nos en el tema que ens ocupa,

remetem el lector, per exemple, a l'estudi de Carles M. Castellà (2016), i ens centrem ara a intentar perfilar un possible esquema de les posicions que adopten els escriptors actuals de l'Ebre català respecte a la creació d'un model de llengua literària.

Sobre la llengua dels nostres escriptors ens falten encara estudis. En altres moments, n'hem pogut fer alguna referència en parlar de la llengua de Carmel Biarnés o Artur Bladé (Cid, 2016a i 2016b) i, per exemple, ja anotàvem, a partir de Jordi Malé (2007), els dubtes d'Arbó a l'hora de fer servir formes lingüístiques que marquen la procedència de l'autor i la dels seus personatges, o les paraules de Jesús Moncada recollides per Mercè Biosca:

Em sembla que el lleidatà, a l'hora d'escriure, ha d'incorporar justament les seves pròpies particularitats, de la mateixa manera que ho ha de fer un senyor de Tortosa o de Girona. I això, al final, acaba fonent-se dins el cos general de la llengua. El que sí que he evitat ha estat caure en el localisme. He utilitzat totes aquelles coses que són de tipus general, però pròpies d'aquella banda, no les particularitats mequinensanes, torrentines o de Faió, car això sí que em sembla que és empobrir la llengua. A més, a l'hora d'escriure una frase sempre em plantejo si existeix una forma més genuïna de dir-la que la que en aquell moment se m'acut. (Biosca, 1989, p. 57)

Com recorda Carles M. Castellà, Gerard Vergés, el 1991 escrivia:⁷

Un ja comença a empudegar-se i a sentir-se vexat per tanta marginació. És clar que no parlo de morfologia ni de conjugacions verbals, que accepto en pro de la tan necessària unitat de la llengua. M'estic referint al lèxic. Veuran. Jo havia estat tan innocent fins ara que, quan un mot del meu parlar tortosí el diccionari Pompeu Fabra no el recollia, optava per una sinonímia acadèmica. Però això, perdonin, s'ha acabat. [...] Penso en les paraules de la meva infantesa. Penso (i ho penso amb una infinita nostàlgia) en les paraules que ja ningú no diu i que han anat morint i oblidant-se, igual que els nostres vells, virginals, primers amors. (Castellà, 2016, p. 178)

Com Moncada, Vergés defuig el localisme i alhora reivindica, amb les paraules recollides per Ferran M. Benaiges (2012), «el tortosí, diguem purificat de totes les seues paraules corruptes i tots els castellanismes»:

Home, si les deixem perdre les trobarem a faltar i hi haurà qui acabarà no trobant-les a faltar; això està claríssim. Però el cert i segur és que... aquí hi ha una dicotomia, entre la gent que parla el tortosí molt *typical*, i «xica pos mana a on vas?», i «la freixura» i tot això, però del tortosí tortosí, diguem purificat de

7. Cito a partir de Carles M. CASTELLÀ (2016, p. 178), que remet el lector al pròleg d'Albert ROIG a *L'orgull de ser pocs* (1993, p. 21).

totes les seues paraules corruptes i tots els castellanismes —que és com parlem tots— quan tu agafes aquest tortosí, que vas a la soca-arrel i les paraules són vives, i són autèntiques, i són les que has mamat de menut, això és una riquesa, i és una riquesa que tampoc cal fer-ne folklore. Jo quan escric en català no busco paraules orientals ben difícils d'allò que diuen a l'Escala o a Andorra, jo busco paraules que no facen mal a l'orella en tortosí, amb el català del sud, i penso que és bo jugar una mica sense fer corrupteles del català, que Déu me'n guard! Hauríem d'utilitzar paraules vives i, sempre que es puga, de la nostra gent, del nostre poble, de les nostres tradicions; és a dir, jo sempre parlo de l'espill, no parlo mai del mirall —potser algun mirall se m'ha escapat en algun poema— i qui diu això és mil paraules que són validíssimes i que tenen un ressò terrenal, concret, del país on vivim. (Benaiges, 2012)

El poeta tortosí s'allunya d'aquell folklorisme que a començaments del segle xx s'havia associat al tortosinisme secessionista,⁸ però alhora qüestiona el model de llengua literària que li havia servit de referència i es fa ressò d'una nova sensibilitat sorgida al territori que connecta amb el procés de renovació encetat a mitjans dels anys vuitanta i que, més enllà de polèmiques simplificadores sintetitzades en l'enfrontament entre el català *heavy* i el català *light* o entre puristes i permeables, ajuda a entendre els treballs de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) que es concretaran en les noves edicions del *Diccionari de la llengua catalana* i en la *Gramàtica de la llengua catalana* del 2016.

En aquest context de canvis, la llengua que els escriptors ebrencs mostren en les seues obres oferirà un ampli ventall d'opcions que se situen entre el predomini de l'ús de les formes lingüístiques més generals i el que podríem qualificar com la construcció d'una llengua singular, idiosincràtica, que crea un món personal i que deslliura l'obra literària del compromís amb la dimensió nacional, com s'havia establert, en el nostre cas, de la Renaixença ençà i que es fa explícit en grans poetes com Josep Carner o Carles Riba. És en el sentit de la creació literària, de la vitalitat de la llengua, no del solipsisme, que entenem amb Toni Sala propostes com les d'Albert Roig:

Estic parlant del grau extrem de la literatura, el més infreqüent, el més absolut, el de la poesia. Donar un idioma nou a un idioma és el privilegi dels poetes. I jo crec que la poesia de Roig retorna la paraula a la poesia, torna a la llengua la llengua, rega l'idioma, el fa. La gent de l'Ebre teniu la ventura de poder llegir-lo en la vostra llengua —sense l'Alcover a la pantalla—, la llengua a partir de la qual aixeca aquest idioma nou —és clar que no és nou, però és nou sobre el paper: un lèxic nou, una morfologia, una sintaxi nova, una imatgeria nova, molt al sud de l'Empordà, per dir el lloc d'origen d'una llengua amb molt de pes en la nostra literatura. (Sala, 2008)

8. Vegeu Albert ARAGONÉS (2003).

El joc literari permet camins diversos per parlar de la multiplicitat de realitats que els autors ens transmeten a partir de la llengua i de l'ús d'unes paraules concretes que basteixen l'obra. Amb opcions lingüístiques diferenciades, la literatura ebrenc ens pot traslladar a mons ben personals, amb una gran amplitud temàtica, que depassa les possibilitats de la nostra exposició d'avui. En faig referència només perquè consti que les obres de la literatura que ens ocupa, i, per tant, la llengua que li dona sentit, permeten abordar gèneres i temàtiques que en cap cas no queden delimitades per aspectes territorials. Pensem només, per no acabar amb una extensa llista de noms i d'obres, en els textos aplegats en les antologies publicades els darrers anys. I, també, en el nombre considerable d'autors ebrencs que ha rebut un reconeixement que es pot concretar, per exemple i a fi de buscar una certa objectivitat, en una llista dels premis obtinguts en els darrers anys. Entre els més significatius, esmentem Zoraida Burgos, Premi de la Crítica de Poesia Catalana, el 2018, pel conjunt de la seua obra, recollida a *Convivència d'aigües*; Miquel Esteve, Premi Mallorca de Narrativa, el 2019; Laia Viñas, Premi Documenta, el 2021, o Cinta Arasa, Premi Crítica Serra d'Or, el 2021.

Núria Grau, en el pròleg a *El brogit de l'Ebre. 15 narradors donen veu al riu*, es refereix al ventall d'actituds i usos lingüístics que mostren els autors i indica que aquests han de definir-se en relació amb l'estàndard:

[...] pot fer servir les formes seues que ja recull l'estàndard o les que li són més properes o, per contra, pot usar les formes més majoritàries, que corresponen a les varietats orientals del català. En aquest punt, hem de dir que la majoria dels autors han escollit aprofitar les diverses opcions que ofereix la normativa i, així, fer servir les formes pròpies dels parlars de les Terres de l'Ebre; la resta, empen les formes normatives dominants. En aquesta dualitat, però, cal fer-hi distincions. Dins el primer grup, hi ha autors que es mantenen dins el marc estricte de la normativa, això és: els possessius *meua, teua, seua*; els plurals amb *-ns* (*homens, jóvens*), el numeral *dos* per a masculí i femení; els infinitius del tipus *tindre, vindre* i compostos; *nàixer, xarrar, traure...*; formes verbals del tipus *puga, cantesses* [...], i el lèxic característic. Altres autors, però, van més enllà i utilitzen trets propis dels parlars ebrencs que encara susciten debat dintre l'establiment de la normativa, com ara el demostratiu *est(e)/esta*; els pronoms personals *naltres, valtres* o *natros, vatros*; les formes plenes dels pronoms *me, te, se* —que ja admet l'estàndard oral—; formes verbals amb l'increment *-ix* (*oferix*) o altres formes verbals com ara *omplic, obri*, etc. Pel que fa al lèxic propi de les Terres de l'Ebre, cal dir que hi ha autors que han usat paraules que en ocasions no apareixen en els diccionaris normatius, per la qual cosa el llibre compta amb un petit vocabulari específic per facilitar-ne la lectura. Dins el segon grup d'autors, hi predomina la idea que la variació lingüística és un recurs literari que al capdavant només caracteritza els personatges, de vegades a partir del registre col·loquial que empen. D'aquesta forma, un dels procediments per tal d'aconseguir la versemblança consisteix precisament a posar totes aquestes peces en

boca dels personatges de l'Ebre català. Amb totes les gradacions possibles entre les dos postures, des de la literatura, el debat sobre el model de llengua normativa també està servit. (Grau, coord., 2003)

Per continuar avançant en el tema, ens sembla convenient destacar que, quan parlem de la llengua de les terres de l'Ebre —*terres* en minúscula inicial, perquè no ens cenyim a l'àmbit administratiu de les quatre comarques del Principat—, no ens podem limitar al marc del dialecte tortosí; per tant, en cap moment no s'han de confondre, si ens centrem en la llengua, els termes *tortosí* i *ebrenc*. No entrarem en les diverses propostes establertes pels especialistes i citem, només per apuntar la complexitat del tema, la delimitació del tortosí que trobem en l'obra *Cruïlla*, de Joan S. Beltran i Josep Panisello:

Un bon objectiu, doncs, ens va semblar que podia ser mostrar les possibilitats que ofereix el model normatiu per a adaptar-se al territori dialectal propi, el qual, segons podem veure quan parlem de la divisió dialectal, comprèn les comarques següents: els Ports de Morella, els dos Maestrats, el Montsià, el Baix Ebre, la Terra Alta, el Matarranya i una part important de la Ribera de l'Ebre. (Beltran i Panisello, 2002, p. 18)

La vitalitat de la llengua es resisteix a les classificacions, especialment, en la perifèria. Com escriu Joan Todó: «En aquest territori, de fet, fins i tot el llenguatge és inestable: fas una passa i ja has xafat una isoglossa» (Todó, 2013, p. 97-98).

De les tensions lingüístiques a l'hora de contribuir a elaborar una llengua literària adequada a la variació geogràfica en parla també Tere Izquierdo, que va assumir l'assessorament lingüístic de l'obra *L'hivern del tigre* (2004), d'Andreu Caranza:

I això és el que s'ha intentat fer amb la veu literària de Ramon Cabrera: vestir la seua veu amb les formes de la seua llengua materna més pròximes al seu parlar. Perquè, tal com diu l'Institut d'Estudis Catalans: «No s'han de barrejar, per exemple, trets fonètics i morfològics propis dels parlars occidentals amb d'altres propis dels orientals». I perquè no creem en el concepte propi de la literatura sociolingüística i dialectològica de promiscuïtat dialectal, això és, l'existència de preferències estàndards pertanyents a altres varietats geogràfiques que les dels usuaris i usuàries. Així, doncs, a grans trets, direm que dins de la morfologia nominal trobareu l'article propi de la llengua medieval i propi del subdialecte tortosí i de terres lleidatanes *lo, los*. Però no va ser tan fàcil en el sentit de posar l'article *lo* totes les vegades que apareixia esta forma, sinó que es van haver de tindre en compte les elisions pròpies d'una dicció ràpida del tipus: «Lo toc d'un tambor mos marca el pas» i no *mos marca lo pas*. Trobareu els pronoms personals tòncics *natros, vatros* i els pronoms en forma plena *me, mos, te, se, etc.*, però igualment s'ha respectat la dicció ràpida en estos pronoms: «Me

sentia inquiet», però «Que no em moleste ningú» i no que *no me moleste ningú*. Es mantenen els demostratius propis tortosins: *este, esta, estos i estas*, així com els plurals del tipus *hòmens, jóvens i órdens*.

Pel que fa a la morfologia verbal, davant el munt de formes analògiques del present de subjuntiu pròpies del parlar tortosí, és a dir, que *cante* o que *càntigue*, amb increment velar, es va optar per vehicular les formes normatives considerades valencianes a les gramàtiques però que també són les nostres, per exemple: «Que no quede cap facció viu!» i «siga com siga». També trobareu les formes pròpies dels verbs incoatius del tipus: «Ho repetixo, tot ho he fet per això». (Izquierdo, 2006)

Vistes les reflexions anotades, intentarem assenyalar la relació que els escriptors ebrencs mantenen amb el model de llengua i els agruparem en dos blocs; això ens permetrà veure un estat de la qüestió que reflecteix la vitalitat de la llengua i els problemes sociolingüístics i gramaticals que van quedant perfilats i que, més endavant, es podrien omplir de matisos i d'anàlisis més concretes. A continuació, presentem un bloc d'autors que opta per un predomini de la llengua general, i, tot seguit, veurem la reivindicació de la variació geogràfica (que esdevé voluntat d'estil), anotarem consideracions d'alguns autors en relació amb aquestes qüestions i consignarem exemples de les opcions lingüístiques ressenyades.

2.1. *Predomini del model de llengua general*

Miquel Esteve comenta:

La meua parla i llengua escrita són perfectament asimètriques. Els meus lectors orientals poden descobrir amb no gaire dificultat que soc un autor ebrenç pels continguts literaris, però no pas per la llengua escrita [...]. Això mateix canvia totalment a l'hora de parlar. El meu accent és una mescla de riberenc [de la Ribera d'Ebre] i deltaic i empro moltíssimes paraules d'arrel i tradició ebrenques, moltes en desús i que conec per la meua vinculació amb el camp. Aquesta bipolaritat, escriptura i parla, s'ha emmotllat ja de forma natural i perfecta. No em provoca cap mena d'esforç. (Conversa personal, 26 setembre 2021)

A la pregunta «quina relació plantejes entre la teua parla i la llengua literària?», Jesús M. Tibau respon:

En un principi no em plantejo la parla que utilitzo quan escric. Em surt de forma natural, d'acord amb el meu bagatge vital, nascut al Priorat, a la frontera entre oriental i occidental, havent estudiat a Tarragona set anys, havent consumit molt de català estàndard, i després aterrat a les Terres de l'Ebre. La meua parla és una barreja, i faig servir aquesta barreja de forma natural quan

escric. S'ha repetit moltes vegades el comentari d'algun corrector dels meus llibres, que no veien adient que en una mateixa pàgina utilitzés els possessius «meva» i «meua», però és que a mi em surt així quan parlo i quan escric, i en determinades frases m'agrada més que un color sigui vermell, i en altres roig, en funció de com soni o del context. Soc una barreja, i aquesta barreja es veu als meus textos. Tot i això, potser per una mena de reivindicació territorial, cada cop utilitzo més sovint paraules típiques del tortosí. (Conversa personal, 8 setembre 2021)

Aquesta promiscuïtat de formes és habitual en molts textos ebrencs; per exemple, la podem veure en una de les autores més llegides de la zona, Francesca Aliern:

La Seso, feia tot el més insòlit, el que cap dona s'atrevia a fer encara que en tinguéss moltes ganes. Creuava el riu nedant com un peix, anar i tornar sense cansar-se gens. Dels arbres de l'Era, de les rames més altes, es tirava al mig del canal i en sortia victoriosa de la seua proesa, que feia posar en evidència els mateixos nois, que, en el fons, no deixaven d'admirar-la. (Aliern, 2009)

2.2. Una llengua marcadament dialectal: entre la voluntat de recuperació i la voluntat d'estil

Manel Ollé, a l'entrevista conduïda per Marina Pallàs, destaca la influència de Joan S. Beltran en la seua obra i recorda com el lingüista li va dir que a *L'última vinyeta* (1995), amb què havia guanyat el Premi Joan Cid i Mulet, «hi ha 120 paraules que els teus alumnes d'institut no saben». L'escriptor, que es va sentir corprès, manifesta que en la seua producció literària ha donat prioritat a recuperar el lèxic local i destaca la relació profitosa amb les correctores Núria Grau, de Cossetània, i Rosa Camps, d'Onada, en el camí de trobar paraules que l'emocionen —com *cruixidell*— i que algun dia es podrien incorporar al diccionari. En la conversa que hi vam mantenir el 17 de setembre de 2021 assenyalava una missió que podríem qualificar d'històrica i que contribueix a l'equilibri en la construcció de la llengua nacional: «Potser a l'Escala ja no trobarem paraules perquè hi va haver Víctor Català, aquí no hi havia ningú».

Juntament amb la reivindicació identitària, l'ús de termes marcadament dialectals pot buscar un efecte clarament provocador. Un exemple és el llibre *Los del sud us matarem a tots*, publicat el 2016, de Valero Sanmartí.

Andreu Carranza, al costat de la reivindicació territorial, hi situa la voluntat d'estil. En la roda de premsa amb motiu de l'obtenció del Premi Sant Joan de Literatura, el 2000, amb la novel·la *Anjub. Confessions d'un bandoler*, afirma: «la novel·la està escrita en la llengua que utilitzem els qui vivim a la ribera de l'Ebre i en

aquest sentit vull dignificar aquest dialecte i destacar-ne la riquesa».⁹ En el qüestionari que li vam plantejar per realitzar aquest article, va remarcar que en les seues obres destaca la importància del dialecte geogràfic al servei de la ficció, i un altre tema, que no ens sembla menor i que hem anat apuntant: la influència dels correctors, de les editorials i de la crítica literària, uns aspectes en què caldria aprofundir.

Però la literatura necessita la variació tonal que et dona el dialecte per tal de caracteritzar, definir un personatge. Això és una cosa ben normal a tota literatura sense discontinuïtats (castellans, anglesos, francesos, alemanys...). Però aquí, això, encara no s'entenia prou, perquè vivíem l'embranchada de la normalització. Reconec que els meus editors eren escèptics al principi quan emprava a les novel·les l'article *lo* o formes possessives autòctones, etc., etc. Potser haguessin preferit que escrivís en *standard*.¹⁰ M'hi vaig plantar. Sorprenentment la crítica literària barcelonina [inici dels noranta fins al 2000], que encara tenia un pes, ho va entendre i va considerar aquest fet una troballa magnífica. Això em va encoratjar i així he continuat. Però no hi ha una voluntat de ser diferent, simplement, es tracta d'apropar la literatura escrita a la vida real, al context de les històries, ja siguin actuals o d'època. La llengua, el dialecte, ajuda a fer el viatge en el temps, és clar que sí, i és la pedra, l'argamassa de la literatura. Però evidentment això s'ha de fer amb la màxima correcció, a mi no em valen les abrandades apostes dialectals ebrenques que ratllen el blaverisme.

El que importa és que la lectora o el lector volin amb la teua prosa, que els facis somiar, plorar, riure, els has de commoure i és clar, a una novel·la, un conte o un poema, la llengua o el dialecte no poden ser un obstacle en cap cas, al contrari, han de ser un element més del joc literari. (Conversa personal, 15 setembre 2021)

Seguint Barthes, podríem dir que el dialecte geogràfic contribueix al que realment compta, que és l'efecte de la «réalité irrèelle du langage» (Barthes, 1964). La connexió amb la identitat i la voluntat d'estil es fonen també en obres com les de Marta Rojals, Maria Climent o Laia Viñas:

Tenia la necessitat de deixar testimoni d'un món petit que existia i que jo el percebia ben viu. Va ser una esclletxa estreta que ara ja s'ha tancat, perquè no em podia ni imaginar que en tan pocs anys, pel que fa a la qüestió dialectal, el llibre ja seria un fòssil. (Juanico, 2021)

9. <https://www.vilaweb.cat/noticia/1141095/20000622/lescriptor-andreu-carranza-font-lobra-anjub-guanyador-premi-sant-joan-literatura.html>.

10. Sembla que la perspectiva, si més no d'alguna editorial, ha canviat. Laia Viñas, que ha publicat, com Maria Climent, a L'Altra Editorial, ens va comentar (conversa del 29 de maig de 2021, en el marc de la Divuitena Fira del Llibre Ebrenç) que l'editorial li va demanar que emprés les formes locals.

Són paraules de Rojals en relació amb *Primavera, estiu, etcètera* (2011), on l'oralitat i la parla del poble natal, la Palma d'Ebre, esdevenen un dels pilars més atractius de l'obra. Remarquem que la llengua va beure del treball i l'assessorament de la professora Olga Cubells, que va ajudar a construir aquest pas arriscat entre la parla espontània i l'escriptura novel·lística.

A *Gina* (2019), de Maria Climent, la protagonista és qui explica la història i, per tant, el parlar ebrenc amara tot el text:¹¹ «Escriure en el dialecte en què pensa i s'expressa algú és una manera molt potent de descriure aquella persona. Si hagués fet servir l'estàndard hauria quedat postís», apunta Climent. Utilitzar el dialecte és també una manera d'acostar la novel·la al territori al qual pertany: «La gent del Delta creixem sense cap referent dialectal als mitjans. De la mateixa manera que quan llegeixes en un altre idioma hi ha una distància emocional, a nosaltres també ens passa amb el català estàndard» —diu l'autora—. «El dialecte dona una sensació de proximitat a la lectura».

Tot insistint en la voluntat creativa d'utilitzar formes dialectals, Laia Viñas, en la conversa que hi vam mantenir, va comentar que, en l'obra literària, seguir un determinat estàndard territorial també li semblava un artifici innecessari i que preferia emprar la modalitat que sentia com a pròpia, encara que fos marcadament local.

En la línia d'apropar literatura i realitat, la literatura actual va incorporant no només la varietat dialectal, sinó també el multilingüisme. *L'altra* (2014), de Marta Rojals, és un referent d'aquest teixir llengües diverses. Maria Climent, a *Gina*, també ofereix aquesta convivència, cada cop més present en la nostra realitat, que la reflexió sobre la llengua no pot deixar de banda:

I dos besets. (Sonava *Words in the fire*, del Watson) Dommage que je ne sais pas danser, i em va somriure com volent dir: I jo, que soc com un iceberg, on la part que es veu és només lo que pronuncio [...] esta vegada me vaig portar la contrària i me vaig afanyar a replicar-li qu'il faut pas savoir danser cette chanson. Allà em teniu flirtejant gairebé d'esma, com amb catorze anys li vaig confessar que tenia un nom preciós en un dialecte que no era el meu. (Climent, 2019, p. 175)

A més del tema de la pluralitat lingüística, el fragment recull un apunt de caire sociolingüístic que reflecteix la situació diglòssica de la protagonista. Anteriorment, en recordar una conversa amb l'Elizabeth, escriu «(Em vaig adonar que parlant amb ella continuava camuflant-me el dialecte)» (Climent, 2019, p. 112).

Si canviem de gènere, podem observar que, en bona part dels poetes actuals, hi ha una voluntat clara d'alliberar la paraula dels motlles de la llengua literària establerta. Albert Roig, en relació amb la dramatització que elabora a *Cos*, un es-

11. Per a les citacions, vegeu Núria JUANICO (2021).

pectacle fet a partir de textos d'Estellés i Blai Bonet estrenat el 2013 al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), comenta a Bernat Puigtobella:

Vicent Andrés Estellés, fill del forner de Burjassot, i Blai Bonet, fill del porquer de Santanyí, es comprometen amb l'oralitat, amb la paraula viva, i esborren les fronteres del llenguatge literari *noucentista* gràcies a la seua aposta pel valencià i el mallorquí i pels col·loquialismes. (Puigtobella, 2016)

L'oralitat, la relectura de la tradició i l'obertura cap a altres estètiques i cultures situaran la paraula en el centre creatiu del poema; els dialectalismes hi contribuiran, sentits com a paraula essencialment poètica, font de sensacions, arrel vital del sentit, com trobem en el poema «Riu» d'Albert Roig:

Riu

Sol, clos, Cor, cremes i et desvius a
l'aigua.
I vols ser els ulls i la boca de l'aigua.
I els llavis, te'ls cus fil de verds i
llum,
i rabies i et rebel·les infligit
entre estenalles de ferro roent.

I què em vols dir? Aquí.

I els vostres noms, Arbres, Canyar.
I els d'ales, Fotges, Xatracs,
Pàtxeres,
pel cel nu, 'nant-vo'n cap a—
I que m'agrada escoltar-vos,
recórrer-vos.
Com eco canvia de cel, de boca,
en favor d'aires, vos feu goigs i
ofrena.
Pell més dolça mai en ma vida
no havia encetat. Vida ajaçada.
Encanteri.

La mansuetud de l'horta i el
meandre,
que m'atura, olor d'estre i de torba.
Vores de bava i bova, a la Tancada.
A la Platjola, bous que salobregen.

Cap a arrissades dunes i soldó
ara. Quan de mi res no sé, no
encara.
Joia encara embriaga de la terra.
Cap anhel, defici o voler. Cap veu.

L'Aurora que era
contra les fulles totes conspirava,
i s'exclamaven despullant-se a
l'aire,
obaga i romegueres, i els rams
d'aigua,
ulls que ufana i serena aromen.

Aquí a l'aturada de les aigües,
mossos que hi llanço, cors de fruita i
pells.

(Roig, *Els ulls de la gossa*, 2021)

La paraula fonamenta l'obra creativa. Trobar la paraula en l'elaboració de la seua obra literària és la tasca del poeta i la seua contribució principal a la llengua compartida, i, així, la variació —lingüística i cultural— esdevé recurs al servei de l'obra. En aquest sentit, alliberador de dependències de l'obra en relació amb altres interessos, reproduïm les paraules de Joan Todó, que, amb un to sorneguer, ens parla de les seues «manietes»:

La primera, la més visible d'elles, aquella per la qual la gent sempre em pregunta (sobretot en aquest país on tothom, a banda d'entrenador de futbol, és filòleg), és la del dialecte. Potser caldria desfer, al respecte, un petit equivoc: no tots els mots «rars» que empro són ebrencs (o tortosins, o patxets, o com vulgueu dir-ne), no són allà com una marca localista. No hi ha cap pretensió de puresa, ni tan sols una elucubració tellúrica. N'hi ha de balears, per exemple, que són un empelt involuntari derivat de les lectures juvenils de Blai Bonet, Miquel Bauçà o Andreu Vidal. Són, senzillament, paraules que m'anaven bé per dir el que volia dir.¹²

3. CONCLUSIONS

La literatura ebrenc, la dels escriptors de l'Ebre i la d'aquells que s'hi vinculen, ha anat configurant des de finals del segle passat un camp de relacions que ha contribuït a l'afirmació d'un espai vist com a marginal i, alhora, al procés de reelabora-

12. Fragment de «Joan Todó: dos poemes inèdits i un autoretrat», text localitzat al blog *Mirall de Glaç: Grup de Literatura d'Amics de les Arts*, <<https://www.xn--miraldegla-w9a.cat/joan-todo-dos-poemes-inedits-i-un-autoretrat/>>.

ció de l'imaginari català que s'havia perfilat de la Renaixença ençà. Des de la perspectiva de la reelaboració del model de llengua general, les aportacions de la literatura de l'Ebre, amb la diversitat de tractaments que hem intentat perfilar, ens ajuden a valorar la situació actual de la llengua en aquestes comarques de cruïlla i la variació diatòpica com un element enriquidor i revitalitzador de la llengua comuna.

JOSEP-SEBASTIÀ CID I CATALÀ
Catedràtic de llengua i literatura catalanes
de l'Institut Julio Antonio de Móra d'Ebre

BIBLIOGRAFIA

- ALIERN, Francesca (2009). «La Sesó». A: ALIERN, Francesca [et al.]. *Galeria ebrenc: Auteurs i autores de l'Ebre*. El Perelló: Aeditors.
- ARAGONÉS, Albert (2003). «La llengua catalana i els escriptors tortosins de principi del segle XX». A: PRADILLA, Miquel À. (ed.). *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada, p. 11-28.
- BARTHES, Roland (1964). *Essais critiques*. París: Seuil, p. 164.
- BELTRAN, Joan; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua*. Benicarló: Alambor.
- BENAIGES, Ferran M. (2012). «“Hauríem d'utilitzar paraules vives i, sempre que es puga, de la nostra gent, del nostre poble”»: Entrevista a Gerard Vergés». *Beceroles: Lletres de Llengua i Literatura* [en línia], vol. 5, p. 147-154. <<https://raco.cat/index.php/Beceroles/article/view/261103>> [Consulta: 17 setembre 2021].
- BIOSCA, Mercè (1989). «Aproximació a l'obra de Jesús Moncada». *Serra d'Or*, núm. 351 (febrer), p. 55-57.
- BORBONÈS, Natàlia (2005). «Emili Rosales: “Des de l'Ebre podríem combatre el regionalisme del País Valencià”». *Vilaweb* [en línia]. <https://www.vilaweb.cat/www/elpunt/noticia?p_idcmp=1341215> [Consulta: 3 setembre 2021].
- CARRANZA, Andreu (2000). *Anjub: Confessions d'un bandoler*. Barcelona: Edicions 62.
- CASTELLÀ, Carles M. (2016). «La varietat lingüística geogràfica del Baix Ebre i el procés d'estandardització. Manteniment i pèrdua de formes pròpies. Un tast». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova (17 i 18 d'octubre de 2014)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Móra la Nova: Institut Ramon Muntaner, p. 169-200.
- CID, Josep-Sebastià (2009). «Literatura i paisatge a les Terres de l'Ebre». A: ANGLÈS, Fina (cur.). *Literatura i paisatge*. Tarragona: APELLC, p. 29-53.
- (2013). *Patrimoni literari i territori. Una proposta d'educació literària a partir dels espais de l'Ebre* [en línia]. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. <<https://www.tdx.cat/handle/10803/287219>> [Consulta: 17 agost 2021].
- (2016a). «Els escriptors de l'Ebre i la llengua: Carmel Biarnès». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova (17 i 18 d'octubre de 2014)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Móra la Nova: Institut Ramon Muntaner, p. 105-136.
- (2016b). «Bladé: la paraula literària». *Miscel·lània del CERE*, núm. 26. Flix: CERE, p. 189-212.

- CLIMENT, Maria (2019). *Gina*. Barcelona: L'Altra Editorial.
- CUTILLAS, Abel (2019). «Pilar Romera. Moviments interns» [en línia]. <<https://llampecs.delcamp.cat/opinio/37110/pilar-romera-moviments-interns>> [Consulta: 18 setembre 2021].
- GARCIA, Yannick (2013). «Todó estén la catifa». *Núvol: El Digital de Cultura* [en línia]. <<https://www.nuvol.com/llobres/todo-esten-la-catifa-11546>> [Consulta: 22 agost 2021].
- GRAU, Núria (coord.) (2003). *El brogit de l'Ebre: 15 narradors donen veu al riu*. Valls: Cossetània.
- IZQUIERDO, Tere (2006). «L'hivern del tigre, d'Andreu Carranza». *Beceroles: Lletres de Llengua i Literatura*, núm. II, p. 145-153. <<https://raco.cat/index.php/Beceroles/article/view/40308/171439>> [Consulta: 25 setembre 2021].
- JUANICO, Núria (2021). «Tornar al poble amb una novel·la». *Ara* [en línia]. <https://llegim.ara.cat/reportatges/novela-poble-rojals-sola-sala-artigau-climent-cerezo_130_4003964.html> [Consulta: 29 setembre 2021].
- MALÉ, Jordi (2007). «Jesús Moncada (1941-2005)». *Estudis Romànics*, núm. 29, p. 635-642.
- MIRALL DE GLAÇ. GRUP DE LITERATURA D'AMICS DE LES ARTS. «Joan Todó: dos poemes inèdits i un autoretrat» [en línia]. <<https://www.xn--miraldegla-w9a.cat/joan-todo/#>> [Consulta: 20 agost 2021].
- PALLÀS, Marina (2018). «Entrevista a Manel Ollé Albiol». *Setmanari l'Ebre* (8 juny).
- PUIGTOBELLA, Bernat (2016). «Em dic com vulgues dir-me». *Núvol: El Digital de Cultura* [en línia]. <<https://www.nuvol.com/musica/em-dic-com-vulgues-dir-me-36387>> [Consulta: 25 agost 2021].
- POY, Pere Ignasi (2007). «El cànon narratiu ebrenc: Moncada, Bladé, Arbó». A: ESPAIS ESCRITS (2011). *Literatura, territori i identitat: La gestió del patrimoni literari a debat*. Girona: Curbet, p. 309-360.
- ROIG, Albert (2004). *I pelava la taronja amb les dents: Ars amandi*. Barcelona: Edicions 62.
- (2021). *Els ulls de la gossa: 1979-2019*. Barcelona: Edicions 62.
- ROIG, Albert (cur.) (1993). *L'orgull de ser pocs: 1954-1993*. Tarragona: La Gent del Llamp.
- ROJALS, Marta (2011). *Primavera, estiu, etcètera*. Barcelona: La Magrana.
- ROSALES, Emili (2008). «Una visió literària: les Terres de l'Ebre, un paisatge invisible». A: NOGUÉ, Joan; SALA, Pere (2013). *Catàleg del paisatge: Terres de l'Ebre* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 19-153. <https://territori.gencat.cat/web/.content/home/01_departament/documentacio/territori_urbanisme/paisatge/publicacions/Catleg_paisatge_terres_ebre/documents/cp_tebre_bloc2.pdf> [Consulta: 25 setembre 2021].
- SALA, Toni (2008). «A l'encesa, d'Albert Roig» [en línia]. <<https://www.tonisala.net/2008/04/18/a-lencesa-dalbert-roig/>> [Consulta: 20 agost 2021].
- TARRAGÓ, Salvador (ed.) (1991). *Escrits del riu*. Tortosa: Amics de l'Ebre.
- TODÓ, Joan (2013). *L'horitzó primer*. Barcelona: L'Avenç.
- (2018). *Guia sentimental del Delta de l'Ebre: Un diccionari*. Barcelona: Pòrtic.
- (2021). *La vista als dits*. Cornellà de Llobregat, Barcelona: La Breu.
- «Autoretrat». A: *Mirall de Glaç: Grup de Literatura d'Amics de les Arts* [en línia]. <<https://www.xn--miraldegla-w9a.cat/joan-todo-dos-poemes-inedits-i-un-autoretrat/>> [Consulta: 27 agost 2021].
- VERGÉS, Gerard (2005). «Camí de sirga». A: *Alfabet per a adults* (2009). València: Perifèric, p. 137-139.

JORNADES DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Títols publicats

- [1] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Lleida: (1 i 2 de juny de 1991)* (1992; 1a reimpr., 2001)
- [2] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Castelló: (16 i 17 d'octubre de 1992)* (1993; 1a reimpr., 2004)
- [3] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca: (8 i 9 d'octubre de 1993)* (1994; 1a reimpr., 2001)
- [4] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Perpinyà: (20 i 21 de maig de 1994)* (1995)
- [5] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra: (2 i 3 de juny de 1995)* (1996; 1a reimpr., 2003)
- [6] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca: (18 i 19 d'octubre de 1996)* (1997)
- [7] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga): (17 i 18 d'octubre de 1997)* (1999)
- [8] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Elx i a la Universitat d'Alacant: (16 i 17 d'octubre de 1998)* (2000; 1a reimpr., 2003)
- [9] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa: (4 i 5 de juny de 1999)* (2000; 1a reimpr., 2004)
- [10] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Alguer: (2 i 3 de juny de 2000)* (2001)
- [11] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Girona: (25 i 26 de maig de 2001)* (2002)
- [12] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a les Illes Balears. Any Francesc de B. Moll: (4 i 5 d'octubre de 2002)* (2003)
- [13] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Vic: (17 i 18 d'octubre de 2003)* (2004)
- [14] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: (15 i 16 d'octubre de 2004)* (2005)
- [15] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella: (16 i 17 de desembre de 2005)* (2006)
- [16] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Banyoles: (16 i 17 de juny de 2006)* (2008)
- [17] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Castelló de la Plana en homenatge a les 'Normes' de Castelló: (14 i 15 de desembre de 2007)* (2008)
- [18] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Eivissa i Formentera: (16 i 17 de maig de 2008)* (2010)
- [19] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tarragona: (12 i 13 de juny de 2009)* (2011)
- [20] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Delegació de l'Institut a Alacant, el Carxe (la Torre del Rico, Jumella), Novelda i Guardamar: (16 i 17 d'octubre de 2009)* (2011)

- [21] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Sitges. Homenatge a Josep Roca-Pons: (14 i 15 de maig de 2010)* (2012)
- [22] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Reus. Homenatge a Ramon Amigó i Anglès: (20 i 21 d'abril de 2012)* (2013)
- [23] *Jornades de la Secció Filològica a València i Alcoi: Homenatge a M. Sanchis Guarner amb l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Homenatges a T. Llorente, J. Maragall, M. Sanchis Guarner i E. Valor amb l'Ajuntament d'Alcoi: (20 d'octubre de 2011)* (2013)
- [24] *Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra: (19 i 20 d'octubre de 2007)* (2014)
- [25] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Santa Coloma de Farners, amb motiu del centenari de les 'Normes ortogràfiques' de l'IEC: (25 i 26 d'octubre de 2013)* (2015)
- [26] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova: (17 i 18 d'octubre de 2014)* (2016)
- [27] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Ceret: (9 i 10 d'octubre de 2015)* (2017)
- [28] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Hospitalet de Llobregat (21 i 22 d'octubre de 2016)* (2019)
- [29] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Balaguer (9 i 10 de juny de 2017)* (2020)
- [30] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Castelló d'Empúries (13 i 14 d'abril de 2018)* (2021)
- [31] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Sueca (25 i 26 d'octubre de 2019)* (2021)
- [32] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Cerdanya (20 i 21 d'octubre de 2022)* (2023)
- [33] *Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa. Homenatge a Joan Salvador Beltran i Cavaller (15 i 16 d'octubre de 2021)* (2024)

 Fundació "la Caixa"

**Ajuntament
de Tortosa**

